

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Barabás András, Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margóczy Iván, Szilágyi Ákos
Olvasószerkesztő: Tóth Tünde

»az elnök feleségének nem is büdös a lába«

BOBBIE ANN MASON

*»egyik lábával oldalán, másikkal a mellén
ragadja meg«*

TAKÁCS ZSUZSA

*»ez az, ami soha a büdös életben nem fog menni
Oroszországban«*

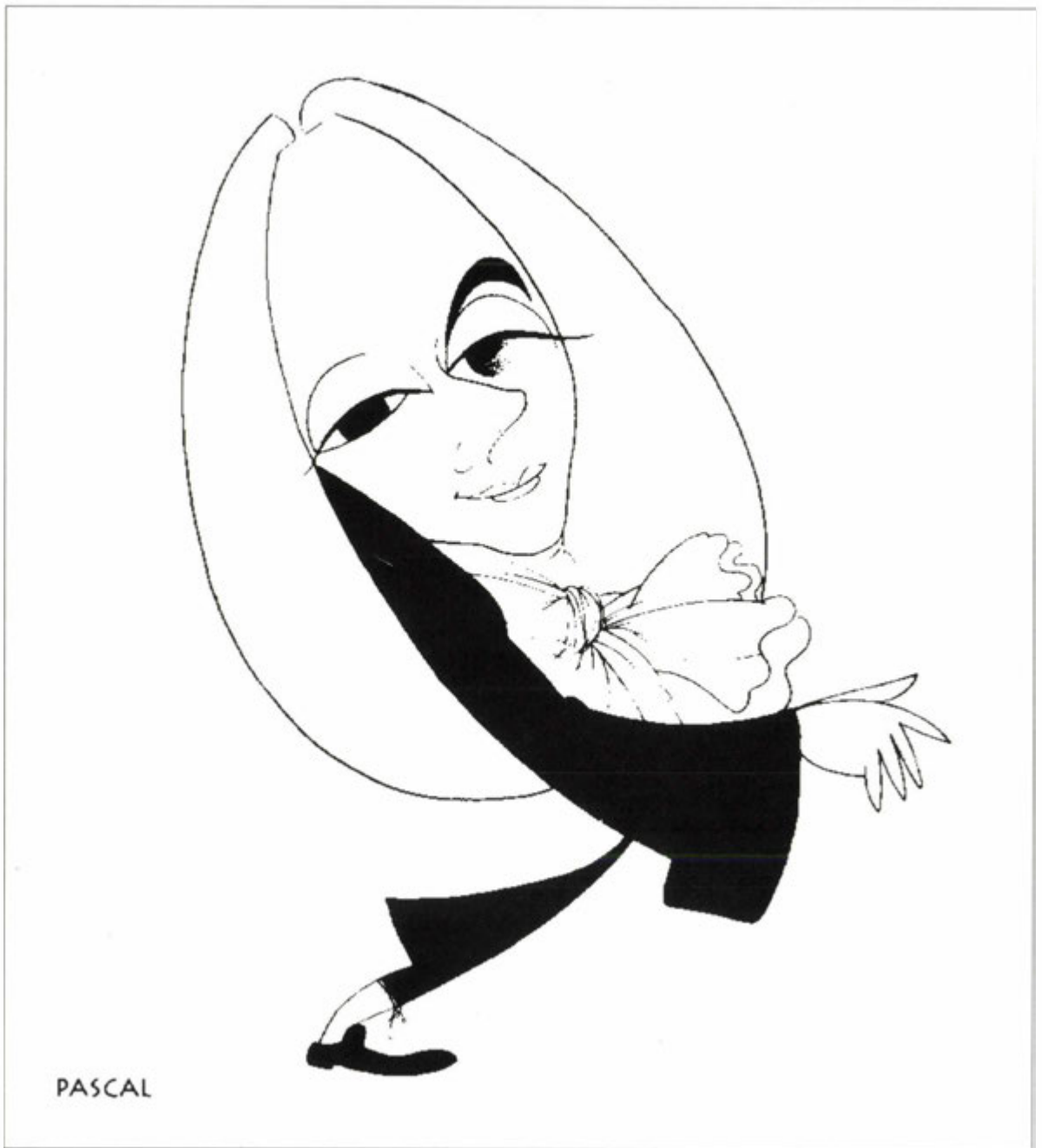
ANATOLIJ CSUBAJSZ

Mcmxcviii Június

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA SZÁZNEGYVENKILENC FORINT

MCMXCVIII JÚNIUS

TIZEDIK ÉVFOLYAM HATODIK SZÁM

Kende Péter Harmadik nehifutás 3

Bíró A. Zoltán Kormányon a kisebbség 10

Beszélgetés 2000-ben **Anatolij Csubajsszal** 18

Takács Zsuzsa Versek 32

Simon Balázs Versek 34

Nagy Attila Kristóf A jöttment 36

Bobbie Ann Mason Kivonulás 38

Paulus Diaconus A *Lárius-tó* dicsérete 45

Reinhart Koselleck Goethe időszerűtlen története 47

A kapitalista fenyegetése 50

Tillmann J.A. A ménsztrím mentén 60

E számunkat **PIETRO ARDITO** karikatúráival illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, TÖRÖK ANDRÁS, LENGYEL LÁSZLÓ.

SZERKESZTŐTÁRSUNK: KÁLMÁN C. GYÖRGY (1995-TŐL 1996-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETI LUDMILLA.

**KEDVES OLVASÓINK!
SZERKESZTŐSÉGÜNK ELKÖLTÖZÖTT.
KÉRJÜK MEGÉRTÉSÜKET!**

LEVÉLCÍM: 1011 BUDAPEST, BEM RAKPART 6.

TELEFON ÉS FAX: 201-0880

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST, SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 436-2000. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ A HÍRLAPELŐFIZETÉSI IRODÁBAN (BUDAPEST ORCZY TÉR 1. LEVÉLCÍM: HELIR, BUDAPEST 1900). EZEN KÍVÜL BUDAPESTEN A MAGYAR POSTA RT. HÍRLAP-ELŐFIZETÉSI ÉS ELEKTRONIKUS POSTA IGAZGATÓSÁG KERÜLETI ÜGYFÉLSZOLGÁLATI IRODÁIBAN, MÁSUTT A HELYI POSTAHIVATALOKNÁL. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1788 FT, FÉL ÉVRE 894 FT, NEGYED ÉVRE 447 FT.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. TÖRDELÉS ÉS SOKSZOROSÍTÁS: OSIRIS KIADÓ.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK *KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN* KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A SOROS ALAPÍTVÁNY ÉS A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

A 2000 kulturális ajánlata

Mátyás Varga

GRAVURE RUPESTRE
BARLANGRAJZ

ÉDITION BILINGUE HONGROIS-FRANÇAIS

*Poèmes traduits du hongrois
par Lorand Gaspar et Sarah Clair*

Photographies de Lorand Gaspar

Préface de Jean-Pierre Lemaire

LE PASSEUR
Cecofop

A kötetben szereplő versek közül jó néhány a 2000-ben jelent meg először.

Harmadik nekifutás

KENDE PÉTER

Tudom, hogy e hasábokon nem ildomos a politikáról a politika nyelvén írni (lásd erről Karátson Gábor múltthavi beszédét a nagy Trigramról és az angyalokról), de először is: nem adhatok mást, mint mi közírói lényegem, másodsor: valami azt súgja nekem, hogy a most lezajlott választásokról nehéz volna másképp értelmesen beszélni, mint azon a nyelven, amely „a lakosságnak” nevezett emberhalmazt polgárok politikai közösségévé összefogja.

Félreértés ne essék: „a politika nyelve” (mármint az én értelmezésemben) nem feltétlenül az a nyelv, amelyen a politikusok beszélnek. Ez utóbbiaknak a magyar honban még 1989 óta is erős hajlamuk van arra, hogy az irodalom, a történelmi beszély, a hitoktatás, a tervteljesítési beszámoló vagy a kétkrajcáros népboldogtás nyelvét beszéljék. De például a napilapokban (igen, ott!) évről évre növekvő teret kap a szakszerű politikai okfejtés, amelyben sem az álomkergetésen, sem ellenpárti szereplők politikai befektetésén van a hangsúly, hanem a meglévő adottságok valamiféle mérlegelésén. Természetesen idő kell ahhoz, hogy a többé-kevésbé indulatmentesített mérlegelésnek ez a nyelvezete – a politika tulajdonképpeni nyelve – a választópolgárok körében is teret nyerjen. Hogy mennyi? Azt nem tudom. De az új Magyar Köztársaság alapításának éve óta még tíz esztendő sem telt el, ami történelmi léptékkal mérve úgyszólván semmi. Ehhez képest imponáló teljesítmény, hogy parlamenti választásokra immár harmadszor került sor szabályosan és tökéletesen békés körülmények között, mitöbb: hogy e választások célszerűek és eredményesek voltak abban a – politikai – értelemben, hogy egyértelmű többségi akarat kifejezéséhez vezettek.

Holott az akaratképződésre lehetőséget nyújtó politikai keretek (a pártok) még igen kezdetlegesek, s komolyabb népszerűségnek sem örvendenek. Ellenkezőleg, a szélesebb közönség részéről inkább a lesajnálás, ha nem a megvetés, az osztályrészük. A pártpolitikában valamilyen módon elkötelezettek száma a felnőtt népességnek valószínűleg még az egy százalé-

kát sem éri el. A politikai napi- és hetilapok olvasottsága siralmasan alacsony. S ami még ennél is súlyosabb: a választásokon való részvétel aránya európai viszonylatban a legalacsonyabbak közé számít; 1989 óta még egyetlen esetben sem érte el a (magában véve is szerénynek mondható) hetven százalékot. Más szóval a választójoggal rendelkező magyar állampolgárok egyharmada-kétötöde rendszeresen távol tartja magát a döntésben való részvételtől. 1998. május 10-én ez ahhoz a képtelen helyzethez vezetett, hogy két megyében, s még ezen túlmenően is több választókerületben, az első forduló érvénytelen volt, aminek következtében a május 24-i második forduló – e körzetekben – cinkelt kártyákkal történt, hiszen az ottani szavazó az elsőfordulós országos eredmények ismeretében adták le voksukat. (Ez is azok közé az anomáliák közé tartozik, amelyeket egy új választási törvénynek vagy a meglévő törvény módosításának sürgősen meg kellene szüntetnie.)

S mégis, mégis: szemünk előtt játszódik le az a csoda, hogy a magyar választó, miközben utálja „a politikát”, szidja és megveti a pártokat (akik eléggé el nem ítélhető módon civakodnak egymással, holott nemde kutyakötelességük volna az egységes és oszthatatlan közérdeken munkálkodni), s csak per Gyula vagy Jóska a emlegeti a politikusokat, – nos, ez a magyar választó immár harmadszor bizonyul teljeséggel képesnek arra, hogy a nyavalyás kis önjelöltek sokaságából kiválassza azt az öt-hat komolyabb pártalakulatot, amelyre lehet és érdemes szavazni, mivel hogy valami olyasmit akar, amit ő is akar. Következésképpen nem oroszduma-típusú hőzöngők gyülekezetét szavazza össze, hanem politikai többség alakítására alkalmas, működőképes parlamentet. S még ezt sem akárhogyan, hanem úgy, hogy az elért eredmény az előzményeket is szankcionálja. Az 1990. tavaszi rendszerváltást követte az 1994. évi kormányváltás, ezt pedig most egy újabb politikai váltás. Ha a jó kormányzás talán nem is, az azonban bizonyosan kikövetkeztethető ebből a szériából, hogy a magyar képviselő politikai számadással tartozik választóinak, hogy – legalábbis kollektíven – felelősségre vonható.

Ezzel kapcsolatban még azon is illenék csodálkozni, hogy a régiék kisöprése, immár harmadszor, abszolút békésen, úgy is mondhatnók: csendes magától értetődéssel történik, éspedig mind a győztesek és párhíveik, mind pedig azok részéről, akik éppen lesétálnak a színről. Talán csak 1994-ben csodálkoztak ez utóbbiak a kelletténél jobban, egy pillanatig azt a benyomást keltve, mint hogyha megsértődtek volna a magyar népre, amiért az röpke négy év után kiszavazta őket a hatalomból. De négy évvel korábban az elvtársak utóvéd- és reform-csapata zokszó nélkül távozott, s (mikor e sorokat írom, úgy tűnik) Horn Gyula is úgy lép le a színről, mintha a politikai váltógazdaság magától értetődőségét az anyatejjel szívta volna magába. Ebben az értelemben semmi folytonosság nincs az 1989 előtti rendszer és azok között, akiket Torgyán József népképviselő úr „posztkommunistáknak” hív (nyilván valami nyelvtani elmebotlás folytán, hiszen fogalmilag a posztkommunista épp oly kevésbé kommunista, mint ahogy a posztkapitalista nem kapitalista vagy ahogy a posztmodern nem igazán modern... ez utóbbit illetően azonban már nekem is kétségeim vannak). Tudniillik a kommunista politikai rendszer, mint általában bármely más diktatúra, egyik sarkalatos elve s a demokráciával képezett differentia specificá-ja az, hogy „ha egyszer meg vagyok választva, örökre meg vagyok választva”.

A hatalomban lévők leváltásának ez a szériája mellesleg, sőt nem is olyan mellesleg, arról is tanúsodik, hogy Magyarországon sajtószabadság van (igen, az!)... természetesen nem abban a gyermeké értelemben, hogy szegény és gazdag egyformán alapíthat lapot, hanem a mindenkihez eljutó, sokszínű, s legalábbis végső hatásában kiegyenlített tájékoztatás értelmében. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy az állampolgár előbb-utóbb mindent megtud a kormány csalásairól és oktondiságairól, s hogy semmiképpen sem a kormány írja elő a választóknak, hogy mit kell róla gondolni. Akármit prédikálnak az ultrademokrácia Savonarolái (elnézést a kissé frivol szókapcsolatért!), a tájékoztatás szabadságának végül is ez az ismérve – tehát hogy a mindenkori ellenzéknek legalább ugyanakkora esélye van a győzelemre, mint a kormánypártnak –, nem pedig valami olyasmi, hogy a nyelvjátékok terében mindenki gravitációmentesen mozoghat.

Az ún. médiaértelmiség ún. hatalmáról oly sok állatság hangzott el az utóbbi évek magyar közéletében, hogy ideje volna végre szerényen nyugtázni a valót, más szóval azt, hogy a magyar választópolgárt sem „a média”, sem más hasonló okkult erő nem tartja sanyarú rabságban. A magyar polgár (mármint a citoyen) talán nem olyan oskolázott, mint kívánánk, s bizony a közügyek iránti érdeklődése sem áll azon a fokon, amely demokráciában kívánatos vol-

na, – egy dolog azonban most már igazán bebizonyult: nevezetesen az, hogy szuverénül, azaz szabadon választ.

Most pedig nézzük egy kicsit közelebről, hogy mi is történt 1998 májusában. „Harmadik nekifutás” írtam a címben. Hadd pontosítsam, hogy milyen értelemben tekintem újabb „nekifutásnak” ezt a választást. „A francia forradalom véget ért”, jegyezte meg valamikor a nyolcvanas években – vagyis 1789 után majdnem kétszáz évvel – a nemrég elhunyt François Furet. A kissé ironikus mondat arra kívánt rávilágítani, hogy még két évszázad múltán is akadnak Franciaországban olyanok, akik szerint a nagy forradalom által felvetett kérdések még mindig nincsenek végleg lezárva. Vagyis hogy a politikai vita, a fő politikai irányzatok közötti küzdelem változatlanul az 1789 nyomán kialakult terminusokban folyik. S osztja Franciaországot valamilyen rég túlhaladott értelemben „forradalmárok” és „ellenforradalmárok” taborára. Furet, akinek hála ma már egészen másképp látjuk a francia forradalom társadalmi és politikai képletét, mint akár ötven évvel ezelőtt, ezt a rég okavesztett s mégis újszerűként kiújuló csatározást nemcsak termékletlennek, hanem egy csöppet komikusnak is találta. Innen az idézett cím kesernyés humora.

Nos, ha a francia forradalom most már csakugyan véget ért is, nem úgy az 1989-ben kezdődő magyar rendszerváltás. Ennek több különféle, tulajdonképpen közismert, már-már közhelyszámba menő oka van. Ezek közül az első, s talán a legfontosabb, hogy egy „rendszer” – márpedig a „szocializmus” az volt a javából! – soha nem olyan könnyű csak úgy magunk mögött hagyni. A másodikat úgy fogalmaznám meg, hogy a rendszerváltásnak (vagy ha úgy tetszik, változtatásnak) volt ugyan többé-kevésbé konszenzuális programja, de az ennek végrehajtására jelentkező személyek és irányzatok erősen megosztottak voltak, s ettől függetlenül sem álltak a helyzet magaslatán. Harmadszor, volt még egy ezeknél is keményebb akadály, éspedig az, hogy a magyar társadalom egy számottevő része sem nem kívánta, sem nem segítette a rendszerváltozást. Ezt a nehézséget eltakarta az 1989-es év hangulata és – külső tényezők által is felerősített – dinamikája. Abból, hogy a Kádár-féle államszocializmus (vagy nevezük akárhogy) összeomlott, sokan némileg elsielve azt a következtetést vonták le, hogy ezt az összeomlást az egész magyar nép egyöntetűen és egyemberként így akarta, tehát majd aztán ugyanilyen egységesen fogja igenelni a bukott rendszer helyébe állítandó valamiket: a demokráciát, a piacgazdaságot, a magántulajdon elsőbbségét, az állami gondoskodás visszaszorítását, a kultúra öntörvé-

nyűségét, a körkörös nyitottságot, s mindazt, ami ebből a magánélet csakúgy, mint a közrend vonatkozásában még következendő (v.ö. Petőfi: „kedved majd követendi gyász”). Igen hamar kiderült, hogy ez a várakozás elhamarkodott volt, valószínűleg azért is, mert a premisszába hiba csúszott. Az egypárt-diktatúrát mint politikai berendezkedést talán csak nagyon kevesen sírták vissza, de a diktatúrával együtt fungáló társadalomgazdasági rendszer összeomlását, már csak a megszokottsága, az átláthatósága, a relatív biztonsága miatt is, őszintén sajnálták.

Leginkább ezzel magyarázható az 1994. évi második nekifutás, azaz a szocialisták visszazavazása a politikai hatalomba.

Ez aztán mindjárt egy nagyon érdekes feltevésre jogosít fel bennünket a szemünk előtt lezajlott újabb ingalengéssel kapcsolatban. Engedjék meg, hogy némileg szabadon, inkább intuitív, mint tudományos alapossággal interpretáljam a mögöttünk lévő négy évet. A kormányrúd az 1994-ben kifejezésre jutó választói akarat folyamánként túlnyomórészt szocialista kézbe jutott, ezek a fránya posztkommunisták azonban nem a koraszülött jóléti államot hozták vissza, hanem még az Antall-Boross kormányzatnál is ridegebb monetaristáknak bizonyultak. (Mindenes közgazdász barátomtól bocsánatot kérek a tényállásnak ezért a karikatúrisztikus leegyszerűsítésért.) Ehhez képest valóságos csoda, hogy az 1994. évi szocialista szavazók olyan szép hányada maradt hűséges Horn Gyulához és pártjához. De ne engedjük félrevezetni magunkat a látszatoktól: 1998. május 10-én nem ugyanaz a 32 százalék szavazott az MSZP-re, mint 1994-ben: a mostani 32 %-nak legalább egy ötöde jöhetett (feltevésünk szerint) a volt SZDSZ-szavazók oldaláról. Arról nem is szólva, hogy az 1994. évi második fordulóban az MSZP nem 32, hanem 45 százalékot kapott. Nyilvánvaló, hogy ebben az évben a választói tábor tekintélyes része szavazott át a FIDESZ-től a MIÉP-ig húzódozó ellenzéki front valamelyik pártjára. S itt érkezünk el gondolatmenetem ugrópontjához.

A demokráciának is megvannak a maga vastörvényei. Ezek közé tartozik, hogy a nép-elégedetlenség a világnézeti preferenciákat könnyedén átugorja, s ott csapódik le, ahol tud. Ennek további korrelátuma, hogy „baloldali” programot demokráciában nemcsak az ún. baloldali pártjai kínálnak. In concreto ezt figyelhetjük meg a magyarországi ellenzéki mozgásban is, amely az 1994-et követő első egy-két évben „nemzeti” alapon folyt, ettől kezdve azonban mindinkább a szociális programok logikáját követte. (A kétféle retorika nem feltétlenül zárja ki egymást.) Ebből következően az elveszett

paradicsom nosztalgiája ezúttal nem annyira a szocialista, mint inkább az ellenzéki pártok kampányát segítette. S aki erre azt kérdi: „no és a kommunizálás?”, az egyszerűen figyelmen kívül hagyja a választók egy nem csekély hányadának ideológiai közömbösségét, illetve inkonzisztenciáját. (Félreértés ne essék: ez a megállapítás nemcsak a magyar választóra, hanem bármely más, keleti vagy nyugati ország választójára is érvényes.) Más szóval azt állítom, hogy 1998 májusában lehetett a Kádár-szocializmus iránti nosztalgiából is Orbánra vagy Torgyánra szavazni. Persze Hornra is. Csakis és kizárólag az SZDSZ-re nem lehetett ezzel a motívációval.

Ez persze a dolognak csak az egyik oldala. Talán nem is a legfontosabb. Nagyon igazságtalan – s persze szociológiai alaptalan – volna, ha az 1998. évi választói motívációt erre az egy síkra egyszerűsíteni le. Sőt, hogy egészen pontos legyek, nem is erre gondoltam, amikor „harmadik nekifutásról” beszéltem.

Erről a nekifutásról nem ad plauzibilisan számot az a május végén sokat hallott fogalmazás, hogy a magyar választó kiábrándult Antallból és az MDF-ből, aztán kiábrándult Horn-ból és az SZDSZ-ből, most tehát rászavazott azokra, akik még egyszer sem rúgtak labdába. Ez az értelmezés figyelmen kívül hagyja, hogy a FIDESZ/MPP által összefogott választási koalícióban ott voltak Lezsák fórumosai és Antall kereszténydemokratái is. De nem ad magyarázatot arra sem, hogy miért maradt az MSZP nagyon is talpon, miért nem omlott össze ugyanolyan csúfosan, mint a Boross Péter vezette (1994 tavaszi) kormánykoalíció. Túl mechanikus ez a beállítás ahhoz, ami igazából történt.

Kézenfekvőbb talán abból kiindulni, hogy az 1989 utáni újrakezdéshez fűződtek olyan várakozások, amelyeket sem az első, sem a második választási ciklus kormányzata nem tudott kielégíteni, s amelyek most újra jelentkeztek. E várakozások egy része az MDF-hez kapcsolódott, de az MDF mint kormányzati főerő csalódást keltett, maga a Fórum is darabokra tört szét, ennél fogva ábrándos lett volna arra számítani, hogy maradékból megint főerő válhatik. A várakozások egy másik része a liberális pártokhoz fűződött, elsősorban az SZDSZ-hez. Az SZDSZ rendszerváltó elviségét azonban meglehetősen kompromittálta az MSZP-vel való közös kormányzás, ráadásul e kormányzásban a befolyástalan, gyengébb fél hálátlan szerepe jutott neki, s az 1998-ra kialakult helyzetben már alig-alig tudott önálló arcukat felmutatni. (Magától értetődik, hogy mindezek a megjegyzések még a vázlatosnál is vázlatosabbak.) A rendszerváltás e két főerejének felmorzsolódása után nyilvánvalóan megnyílt egy új – mások által üresen hagyott – politikai tér. S Orbán Viktor, nem kis stratégiai és még több taktikai érzékkel ebbe a térbe nyomult be.

Észen tartva, hogy az MSZP mozgásteret sem egészen semmi, továbbá, hogy a fentiekén kívül van még egy Torgyánnak fenntartott, kicsiny, de nem jelentéktelen játéktér is, próbáljunk tehát most arról számot adni, hogy milyen elemekből állt össze a FIDESZ/MPP által összekalapált és győzelemre vezetett választói tábor?

A FIDESZ híveit 1994-ig először is életkori adottság különböztette meg a konzervatív pártok választóitól. Ebben a tekintetben (is) az SZDSZ-hez állt a legközelebb, amelyet szintén a fiatalabb korosztályok támogattak a legerőteljesebben. Az ideai választások egyik újdonsága, hogy az SZDSZ-t – úgy tűnik – cserbenhagyva, ezek a fiatal választók most egységesen, vagy legalábbis nagy többségükben a FIDESZ mögé zárkóztak fel. Márpedig itt olyan korosztályokról van szó, amelyekben a Kádár-világ iránt nyilvánvalóan csak nagyon kevés vagy éppen semennyi nosztalgia nem él. Pozitív oldalról nézve ezek a korosztályok tekinthetők a rendszerváltozás tulajdonképpen nemzedékének; az ő várakozásai tehát jellegetesen rendszerváltó várakozások, s ha most a FIDESZ/MPP-re szavaztak, ez elsősorban azal magyarázható, hogy az új időkhöz fűződő reményeiket és igényeiket sem az első, sem a második ciklus kormánya nem elégítette ki.

A FIDESZ sikerének második komponense nyilvánvalóan a „nemzeti jobboldal” fogalmával ragadható meg. Emlékeztetes, hogy a FIDESZ már 1993-ban elindult „jobb felé” – vagy legalábbis „nemzeti” irányban – azzal a könnyen átlátható céllal, hogy az MDF-ből kiábrándult választókat a maga számára megszerezze. (Valószínűleg volt egy második cél is: az, hogy ennek révén a FIDESZ a korábinál világosabban határolódjék el az SZDSZ-től. 1994-ben azonban ennek még nem volt akkora jelentősége, mint később.) A „nemzeti jobboldal” azonban az 1994-es választásokon összeomlott, mégpedig elsősorban a közvélemény szintjén; ennél fogva a „jobb felé” való felkínálkozásból a FIDESZ számára akkor és ott nem lettek szavazatok. Hosszabb távon azonban ez a stratégiai irányváltás nagyon is gyümölcsözőnek bizonyult. Alig néhány hónappal az MSZP-SZDSZ kormány megalakulása után máris létrejött az első „polgári szövetség” a FIDESZ, az MDF és a KDNP között. A továbbiakban, részben Torgyánnak köszönhetően, az MDF és a KDNP súlyos belső válságba került, de a FIDESZ pozíciója ettől nem romlott, ellenkezőleg, inkább erősebbé vált. Miközben a Torgyán-féle FKGP egyre inkább a szélsőséges – nemcsak nacionalista, hanem egyúttal populista – jobboldal gyűjtőpártjává lett, Orbán Viktor polgári pártja körül kibontakozott a mérsékelt és mértéktartó, európa-

ias jobb-közép koncepciója. S a magyar választók érettségét bizonyítja, hogy a döntés pillanatában – 1998 májusában – az MSZP-SZDSZ kormánnyal szembeni elégedetlenség nem annyira szélsőjobboldali vagy populista szavazatokban csapódott le, hanem a mérsékelt polgári irányzat sikerében. E siker természetesen nem független attól az erőteljesen nemzeties és (tartalmilag) antikommunista hangvételtől, amely az 1994 utáni FIDESZ állásfoglalásait, megszólalásait, programszövegeit jellemezte. Ezt balközépről sokan nehezményezték és nem minden indulat nélkül hányták a korábban szabadelvűnek és antinacionalistának ismert FIDESZ-vezetők szemére. De igazságos-e ez a szemrehányás? Végre is a politikában a politika szabályai az irányadók. Attól a pillanattól kezdve, hogy a rendszerváltás balközép-pártja (az SZDSZ) a szocialistákkal való közös kormányzást választotta, a FIDESZ/MPP-nek szükségképpen jobbfelé kellett orientálódnia, ott található szavazókat is, szövetségeseket is. Az aztán már egy másik történet, hogy potenciális szövetségeseit inkább lenyelte, mintsem helyzetbe hozta. Ez minden bizonnyal Orbán Viktor politikai tehetségének, dinamizmusának és az átlagot jóval meghaladó önbizalmának is köszönhető. Mélyebb elemzésben azonban mégis inkább annak, hogy a megcélzott választói réteg – hadd utaljak itt vissza az életkori faktorra – inkább a FIDESZ fiatalos vezérkarában, mintsem az 1994 előtti kormánypolitikuskok külső-belső megjelenésében ismert magára.

Az 1998-as választások kimenetelének egy harmadik kézenfekvő magyarázata az, hogy az a balközép térfél, amelyet elvben az SZDSZ-nek kellett volna betöltenie, nem volt igazán betöltve. A történetek után most már bizonyossággal elmondható, hogy az MSZP-vel való összekapcsolódás, sőt összefonódás, a szabaddemokraták számára katasztrófálisnak bizonyult. Meglehet, hogy 1994-ben ez nem volt eleve belefírva a szocialistákkal kötött koalíció égi nagykönyvébe. Talán-talán másképp alakul e szövetkezés sorsa, ha az SZDSZ vezérkara az MSZP-vel való belső csatározásaiban erősebb félnek mutatkozik, ha nemcsak programját erőlteti, hanem a szocialista kádernomulásnak is gátat szab, ha hatékonyabban szegül szembe a miniszterelnök szeszélyeivel, intrikáival, egyszemélyi diktatórikus döntéseivel... Az előző mondatban, sajnos, túl sok a „ha”. Mindegyikkel az a baj, hogy az erőviszonyok kezdettől fogva a szocialistáknak és személy szerint Horn Gyulának kedveztek. Elvégre Hornéknak egyedül is megvolt a parlamenti többségük, ráadásul az SZDSZ nem nagyon tudott kormányképes figurákat felmutatni, középszintű államigazgatási személyzettel pedig még ennél is rosszabbul volt ellátva. Még sok egyéb kedvezőtlen körülményről is említést lehetne tenni (pl. közbiztonság), de szerintem ezeknél is lényegesebb, hogy 1998-ban a szabaddemokrata választási kampánynak

egész egyszerűen nem volt mondanivalója. Ha jobban belegondolunk, ez hajmeresztő egy olyan párt részéről, amelyet egy ideig szürke agysejtjeiről tartottak számon. A baj azonban mélyebb. Minden bizonnyal nem a szürke agysejtek fogytak el, hanem a párt pozíciója lehetetlenült el: sem politikai indokoltsága nem maradt (újabb koalíció?), sem jövőképet nem tartalmazott. Kuncze Gábor május 24-i férfias felelősség-vállalása minden elismerést megérdemel, de ezzel a párt válsága nincsen megoldva. A kialakult helyzetben a várható ellenzéki szerep sem ígér megoldást. Talán nem vagyok egyedül azzal a nézetrel, hogy az 1997/98-as összeomlás után a magyar szabadelvűség balközép pártját újra kell alapítani.

Amikor e sorokat írom (három nappal a választások második fordulója után), még nem oszlott el az a bizonytalanság, amelyet a szavazás számszerű végeredménye teremtett. Pusztán matematikailag két többségi képlet alakítható ki az eredményekből, s ezek mellett elgondolható még egy kisebbségi kormányzás is, feltéve, hogy a FIDESZ/MPP erre vonatkozólag olyan – hallgatólagos vagy nyílt – megállapodásra bír jutni vagy az MSZP-vel vagy az FKGP-vel, amely biztosítékot nyújt az általa előterjesztett költségvetés, illetve más, általa fontosnak tartott intézkedéscsomagok azonnali leszállása ellen. Politikailag az utóbbi megoldás – a kisebbségi kormányzás – volna a legkevésbé rossz, a valószínűség azonban inkább egy FIDESZ-kiszagda koalíció mellett szól. (Az olvasó már abban a kellemes helyzetben lesz, hogy az elméleti valószínűségek gyakorlati bekövetkeztéről is fog tudni valamit.)

Nem hiszem, hogy a FIDESZ/MPP-nek szemére lehet hányni, hogy a Kiszagdapárttal való koalíció-kötést is – végső soron – lehetségesnek tartja. „Tetszetek volna abszolút többséget adni a FIDESZ-nek!” Természetesen sokkal jobb lett volna az országnak, ha ez a kényszerhelyzet nem áll elő. Egyrészt Torgyán miatt (ezt nem részletezem). Másrészt azért, hogy amit a FIDESZ/MPP akar, tisztábban és egyértelműbben kerüljön megvalósításra. Mert végül is nem tagadható, hogy a magyar választók többsége az ő kormányzásuknak adott preferenciát, s most azt szeretné, ha a FIDESZ végre megmutatná, hogy mire képes. Igazában véve most már a szocialista és a szabaddemokrata választók egy jelentős része is ennek örülne a legjobban. Mindenesetre jobban annál, mint ami egy kínos-keservesen összehozott FIDESZ-kiszagda megegyezéstől várható. De hát a demokrácia már csak ilyen: ember tervez, Választó-őfelsége végez. A politikusnak nem marad más hátra, mint megenni, amit a választók ármánysága (tudatlansága, korlátoltsága) számára kifőzött.

Mindamellettségsbeesésre véleményem szerint nincsen ok. Először is, a mindenkori kormánypropagandával és bizonyos fokig a közhiedelemmel is ellentétben, egy országnak mindig jót tesz a politikai váltás, mert friss energiák kerülnek kormányzati pozícióba, s lehetőség nyílik mindenféle rossz rutin kiküszöbölésére, az elődök által felhalmozott piszkos ügyletek feltárásáról nem is szólva. Persze van önértéke a kontinuitásnak is, de a demokratikus berendezkedésnek már a természete is inkább azt kívánja, hogy minél sűrűbben legyen váltás.

Másodszor: aligha tagadható, hogy a rendszerváltás nemcsak 1990 és 1994 között tévesztett valahol utat, hanem az ezt követő kormányzati ciklusban is. A „valahol” ezúttal persze másutt volt, mint 1994 előtt. De annak érzékelésére, hogy a Horn-kormányzattal valami nagyon fontos, valami alapvető dolog ment veszendőbe az 1989-ben felcsillant remények közül, nem kellett feltétlenül „jobbaldalinak” lenni. Az SZDSZ minden ellenkező kísérlete ellenére a Horn Gyula vezette kormányzás egy olyan méretű személyi kontinuitást állított elő az 1989 előtti rendszerrel, amit még egy „balliberális” sem nézhetett jószívvel. Ebből nem következik, hogy e kormányzati ciklus hozama egészében rossz volt, tehát mindenesetül elvetendő. Ért el ez a ciklus nagyon fontos eredményeket is (mármint az ország számára). Ezeket itt azért nem taglalom részletesebben, mert feltételezem, hogy e folyóirat olvasói pontosan tudják, mire gondolok. S nyilván Orbán Viktor is örömmel könyveli el, hogy nem neki kell Bokros-csomagot csinálnia, vagy Romániával a jó viszonyt helyreállítania. Vagy hogy máris benne vagyunk a NATO-ban, s az EU-csatlakozás ügye is sűnen van, már amennyire ennek az ügynek a sikere Magyarországon múlik. Bármekkorák voltak is Antall József érdemei a Nyugattal való kapcsolatok megteremtésében, Magyarország jóhíre az 1994 utáni periódusban tovább erősödött; politikailag is, gazdaságilag is a külföld bizalma az iránt, ami itt történik, a 98-as váltás küszöbén nagyobb volt, mint a 94-es váltás idején. S ebben Kovács László külügyminiszter vagy Surányi György Nemzeti Bank-elnök személyének nem kis szerepe volt.

Hogy a magyar közvélemény egésze (ha ugyan ilyen van) vagy többségi része (amennyiben ez ma pontosan meghatározható) mit vár egy Orbán-kormánytól, azt én bizony nem tudom megmondani, s úgy érzem, talán nem is volna ildomos, hogy erre vonatkozó gondolataimat egy vélt nemzeti hangulat nevében fogalmazzam meg. Azt azonban meg tudom mondani, hogy személy szerint én mit várok a megalkulandó kormánytól: tisztakezűséget, józan mértéktartással párosuló újító lendületet, s a megosztott politikai közösség összetartozás-tudatának erősítését. Engedjessék meg, hogy sorba vegyem e három követelményt.

Atiszta kezűség ma azért különösen fontos, mert mind a két előző kormányzati ciklus gyakorlata bizonyos fokig lejárta a demokrácia hitelét; azt a könnyen elfogadható meggyőződést táplálta, hogy egy szabadságelvű rendszerben a politikai elit csak a saját, önös érdekeit kergeti és annyit lop el a köz javaiból, amennyire csak módja nyílik. A most hatalomra kerülő, kompromittálatlan friss erőknél módjuk, úgyszólván egyedülálló lehetőségük van arra, hogy ezt a hiedelmet, amely sajnos nem egészen alaptalan (ez azonban szó szerint értendő, mert hiszen nagyon igazságtalan volna olyan hangulatot kelteni, hogy eddig itt mindenki korrupt volt), saját példájukkal cáfolják. Továbbmegyek: a magyar demokrácia jövője múlik azon, hogy a „harmadik nekifutás” milyen auspiciummokkal indul ebből a szempontból, hogy sikerül-e bizalmi kapcsolatba hoznia az átlag magyart a demokratikus köztársasággal. Tudom, hogy egy ilyen követelményt könnyebb megfogalmazni, mint a kormányzati cselekvés mindennapjaiban érvényesíteni, hiszen a közügyek jellemzően fogva kuszák, az állam szolgálói esendőek, a bukást ráadásul nemcsak a saját személyzet gyengesége, hanem az ellenfelek ármánya is hathatósan elő tudja mozdítani. Mégis úgy gondolom, hogy ennek a harcnak a meghirdetésére, s főleg: lankadás és megalkuvás nélküli végigvitelére olyan szüksége van ennek az országnak, mint egy falat kenyérre.

Ajózan mértéktartással párosuló újító lendület nyilvánvalóan két követelményt kapcsol össze, amelyek közül az első – hogy úgy mondjam – keretfeltétel, a második pedig tartalmi jellegű. Minthogy a dolog első része szinte magától értetődő, hadd szorítkozzam itt a második részre, az újításra. Voltaképpen itt is a rendszerváltás egyik deficitjéről van szó. Arról, hogy a kommunizmus fölszámolásának programja kezdettől fogva sokkal inkább meglévő modellek adaptációja, mintsem az alkotó szellem szabadjára engedése volt. Már Antall József is abból indult ki, hogy Magyarországnak a demokrácia és a piacgazdaság másutt jól bevált, s részben a régebbi magyar hagyományban is fellelhető intézményeihez kell visszatérnie, lehetőleg kerülve a (felelőtlen) kísérletezést. Ebből a szempontból az 1994-es váltás sem hozott változást, hiszen a szociál-liberális kormányknak is ugyanez volt az alapelve. A kérdés csak az, hogy lehetséges-e pusztán adaptációval – élebben fogalmazva, imitációval – nemzetileg elfogadott intézményrendszert létrehozni? Olyan intézményrendszert, amelyet a társadalom nemcsak tudomásul vesz, hanem minden szempontból sajátjának

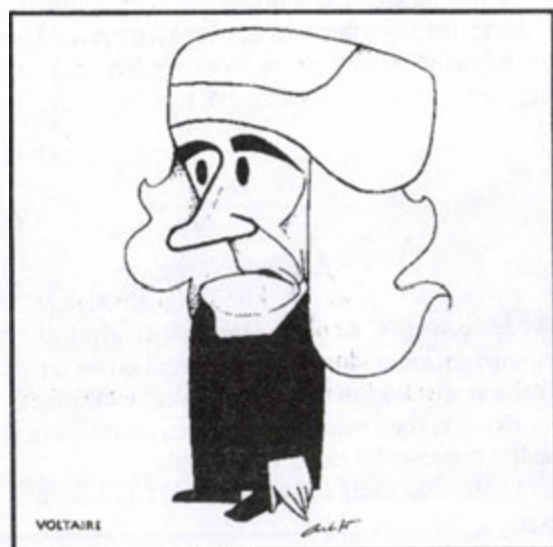
érez? Tudom, hogy az „idegenszerűség” jelzője kellemtelen konnotációkat kelt. De nem egészen alaptalan az a föltevés, hogy a magyar társadalomnak a politikai intézményekkel szembeni bizalmatlansága – elidegenedés-érzése – bizonyos fokig ezzel az adaptációs tényezővel is összefügg. Azzal, hogy 1989 után szinte alig került sor olyan intézményes újításra, amely a demokrácia általános követelményei mellett figyelembe vette volna például az ország területi, kisebbségi és hasonló sajátosságait is. Jellemző, hogy még a megye-rendszer is változatlanul fennmaradt, holott a közigazgatás átszervezéséhez rendelkezésre állt Bibó István sok évtizeden át érlelt város-megye koncepciója. S hadd emlékeztessenek itt Bibó István arra a nagyon fontos gondolatára is, hogy a „sajátosan nemzeti” leginkább azokban a saját megoldásokban érhető tetten, amelyekkel egy adott nemzet a kor kihívásaira válaszol.

Nunc venio ad fortissimum. Hogy a mai Magyarországot *megosztott politikai közösség* jellemzi, nem hiszem hogy hosszabb bizonyításra szorulna. Szeretném azonban világossá tenni, hogy ezen nem a pártok szerinti megosztást értem, s még kevésbé azokat a választóvonalakat, amelyek a gazdaság vagy a kultúra mentén húzódnak. Magyarország azért megosztott közösség, mert nincsen egységes politikai hagyománya. A mögöttünk lévő század oly mértékig polarizálta a közösségi élményeket, hogy ebből szükségszerűen adódik az a már-már beszédképtelenségi állapot, amely a magyar társadalmat alkotó politikai csoportok egymáshoz való viszonyát jellemzi. A kommunizmus évtizedei során ezt a problémát elfedte az a körülmény, hogy általában nem volt politikai közösség (ez alól kivételt csak 1956 ősze képezett). Az 1989/90-es fordulattal megint megnyílt a tér a társadalom tagjai, illetve kisebb-nagyobb csoportjai közötti politikai dialógusra, de a szabadság felcsillanó fénye már az első pillanatoktól kezdve (Monor, Lakitelek...) láttatni engedte a szakadékokat. Valljuk be, hogy a magyar demokrácia első évtizede ebből a szempontból nagyon szerencsétlenül alakult. Először az a hagyomány vált érvénytelenné, amelyre a Kádár-korszakban népes társadalmi rétegek látványos felemelkedése épült, s akiktől vagy azt kívánták, hogy felejtsek el, ami velük történt, vagy azt, hogy egy örökösi rend haszonélvezőinek ismerjék el magukat. Aztán néhány évig rátelepedett az országra egy olyan, magát nemzetinek nevező hagyomány, amely valójában a teljes magyar társadalomnak csak egy szeletét fedte le. Ebben a hagyományban tragikus sérelmek és jogos büszkeségek rosszul feldolgozott nosztalgiákkal keveredtek, miközben a sérelmek erőltetett és agresszív hierarchizálása

a politikai indulatok végletes sarkításához vezetett. Az 1994. évi váltás után a közélet hangneme érezhetően csillapodott, a polarizáltság azonban megmaradt, s még csak kísérlet sem történt azoknak a hagyományoknak, azoknak a hallgatólagos történelmi hivatkozásoknak a kitisztására, amelyekből a megosztottság fakad. Ellenkezőleg, a kormányzat élére került szocialisták, akiknek úgy látszik még mindig nehezére esik, hogy saját múltjukkal szembenézzenek, a szőnyeg alá söprés megoldását választották. A májusi választásokkal a mérleg nyelve látszólag a másik oldalra billent, s a sokakat (sokunkat) izgató kérdés most úgy hangzik, hogy mire készül és mire képes a FIDESZ? Felmérte-e, hogy sem az antagonizálás, sem a szőnyeg alá söprés nem viheti közelebb az országot egy olyan oldottabb állapothoz, amelyre a rendszer-váltásnak ebben a harmadik, valószínűleg sorsdöntő

szakaszában oly nagy szükség volna? Van-e elképzelése arra, hogyan kell megteremteni „a lelkek békéjét”, vagyis azt a köztársaságot, amelyet a meglévő anyagi, szellemi és nézet-különbségekkel együtt is valamiképpen mindenki a sajátjának érez? Tudniillik, ha ez az összetartozás-tudat nem jön létre, akkor a szabaddá vált Magyarország társadalmi szétesése tovább folytatódik.

Előre tudom, hogy fejtegetésem utolsó, várakozásaimra vonatkozó részét utópikusnak fogja minősíteni az igen tisztelt olvasó. Ettől a minősítéstől azonban nem vagyok megijedve. Azt gondolom ugyanis, hogy vannak olyan sorsfordító helyzetek, amelyekben igenis szükség van a pozitív utópiákra. Most ilyen helyzet van Magyarországon, – pontosabban ilyen helyzet lehet, ha a „harmadik nekifutás” kormánya nem süpped bele mindjárt kezdetben a dolgok zökkenésmentes továbbvitelének rutinjába.

Kormányon a kisebbség

A KORMÁNYBALÉPÉS EGY ÉVE A MAGYAR-MAGYAR RELÁCIÓ SZEMSZÖGÉBŐL

BÍRÓ A. ZOLTÁN

Másfél éve már, hogy az RMDSZ belépett a romániai kormánykoalícióba. Annak ellenére, hogy egy kisebbségi párt kormánybalépése a romániai politikai/közéleti mező felől nézve rendkívüli eseménynek számít, sem a kormánybalépést, sem pedig az egyéves évfordulót nem kísérték módszeres, alapos elemzések. A romániai magyar közélet, a romániai magyar média gyakorlatilag hallgat erről a témáról, miközben a román közélet és média elemzések hosszú sorát produkálta a román kormány egy évéről. A magyar médiákban elhangzott/leírt igen kis számú mérlegkészítő anyagból az egyik oldalon kiemelkedik néhány kisebb méretű bíráló, kritizáló publicisztikai frás. A cikkek szerzői nem újságírók, nem politikai elemzők, hanem politikai „ellenfelek”, a kormánybalépést egy évvel ezelőtt is, most is ellenző közéleti személyek. A másik oldalon, a tárgyilagos vagy pozitív értékelések oldalán még kevesebb anyagot találunk. Néhány rövid interjú az RMDSZ-vezetők részéről, melyek gyakorlatilag nem foglalnak össze semmit, hanem csupán csendes mentegetőzések. Ezek szerint: nem lehetett többet elérni; ha nem lépünk be akkor sokkal rosszabb lenne, mert nem lenne beleszólásunk a dolgokba; az RMDSZ-től tisztes teljesítmény az is, hogy helytállt, kibírta a gyűrdődést; ez az év még csak a tanulás éve volt; türelemmel kell lennünk, ha valamit el akarunk érni, s ehhez idő kell még; sokat dolgoztunk a nem kisebbségi területeken is, de ez nem látszik eléggé; a bejutás, a bent levés már önmagában olyan tény, amelyet pozitívan kell értékelnünk stb., stb.

A kis számú, rövid terjedelmű és óvatos minősítéshez nem társulnak elemzések sem a romániai magyar társadalom egy évéről, sem pedig a kormánybalépő elit tevékenységéről. Inkább az egy évvel ezelőtti vitához szálltanak újabb pro-, illetve kontra érveket. Ahhoz a vitához, amely a belépést igenlő, illetve a belépést ellenzők tábora között alakult ki a kormánybalépés pillanatában, s amely – megfogal-

mazásmódja, érvrendszere alapján – inkább hitbéli és magatartásbéli vita volt, mintsem gyakorlati elképzelések és stratégiák ütköztetése.

Több oka is lehet, hogy a mérlegkészítések elmaradtak. Feltételezem, hogy maguk a kisebbségi társadalom elemzői (ha vannak ilyenek) sem tartják fontosnak az összegzések és értékelések elkészítését, mert ezeknek a produktumoknak igazából sehol nincsen piacuk. A saját elit nem szívesen néz az ilyen „visszapillantó tükörbe”, a saját társadalom nem szokott hozzá az elemző szövegekhez, még tágabb körben egy nemzetiség helyzete általában csak annyiban fontos, hogy fenyeget-e etnikai konfliktussal vagy sem.

Mérlegkészítésre – legalábbis kisebbségi szemszögből – ugyancsak volna indok bőven. Talán kívülről nem nagyon látszik, de a társadalmi folyamatok változása terén Románia igencsak „mozgalmas” ország. Az ügyek alakulása szempontjából pedig végképp nem mindegy, hogy a nagy számbeli és még nagyobb szimbolikus súllyal rendelkező magyar kisebbség érdekképviselője a kormányprogram teljesítésén fáradozik-e, vagy a nagy panaszkozó és feljelentő szerepét játssza. Nem mindegy ez az ún. magyar-magyar reláció szemszögéből sem.

I.

A kisebbségi társadalom működésében egész sor olyan mozzanat és folyamat van, amelyek kimondottan a kisebbségi helyzet termékei, s amelyek a kisebbségi társadalom működését jelentős mértékben befolyásolják. Ilyen „nemzetiségformáló” összetevők például az alábbiak:

- az önreprezentáció (az öndefiníció) fölfokozott jellege;
- a saját kisebbségi társadalmi nyilvánosság megteremtésére való erőteljes törekvés;

– az elit és a szélesebb társadalom közti viszony szabályozásában a diszkurzív mező túlhangsúlyozott szerepe,
 – az anyaországhoz és a többségi nemzethez való viszonyulás erős életforma-szabályozó szerepe.

Nyilvánvaló, hogy ezek a mozzanatok – működésmódjukat tekintve – elsősorban az életvezetés mentális/szimbolikus szférájához tartoznak, s ezen belül is a kisebb vagy nagyobb léptékű társadalmi nyilvánosságához. Ennek ellenére nagy hatást gyakorolhatnak a gondolkodása, az egyéni magatartásokra, a döntésekre s a cselekvésekre is.

Ezeknek a „nemzetiségformáló” mozzanatoknak a nemzetiségi társadalmat befolyásoló szerepe változó lehet attól függően, hogy a kisebbségi társadalom egy adott időszakban inkább merre tart (az anyaország fele, vagy a többségi nemzet fele, esetleg egy harmadik fókusz fele), s attól függően, hogy a szóban forgó kisebbségi társadalom az önreprezentációt éppen mennyire tartja vitális szükségletnek.

A fentebb elmondottak elemzésünk tárgya szempontjából igen fontosak. A többségi nemzettel való együttműködés időszakai ugyanis olyan kihívást jelentett, amely jelentős mértékben megváltoztatta ezeknek a „nemzetiségformáló” mozzanatoknak a korábbi működését és szerepét. Ebből következik az, hogy számba lehet venni azokat a következményeket, amelyek az egy irányba való elkötelezettség (ti. a román kormányzó elitel kötött együttműködési megállapodás) nyomán a kisebbségi társadalomban bekövetkeztek.

A többségi nemzet politikai pártjaival való kormányzási koalíció a nemzetiségi társadalom működésére nézve akkor is nagyon fontos módosulásokkal járhat, ha ezeket a kisebbségi elit nem veszi észre vagy nem vallja be. Példaként elegendő, ha arra a változásra gondolunk, amelyet a sérelmi diszkurzusról való lemondás okoz a kisebbségi nyilvánosságban vagy a kifelé irányuló kapcsolatokban.

A következőkben azokat a fontosabb változásokat veszem számba, amelyek a kormánybalépés folyamánként a „nemzetiségformáló aspektusok” terén az elmúlt egy évben megjelentek.

„Ki megy és ki nem megy Bukarestbe?” avagy az elit kétpólusúvá válása

Az elmúlt év legfontosabb szemmel látható mozzanata kétségkívül az, hogy a romániai magyar elit kétpólusúvá vált. Ez a tagolódás alapvetően meghatározza a közeljövőben a romániai magyarság érdeképviseleti retorikáját és gyakorlatát.

A közéleti beszéd a határt általában a kormánybalépők és a kormányba nem lépők között húzza meg. Valójában a határ nem pontosan a belépők és a kimaradók között van. A belépők között és azok holdudvarában nem egy olyan személy is van, aki nyíltan ellenzi a kormánybalépést, a kimaradók között pedig szép számmal vannak olyanok, akik átmenetileg az ellentáborba sodródtak, de nem ellenzik a kormányzati részvételt. Az elit kétpólusúvá válása sajátos mentális és magatartásbeli probléma. Lényegét a romániai magyar elit mindenkor „hamleti” kérdése adja: Kell-e/szabad-e a magyaroknak a román kormánnyal politikai/társadalmi kompromisszumot keszteni/kötni vagy sem?

A kérdés kiéleződésére azért is érdemes figyelmet fordítani, mert igen sajátos „belpolitikai harcra” van szó. A romániai magyarság ugyanis mind a mai napig nem szól(hat) bele saját közéleti/politikai elitje kiválasztásába (legfeljebb csak néhány tucat polgármester esetében). Rendszerint RMDSZ listákra szavaz, a belső választást évek óta halogatják. Ezért az elit kétpólusúvá válása és politikai „küzdeme” (némi szimpátiakereső közszerepléstől eltekintve) úgy mond zárt ajtók mögött zajlik.

Ha közelebbről megvizsgáljuk egyik vagy másik tábor prominens személyiségeinek magatartásait, akkor azt tapasztaljuk, hogy két tényezőcsoport függvényében kerülnek az elit tagjai egyik vagy másik táborba. Amikor az elit egyik vagy másik tagja arról dönt, hogy melyik pólushoz milyen mértékig kapcsolódjon, először mindkét tényezőcsoportot alaposan mérlegeli.

Az egyik tényezőcsoportot olyan elemek alkotják, amelyek a *Konjunktúra* fogalomkörébe sorolódnak. Ilyen elem lehet például:

- hazai karrier lehetősége (közéleti, gazdasági, hivatali)
- magyarországi háttértámogatás fölismerése
- emigráns körökből érkező támogatás fölismerése
- személyes szakmai érvényesülés lehetőségének érzékelése
- a várhatóan kialakuló romániai euro-lobbyhoz való tartozás reménye stb.).

A konjunktúra elemekre való alapozás bármelyik táborhoz való csatlakozást eredményezheti. A választást az dönti el, hogy az elit szóban forgó tagja alapvetően melyik támogatási háttér és felemelkedési pálya mellett dönt, illetve milyen mértékben, milyen megosztás szerint merít egyidőben több forrásból. Ezek az elemek oly módon vetik fel az alapvető kérdést, hogy „Kell-e/érdemes-e a románokkal együtt dolgozni vagy nem?”

A másik tényezőcsoportot az *Etnikai sztereotípiák* alkotják. Ezek az elemek oly módon vetik fel a kérdést, hogy „Illik-e/szabad-e a ro-

mánokkal alkut kötni vagy nem?” Az etnikai sztereotípiák természetesen nem egyszerű sztereotípiaként jelennek meg a döntés elé kerülő elit viselkedésében vagy érvrendszerében, hanem korábbi, modelljellegű kulturális mintaként. Ilyen elemek lehetnek például akár pro, akár kontra jelentéssel a korábbi hasonló döntési helyzetek személyekhez köthető példái (Pl. a kolozsvári magyar egyetem jogfolytonossága körüli viták „élő” példái 1948-ból, a Petru Grozával folytatott egyezkedések, a romániai magyar médiák újraindulását vagy születését kísérő alkuk történetei, az 1968-ban N. Ceaușescuval folytatott nagy egyezkedés tanulságai stb.). A „történelmi hagyomány” szabályozó szerepe sok esetben jóval korábbról datálódik. Fontos elem az egyéni etnikai sztereotípiák kialakításában a családi neveltetés, egy-egy magyar iskola vagy tanár személyisége. Nagyon jelentősek (és többnyire rejtettek) az egyéni karrier során elszenvedett, a „román hatalom” számlájára írható személyes sérelmek. Nem utolsó sorban pedig az ideológiai meggyőződések.

Az elmúlt év kétségkívül legfontosabb társadalmi eseménye az, hogy a kormánybalépés ténye a romániai magyar közéleti elit minden tagjánál előtérbe hozta a fent említett két tényezőcsoportot, s kikényszerítette a „habitualis választást”. Gyakorlatilag mindenki eldöntötte, hogy az együttműködéshez vagy távolmaradáshoz áll-e közelebb. Különösen kiélezte a döntési helyzetet az, hogy a főlkínálkozó kormányzati funkciókba nem volt elég jelentkező, s sokan eljátszottak a személyes kormányzati szerepvállalás gondolatával. A döntési kényszer nem azt jelenti, hogy az elit minden tagja jelenleg abban a táborban áll, ahol lenni szeretne, s azt sem, hogy mindenki explicit módon megfogalmazta a hovatartozását. A súlypontok (a két pólus) létezése és a hovatartozás iránya azonban mindenki számára egyértelmű.

Mivel a romániai magyar elit meglehetősen zárt csoport, s ugyanakkor a nagy létszámú kisebbségi politikai intézmények fölfuttatása miatt (SZKT, SZET, területi RMDSZ szervezetek, más országos intézmények stb.) közéleti szereplőkből „túlkínálat” van, nem várható az, hogy a fiatalabb korosztály, valamilyen „ifjútörök” csoport felbukkanása megzavarja ezt a kétpólusú helyezkedést. Ezért a mai elrendeződés várhatóan hosszabb életű lesz. A két pólus közti habitualis ellentét pedig jelentősnek és átléphetetlennek ígérkezik. A kérdés az, hogy melyik csoportnak milyen természetű és mekkora hatalma lesz azt mondani, hogy ő és csakis ő a romániai magyarság legitim képviselője.

Az 1997-es évről azt mondhatjuk, hogy a romániai magyar elit számára egyfajta „rendezettségi állapotot” kényszerített ki. Az

1994-es magyarországi kormányváltás „összezavarta” a romániai magyar elitet, s többé-kevésbé eredményes egyéni megoldások sorozata jelent meg. Az 1997-es évben a kormánybalépéssel kikényszerített habitualis döntés pedig mederbe terelte a parttalan egyéni kísérletezéseket. Mivel az elit két pólusúvá válása a kapcsolati tőkék rendeződése (fókuszálódása) mellett igen sok magatartásbeli, ideológiai elemet is felszínre hoz, tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy 1997-ben az eliten belül megteremtődött a pártalapítás talán legfontosabb feltétele.

A kormánybalépés nem hozta lázba az embereket

Ha azt kívánjuk megvizsgálni, hogy a lenti társadalom hogyan tekint a kormányban levés évére, illetve a kormánybalépő RMDSZ elitre, akkor két igen fontos kiindulópontból nem feledkezhetünk meg.

Az első: a lenti társadalom az 1994-es magyarországi kormányváltásra jobban odafigyelt, mint az RMDSZ 1996-os kormánya lépésére. Ebbe természetesen belejátszott az is, hogy a magyarországi kormányváltás a kisebbségi társadalmi nyilvánosságban nagy teret kapott, ezzel szemben az RMDSZ kormánybalépésről alig esett szó. De a kormánybalépés „alulértékelésébe” kétségkívül belejátszott a lenti társadalomnak az a jól ismert attitűdje is, miszerint „az elit létezése nagyon fontos, de nem kell sokat várni tőle”. Ezt a magatartást a romániai magyar társadalom eddig mindig igazolta: szavaz és azonosul, de nem kér számon szinte semmit. Tény az, hogy a kormányba lépés nem hozta lázba a lenti társadalmat, s ez a társadalmi közeg egy esetleges ki lépést is úgymond sztoikusán fog tudomásul venni.

A másik igen fontos kiindulópont: a lenti társadalom soha nem bízott, és ma sem bízik igazán abban az elitben, amely együttműködési alkut köt a bukaresti (aktuális) vezetéssel. Nem kifogásolja, sőt alkalomadtán hasznat is húz belőle, de érzelmi/ideológiai síkon nem azonosul vele.

A fentebb bemutatott két kiindulópont ismeretében nem kell csodálkoznunk azon, hogy amennyiben az elit kétpólusúvá válik (s ez történik ma), akkor a lenti társadalomnak – kimondva-kimondatlanul – a kormányból kimaradtak fele húz a szíve. E magatartás mögött régi történet áll, amelybe bele van kódolva a román-magyar relációknak a hétköznapok síkján érvényre jutó változata. A jelen helyzet lényege az, hogy a kormánybalépő elit (még pontosabban: a kormánybalépés gesztusa) a lenti társadalom szemében nem nyer (magától a belépés gesztusától) azonnali és egyértelmű legitimitást. Magya-

rázhat a belépő elit amit akar (de nem is magyarul), érvelhet a média ahogy neki tetszik (de nem is érvel), a lenti társadalom tudja amit tud, és az azonosulással kivár. Nem szembehelyezkedik, nem azonosul, hanem kivár.

A kormánybalépő elit a lenti társadalom számára bizonyos értelemben veszteséget jelent: egy korábban nagyon fontos és erős mentális/szimbolikus fókusz (vezető személyek és szerepek) eltávolodását, kezelhetetlenné válását. S ez komoly dolog, hiszen ilyen fókusz nélkül kisebbségi társadalom nem működik. Az 1994-es magyarországi kormányváltás már veszteséget jelentett ebben az értelemben. A diszkurzus változása, a latens üzenetek és a személycserék okán egy fontos magyarországi mentális/szimbolikus fókusz távolodott el.

A saját elit egy jelentős csoportjának mentális/szimbolikus elvesztése egyértelműen vezet a pólus másik oldalán jelentkező, a kisebbségi diszkurzust változatlanul fenntartó elit fölértékeléséhez. A kormányba lépésből kimaradt elit lesz a leginkább elérhető, az értelmezhető és kezelhető mentális/szimbolikus fókusz! Paradox dolognak tűnhet, de tény: a nemzetiségi panaszokat jól előadó helyi politikai érzelmi/ideológiai szempontból vonzóbb, mint bármelyik RMDSZ miniszter vagy államtitkár.

A fent ismertetett magatartás azonban nem a cselekvések, hanem igazán csak az affektív azonosulások síkján működik! Ettől még a mindennapi életvezetés pragmatizmusa megmaradhat. Itt csak arról van szó, hogy merre húz a lenti társadalom szíve. Ha saját elitjén belül választania kellene, akkor nehéz helyzetbe kerülne. Mindennapi józan pragmatizmusa a kormánybalépők fele terelné, azonosulási igényei a továbbra is kisebbségi szöveget kínáló elit fele taszítják.

Sajnos vagy szerencsére nem kell választania, így a két csoport közti hatalmi küzdelmet nem a lenti társadalom dönti el.

A lenti társadalmat a kormányzásra vállalkozó elitől eltávolítja az „érzelmi” mozzanat: a román kormánnyal való tényleges kooperációt a lenti társadalom ösztönösen nem támogatja. Ezzel szemben az etnicitást hangoztató, a kormánybalépőket támadó elit diszkurzusával érzelmi/ideológiai szinten szívesen azonosul, de ennél többre nem hajlandó. Ez utóbbi elit diszkurzusát meghallgatja ugyan (alkalmi és affektív azonosulással), de abba az irányba nem lép, amelyet ez az ideológiai mutat. Egy példa: a szembenállást valló elit a Cserehát ügyében szívesen vette volna a tömeges megmozdulásokat is. De abszurd vízióknak hatott az az óhaj, hogy minden székely ember gyalog, szekéren, busszal, autóval (ti. ahogy tud) elmenjen Székelyudvarhelyre, és alkosson élő falat a Cserehát körül.

Az elit magatartásai

A kormánybalépés azzal az igen meglepő következménnyel járt, hogy a szó szoros értelmében leblokkolta az elit közéleti viselkedését és kezdeményezési potenciálját. Valójában 1997 az elit számára nem egyéb, mint a görcsök története. Pályák és cselekvési lehetőségek nyíltak, amelyeket – valamilyen rejtélyes oknál fogva – nem szabadott, nem illett nagy lendülettel fölállalni és befutni. Ha valaki mégis megtette, akkor jobbnak látta hallgatni vele. Mint ha szégyen lenne, hogy valaki a román kormányban karriert fut be!?

Magyarázat többféle van. Többek között az, hogy a kormánybalépést a lenti társadalom felemásan ítéli meg. De igazából az eliten belüli – mindmáig eldöntetlen – belépési vita blokkolta le az elitet. Senki nem tudott biztosan jót ígérni, s a menet közben születő eredményektől/kudarcoktól várta és várja a belépés vagy a kintmaradás meggyőző igazolását. Az eldöntetlen vita várakozást szült, s a várakozás mind a mai napig tart. Ezért van az, hogy a belépéskor nem születtek érvek, nem hangzottak el ígéretek és vállalások, a menetközbeni munkáról nem születtek magyarázatok, az egy évi munkáról nem született mérleg. Nem alakulhatott ki az a szerepkészlet sem, amelyet a kormánybalépők vagy az azt ellenzők a társadalmi nyilvánosságban következetesen játszhatnának. Az elmúlt egy évről nincsen elbeszélhető történet. Mindezek eredményeként a szélesebb társadalom egy évvel ezelőtt sem tudta és ma sem tudja igazán, hogy az RMDSZ miért lépett be a kormányba, s hangadó vezetőinek egy másik része miért is találja ezt egyértelműen rossznak.

Bár a társadalmi nyilvánosságban a kormánybalépésről nincs történet, ez nem jelenti azt, hogy ez alatt az idő alatt az elittel nem történt semmi. A korábban részletesen tárgyalt kétpólusosság kialakulása mellett a lényegesnek mutakozó változások közül háromra hívjuk fel a figyelmet:

a.

A kormánybalépő elit nyilvános viselkedése 1996 decembere után viszonylag gyorsan megváltozott. A kollektív és reprezentatív események (ünnepek, találkozók) száma csökkent, s az ilyen eseményeken jóval kevesebb vezető vesz részt, mint a korábbi években, s a résztvevők szereplése is visszafogottabb. Ehelyett beindították az egyéni – és sokkal pragmatikusabb – helyi találkozókat. Különösen a parlamenti képviselők egyike-másika aktív ezen a téren, de az államtitkárok egy része is. A találkozók vagy szakmai jellegűek, vagy pedig a képviselők klientúrájának formálását végzik. Ez a fej-

lemény egyértelműen a kormánybalépés következménye.

A kormányból kimaradt elitcsoport ezen a téren nagy hátrányba került. A még megszervezhető kollektív és reprezentatív találkozókat célozza meg, ezekből próbál kihozni mindent, amit lehet. Pragmatikus cselekvési területe jóval kevesebb van, diszkurzív síkon próbál erősíteni. Ennek tudható be, hogy a médiákban a kormányból kimaradt elitcsoport viszonylag nagy számban és gyakran van jelen.

b.

Az elit mindkét pólusáról elmondható az, hogy kapcsolati tőkéit 1997 folyamán átrendezte és fókuszálta. Ez több szinten is kimutatható. Már látható az is, hogy a helyi gazdasági erők kezdtek orientálódni az egyik vagy a másik pólus fele. Ennél sokkal fontosabb jelenség azonban a bukaresti, magyarországi, még távolabbi anyagi, szimbolikus és információs kapcsolatok átrendeződése. A kormányba belépett elit mozgásteret nagyobb, Bukarest és Budapest fele egyelőre sikerrel játssza az „ide is, oda is, innen is, onnan is” játékot („Innen jár, mert benne vagyunk; onnan jár, mert magyarok vagyunk”).

Nagy előnyt és mozgásteret ad az, hogy a kettős játékok a pozíciók és a javak juttatási praxisa terén nem követel kettős könyvelést. A „kormánybarát” országos szervezet egyidőben menedzseli a bukaresti és budapesti forrásokból kapott szimbolikus és anyagi javak redistribúcióját. A kormányból kimaradó elitcsoport számára a mozgásteret szűkebb. Számukra a magyarországi ellenzék, a Világszövetség, s ezeken keresztül a nyugati kapcsolatok egy része marad mozgósítható. A kapcsolati tőkék átrendeződése és fókuszálódása talán a pártszervezési folyamat második fontos mozzanatának tekinthető.

c.

A kormánybalépő elit a társadalmi nyilvánosságban csak igen kevésbé jeleníti meg elképzeléseit, s a be nem lépett elitcsoporttal való vitájában sem mutatkozik mindig meggyőzőnek és erősnek. Ennek ellenére a cselekvései, a döntései, a kulisszák mögötti viselkedései, s nem utolsósorban a magyarországi elitekkel szembeni magatartásai azt az üzenetet sugallják, hogy „meg tudom csinálni, amire vállalkoztam”, „egyedül is képes vagyok végigvinni ez a kormányzási játékot”, „bízhatok rám, én tudom, hogy hogyan kell csinálni”, „ez az én játékom” stb.

Ez a magabiztosság deklaratív módon soha sehol nem jelenik meg, zártkörű és bizalmas helyzetekben azonban a viselkedés, a beszédmód, a hangneme mindig kihangsúlyozza ezt az üzenetet. Ezt látva a tárgyilagossá szemlélő óhatatlanul úgy fogalmaz, hogy „ezek alaposan elbázták magukat”. Nem az eredményt, hanem a kompetenciát, a „mi tudjuk csinálni ezt, nem kell más” elv hirdetését illetően. Csak idő kérdése – kormányban maradás esetén –, hogy ez a magatartás a társadalmi nyilvánosságban is megjelenjen.

A felsorolt három mozzanat arra utal, hogy a kormányba belépett elit – a kisebbségi helyzet által kitermelt kormányzati pozíciók elfoglalása nyomán – folyamatosan erősödött. Ez adhat magyarázatot arra, hogy mindmáig nem igazán törődik saját háttere biztosításával. Sem tájékoztatással, sem érvekkel nem próbálja a lenti társadalmat maga mögé felsorakoztatni. Főlényhelyzete (vagy tájékozatlansága?) alapján belemegy abba, hogy a kormányból kimaradt, a kisebbségi diszkurzus radikális formáját fölállaló elit egyre fokozódó mértékben váljon affektív/ideológiai fókusszá a lenti társadalom számára.

Magyarország mint idegen terep

Magyarország a romániai magyar társadalom tagjai számára egyre fokozottabb mértékben idegen tereppé válik. Ez két dolgot jelenthet, attól függően, hogy egy személy, egy réteg mit akar, mit szeretne elérni. Egyrészt idegen, mint olyan világ, amelyet meg kell célozni, amelybe át kell költözni, amelybe mindenáron bele kell illeszkedni. Ezt a világot el kell sajátítani, nem elég kísérletezni, játszadozni vele. Másfelől idegen, mint olyan világ, amely nem az enyém, nem elérhető, amelyből minél nagyobb hozamot kell kivenni, s aztán otthagyni.

Igen fontos annak hangsúlyozása, hogy *egyik magatartás sem adaptációs magatartás*. Mindkettő az igen erős határral számol, amelyet minden pillanatban érezni kell. Vagy átlépni, vagy az innenső felén maradni. A választás nem alkalmi, nem azonnali, nem véletlenszerű, hanem nagyon is megtervezett stratégia. Ez „nem a mi világunk”, ehhez az idegen világhoz a mi világunk nem közelít, ezt csak egyénileg lehet megoldani, a relációt egyileg kell kezelni, mert ez „a két világ nem közeledik egymáshoz”, nem teremődnek olyan szerkezeti közeledések, amelyek mozgásteret adnának az egyéni cselekvéseknek. Az eddig teremtett szerkezeti kapcsolatok a határ tényéből profitálnak, ezért az asszimmetriát erősítik. Nincs strukturális közeledés, a lenti társadalom úgy látja, hogy az érdek néha átjön, de a szerkezet nem. „Átdobások” vannak és nem átnyúló szerkezetek. Ezért hangsúlyozottan előtérbe kerül a *helyzetek egyéni kezelése*. Lehetnek más elképzelések, más tervek, esetleg

már más gyakorlatok is, de az itteni érzékelés az aszimmetria erősödésére utal.

A fentebb leírtak a lenti társadalom érzékelései. A lenti társadalom ma nem bízik a szerkezeti közeledésben. A határon átnyúló régiók és a testvértelepülések akciója lentről nézve legfeljebb a megyei tanácselnökök és polgármesterek zártkörű bulijának látszik.

II.

Az elmúlt egy év kapcsán olyan változásokról, jelenségekről is beszámolhatunk, amelyek a kisebbségi lét igen fontos komponensei, de amelyek ugyanakkor nem a kisebbségi helyzet folyamán, hanem az országot, a tágabb régiót érintő gazdasági, közéleti, politikai változások (makrofolyamatok) eredményei. Ezek a változások és jelenségek sokkal közelebb állnak a mindennapi életvezetés pragmatikus szférájához, mint az első részben elemzett, többnyire a társadalmi nyilvánosságban, a szimbolikus szférában fellelhető ún. „nemzeti-ségformáló” aspektusok.

Helyzetben a technokrata elit

A legfontosabb szerkezeti változás kétségkívül a helyi és regionális technokrata elit megerősödése. Szórványvidéken ez a folyamat már korábban elkezdődött, tömbmagyar vidéken azonban az „elvtársi blokk” leváltására csak 1997-ben nyílt először alkalom. A helyi és regionális technokrata elit nem az RMDSZ köpenyéből bújott elő. Ez az réteg olyan 40 és 50 év közötti személyekből áll, akik 1989 előtt mérnökként a vállalatok és hivatalok vezetésének második-harmadik vonalában, mintegy „tartalékban” dolgoztak, és 1989 után az elsők között indítottak vállalkozásokat. Ez a réteg 1989 óta láthatatlanul erősödött. Az 1996 évi helyhatósági választás és az RMDSZ kormánybalépése ezt a réteget a szó szoros értelmében véve helyzetbe hozta. A helyi tanácsokba való bekerülés pozíciókat eredményezett, a kormánybakerülés pedig igen jelentős tervezési, cselekvési és – ami Romániában talán a legfontosabb – ügyintézési biztonságot adott számukra. Nyíltan bevallják, hogy sokkal bátrabbak, bár azt is hangoztatják, hogy a kormányzati részvétel megszakadhat, s „most kell kihasználni az alkalmat”, „addig kell lépni, amíg lehet”).

Ez a technokrata elit három fontosabb területen nyert teret az elmúlt évben.

Egyik megjelenési terük a helyi tanács, ahol a helyhatósági választások alkalmával a „régii” gyárigazgatói elitet mennyiségileg visszaszorították, a tanácsban belüli szerepüket pedig korlátozták. Ugyanakkor a helyi tanácsokból gyakorlatilag teljesen kiszorították a korábbi humán elitet (a megyei tanácsokból még nem).

A második érvényesülési terület: 1997 folyamán viszonylag gyors ütemben váltották fel az intézményekben is a „régii” vezetőket (magyarokat és románokat egyaránt). Tényerő munkájukban jelentős szövetségeket találnak azokban a 30 év körüli pénzügyi, gazdasági, jogi végzettségű szakemberekben, akik nem foglyai az 1989 előtti rutinoknak, képzetek, pragmatikusak, s ezért gyorsan haladnak előre a hivatali/vállalkozói ranglétrákon (megyei hivatalok, bankok, még állami tulajdonban lévő vállalatok). Ez a réteg a már pozíciót szerzett és anyagi háttérrel is rendelkező technokrata elit számára egyfajta holdudvar jelent. Az egészen biztosnak látszik, hogy ez a réteg a közeljövőben esedékes, helyi és regionális érdekelttségű privatizációk után a gazdasági társaságok menedzsmentjében kulcsszerepet kap.

A technokrata elit tényerésének harmadik területe közvetlenül a kormánybalépés következménye. Romániában megyei szinten ma is mintegy negyven központi alárendeltségű hivatal működik. Ezek vezető pozícióit a kormánykoalíció pártjai ugyanúgy felosztották egymás között, mint az országos intézmények vezető pozícióit. Az RMDSZ így egész sor megyei kulcspozícióhoz jutott, olyan területeken, mint a prefektúrák, az Állami Vagyonalap megyei hivatalai, megyei pénzügyi hivatalok, megyei kereskedelmi kamarák stb. (vagyis: a párt-alapon végzett kádercsere sok esetben etnikai cserét is jelentett). Ugyanez a folyamat játszódott le az állami tulajdonú vállalatok igazgatótanácsi helyeivel. A 40-70%-nyi állami tulajdon képviselője sok helyen a magyar technokrata elitből, vagy az annak holdudvarát képező fiatalabb korosztályból került ki.

A helyi és regionális elit helyzetbekerülése kapcsán feltétlenül hangsúlyoznunk kell három olyan mozzanatot is, amely nem járt együtt ezzel a helyzetbekerüléssel. Ezek miatt a helyzetbe került technokrata elitek mozgásteret egyelőre jelentősen beszűkült.

Elsőként azt kell említenünk, hogy 1996-1997-ben váratlanul sok pozíció vált elérhetővé a technokrata elit számára (generációs váltás, etnikai váltás). Ezért nem volt szükség arra, hogy a technokrata elit igazán lobby-vá szerveződjön, a pozíciók elnyerése egyéni utakon is sikeresnek bizonyult. Ennek két következménye van. Egyrészt az, hogy a technokrata elit nem foglalja el és nem használja ki a csoportos

jelenlét olyan „kész” fórumait, mint például a Kereskedelmi Kamara. Másrészt nem törekszik arra, hogy ő maga hozzon létre hosszú távú célokat követő, regionális vagy helyi információs vagy fejlesztési struktúrákat (innovációs park, befektetési társaság, információs központ stb.). Ezért a technokrata elit továbbra is diffúz, formálódó állapotban marad.

A másik meglepő jelenség a helyi legitimitás hiánya. A technokrata elit a társadalmi nyilvánosságban gyakorlatilag nem jelenik meg. Ha az e csoporthoz tartozó személyek néha (egyéenként) megjelennek a társadalmi nyilvánosságban, akkor a humán elit magatartásait, beszédmódját igyekeznek (nem túl sikeresen) utánozni. A köztudatban ez az elit nem létezik, sem az országos, sem a regionális nyilvánosság szintjén. Ez annál is meglepőbb, mert a regionális médiákat ez az elit lassan elfoglalja.

A harmadik – talán leginkább elgondolkodtató – mozzanat az, hogy a magyarországi elit csoportjai (pártelit, médiaelit, gazdasági elit stb.) továbbra sem hajlandók partnerként kezelni ezt a technokrata csoportot. A mai magyarországi elitek ma is ugyanahhoz a romániai magyar „fogadófelülethez” fordulnak, amelyhez 1989 után mindig is fordultak. Erre persze lehet azt mondani, hogy a magyarországi elitek számára (kivéve a humán elit egy kis csoportját) ez a régió nem igazi érdekszféra, a feladatokat le kell tudni, s ezért „mindig azzal fognak kezni, aki a sorban a legelső helyre áll”. A technokrata elit pedig álljon az első helyre, ha fogadófelület kíván lenni.

Belső tagolódás

Az elmúlt év a romániai magyar társadalmon belül (akárcsak a román társadalom egészében) fokozta az erőteljes belső rétegződést. Megjelentek jól azonosítható prosperáló csoportok és jól azonosítható leszakadó rétegek. Az 1997-es gazdasági nehézségek láthatóvá tették az alsó és a felső rétegeket helyi és regionális szinten egyaránt. Egy modelljellegű, ún. tömbmagyar régióban végzett vizsgálataink szerint 12-15%-ra tehető a megugrók, illetve a véglegesen leszakadni látások aránya. A középen lévő 70% tagolódása még nem látszik, elsősorban azért, mert korábbi beidegződéseik nyomán az emberek tudatosan is, ösztönösen is rejtik vagyonuk és életvezetésük átlagtól eltérő elemeit (akár szegényről, akár gazdagról van szó).

Ez a rétegződés a makrofolyamatok terméke, s nem a nemzetiségi helyzet direkt következménye. Gondot jelent az, hogy a társadalmi tagolódás a társadalmi nyilvánosságban nem artikulálódik (a román nyilvánosságban ez az artikulálódás sokkal hangsúlyozottabb). Nem készülnek felmérések, s a hivatalos statisztikák sem kerülnek nyilvánosságra. Gyakorlatilag csak indirekt módon lehet következtetni a leszakadók társadalmi összetételére.

Ez a „társadalmi hallgatás” – az elszegényedőket illetően – további negatív következményekkel jár. Romániában a szociális háló kialakítása még mindig várat magára, s a romániai magyarságon belül pedig – a helyzettel való szembenézés elmaradása okán – a rétegjellegű vagy regionális szociális programok kicsik, alkalmoszerűek és esetlegesek.

Humán elit a peremen

Az 1997-es évben tovább romlottak annak a humán képzettségű elitnek a pozíciói, amely az oktatási és művelődési intézményekben dolgozik (s amely az SZKT, a SZET és országos intézmények körén kívül van). Ma már gyakorlatilag senki nem vitatja, hogy a művelődési házak „művelődési tevékenysége” csökkent, az iskolákban a képzési színvonal évről évre csökken. Ez a változás azért lényeges, mert korábban ez a humán elit képezte gyakorlatilag a romániai magyar társadalom tényleges „gerincét”.

Több oka is van annak, hogy ez az év felgyorsította a humán elit peremre sodródását. Gazdasági okokra vezethető vissza az oktatási és kulturális intézmények rossz anyagi helyzete. Tapasztalataink szerint a humán képzettségű elit mintegy kétharmadáról mondható el, hogy minden közéleti tevékenységtől visszahúzódtak, s intézményi munkáját is csak a kötelező alapszinten látja el. Az egyharmad pedig gyakorlatilag csak a másodállásban végzett feketemunkára koncentrált (elsősorban óraadás). Az ezen intézményekbe kerülő fiatal végzősök pedig eleve átmeneti helynek tekintik ezeket az intézményeket.

Mivel nincsen jele annak, hogy ezekben a művelődési és képzési intézményekben a mai helyzettel számot vető menedzserek kerüljenek, a helyi és regionális elitnek ez a rétege lassú peremre sodródásra van ítélve. Ez az év kihangsúlyozta ezt a trendet. Ez egy ún. „belső bomlás”, amely nem a kisebbségi helyzetből fakad, s kezelésére sem adható „kisebbség-specifikus” megoldási javaslat.

***

Magyar-magyar vonatkozásban a kormánybalépéssel a reláció nem egyértelműbbé vált, hanem csak bonyolódott. Ezt nyilván lehet a dolgok természetes folyásának, a makrojelenségek hatásának, az előbb-utóbb mindenhol felbukkanó pragmatizmusnak is tulajdonítani. De lehet azt is mondani, hogy a posztkommunista országokban a társadalmi folyamatok csak egyre bonyolultabbak lehetnek. Ez lehet jó hír a társadalomkutatónak (ismét munkája lesz!), de nem igazán kedvező a politikusnak. A reláció bonyolultabbá válása tulajdonképpen azt jelenti, hogy nincs egységes, alkalman-

ként működtethető és felületi (olcsó) kezelési eljárás a magyar-magyar viszony rendezésére. A reláció túlságosan sok szálon épül ahhoz, hogy a politikusok egy-egy magyar-magyar csúcson a helyükre rakhatnák a dolgokat. Amint láthattuk, több fontos társadalmi jelenség nem a kisebbségi helyzet terméke, miközben a kisebbségi helyzet is újabb és újabb „társadalmi termékekkel” lép meg bennün-

ket. Az nyilvánvalónak látszik, hogy a sokszintű magyar-magyar reláció nem mesélhető el, nem értelmezhető (és nem kezelhető) egyetlen történettel. A romániai magyar társadalom elmúlt másfél évét végiggondolva azt kell mondanunk: ma már az sem egészen biztos, hogy a magyar-magyar relációt kifejező/hordozó sokféle történet közül a legfontosabb.

Kedves Olvasóink!

Szerkesztőségünk elköltözött.

Új címünk:
1011 Budapest
Bem rakpart 6.

Ideiglenes telefonszámunk: 201-0880

Továbbra is várjuk leveleiket, hívásaikat!

Beszélgetés 2000-ben Anatolij Csubajsszal

Egy pillanat, előbb én beszélek!¹ Kérem, hallgassák meg, mit gondolok a lapjukról, aztán kérdezzenek.

ELŐRE FIGYELMEZTETEK MINKET, HOGY NAGYON HARCÍAS HANGULATBAN TALÁLJUK. Készen állnak?

MÉRT, AZT HISZI, ELŐBB KICSIT MÉG FELFOGJUK HERGELNI?

Jó, vágjunk a közepébe! Sok barátom mondja, hogy a lapjukat nem lehet hányinger nélkül kézbe venni. Az egyikük, mikor hosszas unszolásomra elővasta az egyik számot, kijelentette, hogy kezet kellett mosnia utána.

ÉS EZ A BARÁTJA MEG IS INDOKOLTA VALAMIVEL A VÉLEMÉNYÉT?

Hazugság! Minden sor hazugság! Megvásárolt lap, megvásárolt újságírókkal, megvásárolt főszerkesztővel!

ÉS A TULAJDONOS? AZ IS MEG VAN VÁSÁROLVA?

Ohó, épp ellenkezőleg, ő a vásárló! Ami engem illet, én nem egészen értek egyet a barátaimmal, sőt, kifejezett érdeklődéssel olvasom a lapjukat, már ha időm engedi és tehetem. Épp azért, mert a szó szoros értelmében ez már nem is újság, hanem valami egészen más. Amikor maguk, mondjuk egy kormánydöntésről vagy valamelyik politikusról írnak, rég nem elemeznek és értékelnek semmit, kizárólag egy konkrét személy érdekeit fejezik ki. Tudják, kiről beszélnek: Borisz Abramovics Berezovszkijről, a lap tulajdonosáról. És amikor az ő érdekei megváltoznak, akkor szépen megváltozik a lap irányvonala is.

TUDNA ERRE PÉLDÁT IS HOZNI?

Amennyit csak akarnak. Több százat is, ha kell.

ELÉG LESZ EGY IS.

Jó, akkor nézzük meg talán Anatolij Boriszovics Csubajsz esetét. Tudják, van nálunk egy ilyen nevű politikus. Közismert, hogy múlt év nyarától kezdődően megromlott a viszonyom Berezovszkijjal. Felkértem pár független szakértőt, hogy nézzenek utána, megváltozott-e és ha igen, milyen irányban a Csubajszról szóló cikkek hangvétele tavaly nyár óta. 1997 májusában, mikor még jóban voltunk Berezovszkijjal, a rólam közölt információk 70 százaléka semleges, 20 százaléka pedig negatív volt. 1998 februárjában viszont 13,8 %-ot tett ki a velem kapcsolatos és egyáltalán információszámba menő hírek aránya, míg 63 %-ra nőtt a vádaskodásoké, átkozódásoké, szitkozódásoké. Nem egészen értem a Tretyakov típusú embereket (a *Nyezaviszimaja Gazeta* főszerkesztőjéről van szó – a ford.). Végképp, Berezovszkij sem örök. Ma még van, holnap meg ki tudja, hogyan alakul a helyzet. És akkor nagyon rossz idők jönnek magukra. Szégyellni fogják, amit csináltak. Szégyellnek majd a kollégáik szemébe nézni, szégyellnek interjút kérni. Emberszámba se fogják venni magukat. Érdekek szolgálatában állnak? Rendben van, csak akkor ne lihegjenek túl! Legelőször az objektivitás látszatát próbálják megőrizni! Elszontyolodik az ember, ha belegondol milyen jóvá élé néz itt egy csomó elsőosztályú újságíró! És ez csak a dolog egyik része, a másik már szakmai: a cikkek színvonala. Elképesztő, milyen könnyedén fordítják visszájára a tények értelmét. Ahogy a feketéből fehéret csinálnak és viszont – attól függően, hogyan változik a helyzet. Csak néhány cím a lapjukból: „Vörös kardinális” (a ‘vörös’ egyszerre utal Csubajsz hajszíneire és állítólagos „bolsevik” módszereire – a ford.), „Csubajsz képtelen saját kádereket toborozni”, „Csubajsz saját kádereinek túsz”, „A reformok legfőbb gyilkosai maguk az ifjúreformerek”, „Csubajsz számára a piac a meggazdagodás eszköze”, „Csubajsz az állampolitika rangjára emelt spekulációs-piaci meggazdagodás teoretikusa”. És így tovább, és így tovább. Hadd idézzek egyik cikkükből: „Vetélkedhet egymással Makszim

¹Az interjút a *Nyezaviszimaja Gazeta* nyomán közöljük.

Bojko és Anatolij Csubajsz orrvérzésig, hogy melyiküket illeti meg a vaucseres privatizáció feltalálásának dicsősége, a valóság az, hogy a vaucseréket egyáltalán nem ők, hanem külföldi megbízók találták ki, akik nem is oly régen, 1992-ben még kívülről kormányozták Oroszországot." Hát szabad ezt, gyerekek?... Csak egyetlen adatot, a pontosság kedvéért: 1985-ben jelent meg az a könyv...

NAJSULRA GONDOL...

Igen, Najsul *Másként is lehet* élni című könyvére, amelyben először esik szó a privatizációs csekkéről. Hát talán Vitalij Najsul is a külföld bérence volna? Hát ezt érdemli az a szegény Najsul? Ejjnye, gyerekek... Száz és száz interjú csináltak vele erről a könyvről 1992 óta. Úgy látszik, ezeket is mind a külföld bérencei írták. Aj-jajaj! De nézzük tovább: „A radikális reformizmus csődöt mondott a valutagazdálkodásban”, „Anatolij Csubajsz ismeri a teljes igazságot a pénzügyi krízisről, de nem meri bevallani a tényeket”, „Szakmai alkalmatlanság, a Nyugat kegyeinek ostoba hajszolása, politikai konjunktúralovaglás”. Ez igen! Ez már döfi! Utolsó kérdésem: minek találkozom akkor én most mégis magukkal, ha egyszer nem hiszek a *Nyezaviszimaja Gazeta* egyetlen szavának sem, nem hiszek a főszerkesztőjüknek, akire szerintem, sajnálatos módon, nemcsak nagy nehézségek várnak a jövőben, hanem az elkerülhetetlen megszégyenülés is, mikor majd Berezovszkij csillaga lehányatlik. Márpedig ez aligha kerülhető el. Csak-hogy lapjuknak olvasóik is vannak, mégha nem is annyi, ahány példányban a lap, az önök bevallása szerint elfogy. A példányszám egy részét állítólag maga Berezovszkij vásárolja föl, és ingyen osztogatja. De ez lényegtelen. Hogy maguk, meg a főszerkesztőjük a gazda megrendelésére dolgoznak? Istenkém! Nade az olvasó? Az mit vétett? Neki mért nem szabad megtudni az igazságot? Látják, ezért fogadom most magukat itt, a dolgozószobámban. Hát akkor kérdezzenek!

ÉPPEN MA ÉRTESÜLTÜNK RÓLA, HOGY MOSTANÁBAN – LEGNAGYOBB SAJNÁLATUNKRA – HÁROM INTERJÚT IS ADOTT EGYMÁS UTÁN. NEKÜNK MINDIG AZ VOLT A BENYOMÁSUNK ÖNRŐL, HOGY SZIGORÚAN TÁVOL TARTJA MAGÁT A NÉPTŐL: NEM SZÍVESEN NYÍLIK MEG AZ EMBEREK ELŐTT, RITKÁN NYILATKOZIK MEG, KULTURÁLIS ESEMÉNYEKEN ELVÉTVÉ LÁTNI. AZ ÖNHŐZ HASONLÓ BEOSZTÁSÚ HIVATALNOKOK KÉT ESETBEN VESZIK FEL SZÍVESEN A KAPCSOLATOT A SAJTÓVAL: VAGY AKKOR, AMIKOR KÖZELGŐ VESZTÜKET ÉRZIK, VAGY AMIKOR OLYAN POLITIKAI LÉPÉSEKRE KÉSZÜLNEK, AMELYEKRŐL TUDNI LEHET, HOGY NEM FOGNAK EGYÖNTETŰ LELKESE-

DÉST KIVÁLTANI A KÖZVÉLEMÉNYBŐL. MI AZ OKA AZ ÖN SZOKATLAN SAJTÓAKTIVITÁSÁNAK AZ UTÓBBI IDŐBEN?

Ami az aktivitást illeti: csakugyan három interjú adtam egymás után, maguké lesz a negyedik. Ennek azonban az egyedüli oka az, hogy vonaton kellett Mordvába utaznom, és hogy ne vesztessem hiába az időt, odafelé is, visszafelé is újságfrókat fogadtam a kupémban. Ami most már lehetséges menesztésem, lapjuk kedvenc témáját illeti, ezzel szemben semmit nem tudok felhozni. Egyetlen módon lehet ellenőrizni az önök információját: nézzük meg egy hét, egy hónap, öt hónap múlva, kiállta-e az idő próbáját.³ Nem hinném, hogy a helyzet – függetlenül némely oligarchikus nagyságok vélekedésétől – gyökeresen megváltozna. Ami a sajtókapcsolataimat illeti, jogos a kritika. Állandóan választanom kell: vagy megcsinálok valamit, vagy beszélek arról, amit csinálni akarok. Mondjuk, most ki kell fizetni a közalkalmazottak elmaradt bérét. Ehhez ugyebár nem elég sajtóértekezleteket tartani, interjúkat adni, jobbnál jobb tervezeteket terjeszteni elő. Cselekedni kell, azaz ténylegesen össze kell szedni a pénzt, méghozzá igazi pénzt... mennyit is? Igen, mintegy két és fél milliárd dollárt, méghozzá kevesebb, mint egy hónap alatt.

MINDIG DOLLÁRBAN SZÁMOL, VAGY OLYKOR RUBELBEN IS?

Ez 14, 5 billió rubel (régi rubel – a ford.) – hogy eloszlassam a nyugati befolyás fokozódása fölött érzett aggodalmukat. Szóval, ez a pénz, nyilván nem fog magától besétálni az államkasszába, főként nem akkor, amikor az országban pénzügyi válság van.

ANATOLIJ BORISZOVICS, MI A MAGYARÁZATA ANNAK, HOGY NEM TÁVOZIK A KORMÁNYBÓL? KÉT ÉV TELT EL ÚGY, HOGY MINDEN EGYES LÉPÉSÉT MINDENFELŐL A LEGKÍMÉLETLENEBB KRITIKA FOGADTA: TÁMADTÁK KÉPVISELŐK, ÜZLETEMBEREK, EGÉSZ TÁRSADALMI SZERVEZETEK. ISZONYÚ, MÁR-MÁR FANTASZTIKUS ERKÖLCSI NYOMÁS NEHEZEDIK ÖNRE.

Mit nem mondanak?

EMLÉKSZÜNK MÉG AZ ÖN ELSŐ TÁVOZÁSÁRA A KORMÁNYBÓL, AMIKOR AZT MONDTA, HOGY AZZAL FOGLALKOZHAT VÉGRE, AMIHEZ KEDVE VAN, NEKIÁLLHAT A PÉNZCSINÁLÁSNAK. ÉS ENNEK ELLENÉRE ÚJBÓL VÁLLALTA A FELKÉRÉST A KORMÁNYBA ÉS MARAD, JÓLEHET NAP MINT NAP FŐBENJÁRÓ BŰNÖK ELKÖVETÉSÉVEL VÁDOLJÁK MEG. MI AZ OKA A MARADÁSÁNAK? Dehiszen ez köztudott.

MI NEM TUDJUK.

Hát a mérhetetlen hataloméhség, az ellenállhatatlan vágy, hogy letiporjak mindenkit a környezetemben...

JÓ, JÓ, ÍGY MINDEN FELTETT KÉRDÉSÜNKRE VÁLASZOLHATNÁNK MI MAGUNK IS, FÖLTÉVE, HOGY ABBÓL A KÉPBŐL INDULUNK KI, AMIT ÁLLÍTÓLAG, MINT ŐN MONDJA, MI HOZTUNK LÉTRE ÖNRŐL. DE MOST KOMOLYAN KÉRDEZZÜK ÖNT: MIÉRT MARAD?

Nem gondolják, hogy vannak dolgok, amelyek súlyosabban esnek latba, mint az ember saját személyes ambíciói?

NETÁN AZ ORSZÁGRA GONDOL?

Hogy jöttek rá?

ALEKSZANDR POCSINOKTÓL HALLOTTUK. (AZ OROSZORSZÁGI ADÓ- ÉS PÉNZÜGYI HIVATAL ÚJONNAN KINEVEZETT VEZETŐJE – A FORD.)

Nagyon helyes.

NEKI IS EZT A KÉRDÉST TETTÜK FEL, MIRE AZT VÁLASZOLTA, AZÉRT MARAD, MERT SZERETNÉ, HA A LEGALÁBB A LÁNYA EGY TÖBBÉKEVÉSBÉ NORMÁLIS ORSZÁGBAN ÉLHETNE MAJD.

Á, szóval maguknál olvastam ezt? Nagyon jó cikk volt.

TÉNYLEG ERRŐL VAN SZÓ?

Nézzék, én ki nem állhatom a fennkölt szavakat. Ugorhatunk?

ELFOGADJUK A VÁLASZT. ANATOLIJ BORISZOVICS, HATODIK ÉVE TART AZ ORSZÁG MEGREFORMÁLÁSA. 1992 ÓTA ÁTMEN-TÜNK MÁR EGY SOKK-TERÁPIÁN, EGY PRIVATIZÁCIÓN ÉS ISTEN A MEGMONDHATÓJA, MI MINDENEN MÉG. AZ EREDMÉNY: A GDP 0,4 %-OS ÉS AZ IPARI TERMELÉS 2 %-OS NÖVEKEDÉSE IDÉN. NEM TÚL SOVÁNY EREDMÉNY EZ? TÉNYLEG NEM LEHETETT ENNÉL TÖBBET ELÉRNI HAT ÉV ALATT? ENNÉL KOMOLYABB EREDMÉNYRE TÉNYLEG CSAK HÚSZ ÉV MÚLVA SZÁMÍTHATUNK? VAGY INKÁBB AZ AZ IGAZSÁG, HOGY A REFORMFOLYAMAT MEGREKEDT? SZÓVAL, MIÉRT ENNYIRE ALACSONY AZ EDDIGI REFORMOK HATÁSFOKA?

Ha 1991 novemberében, amikor kineveztek a kormányba, azt kérdezték volna tőlem, elképzelhető-e, hogy 1997-ben az országban gazdasági növekedés lesz és a GDP növekedésnek indul, akkor azt választam volna, hogy ez az optimista forgatókönyv. A nagyon optimista forgatókönyv: mindezt vér nélkül

érni el; és a fantasztikusan optimista: egy és ugyanazon elnök kormányzása alatt. Fantasztikusan optimista volt az, aki mindezt elképzelhetőnek tartotta ösztársadalmi megrázkódtatások nélkül. Én jól emlékszem még arra az 1991-es évre. Pétervároton, ahonnan érkeztem, akkor „dohánylázasások” törtek ki, mert sehol nem lehetett dohánytermékeket kapni, lezárták a Nyevszkijt, az utcákon mindenfelé tábortűzek lobogtak, a tatarozás alatt álló házak állványait tüzelték, a naponta ülésező városi végrehajtó-bizottság elnöke pedig folyamatosan ilyeneket jelentett: „A város hústartaléka hat, liszt-tartaléka még három napra elegendő.” Mint a *Nyezaviszima* Gazeta publikációiból is tudható, a könyörtelen ifjűreformerek csapata, amely konspiratív terveit a *Vek XX i mir* című folyóiratban hozta nyilvánosságra, már akkor úgy látta, hogy a kibontakozáshoz az országnak igen súlyos megpróbáltatásokon kell keresztülmennie, és még így sincs semmiféle garancia arra, hogy ez a vállalkozás sikeres lesz. Következésképpen – gondolták ők –, aki ebben a vállalkozásban részt vesz, azt vagy el fogják söpörni, vagy még a nevét is elátkozzák hamarosan. Nagyjából így is történt. Abból kell kiindulnunk, hogy – orvosi hasonlattal élve – nem megfázást vagy asztmát kellett itt kikúrálnunk, hanem daganatos elváltozást, kései stádiumban, áttételekkel, vagyis olyasmit, ami lényegében már nem gyógyítható. Mármost ehhez képest az a hír, hogy 1997-ben az ipari termelés 1,9 %-kal nőtt, számomra fantasztikus eredmény. Főképpen azért, mert nem általában vett növekedésről van szó: az növekszik, amire piaci értelemben szükséglet van. Innen nézve elborzadva látom például a belorusz ipari termelés 17 %-os növekedését. Édes istenem, mi mindenben kell még átmennie annak a szerencsétlen országnak, mekkora megrázkódtatásokon, milyen mély sokkon! Az ő 17 %-os növekedésüket a mi 2 %-os növekedésünktől egy egész világ választja el már. A lényeg az, hogy nálunk a növekedés egészséges, mert nem a daganat növekszik most már.⁴

NEM GONDOLJA, HOGY A GAZDASÁGI REFORMOK AZÉRT MENTEK OLYAN KESERVESEN NÁLUNK, MERT NEM VOLT VILÁGOSAN MEGHATÁROZVA A CÉLJUK, ÉS ŐN IS CSAK MOST ELŐSZÖR EJTETT PÁR SZÓT A FORBES-NAK ADOTT INTERJÚJÁBAN A CÉLRŐL – AZ ÜGYNEVEZETT NÉPI KAPITALIZMUSRÓL. TOVÁBBÁ, AZ ELTELT HAT ÉV ALATT IS MINTHA NEM ANNYIRA GAZDASÁGI, MINT INKÁBB POLITIKAI PROBLÉMÁKKAL KELLETT VOLNA MEGBIRKÓZNI. PÉLDÁUL A KOMMUNIZMUS RESTAURÁCIÓJÁNAK VESZÉLYÉVEL. EGYES NEMRÉGI-BEN TETT KIJELENTÉSEI ARRA ENGEDNEK KÖVETKEZTETNI, HOGY MOST MEG MÁR NEM IS A KOMMUNISTÁKKAL, HANEM AZ OLIGARCHÁKKAL KELL MEGKÜZDENIE. VAGYIS A RE-

FORMOK MEGINTCSAK HÁTTÉRBE SZORULNAK. MI A GARANCIA RÁ, HOGY NEM AZ FOG TÖRTÉNNI MEGINT, AMI KORÁBBAN: MOST, HOGY LESZÁMOLT A „HÉTBANKÁROK URALMÁVAL”, 6 NEM FENYEGET-E A VESZÉLYE VALAMILYEN ÚJABB SZÖRNY SZÜLETÉSÉNEK, AHOGY A KOMMUNISTÁKKAL VALÓ LESZÁMOLÁSBÓL SZÜLETETT MEG A SZÓBAN FORGÓ OLIGARCHIA?

Erre nincs, nem volt, és nem is lehetséges semmi-féle garancia. Bárkit, aki maguknak erre garanciát ad, nyugodtan küldjék el melegebb égtájakra. Nem az a kérdés, ki mit hajlandó garantálni, hanem az, hogy mik legyenek a célok, amiket követünk. A célokról ki lehet jelenteni, hogy helyesek vagy helytelenek, de semmi és senki nem garantálhatja azt, hogy el is fogjuk őket érni. De mégha a célokban egyetértés van is, be kell látni, hogy elérésüknek minden esetben ára van. Az persze vitathatatlanul igaz, hogy egészen 1996 júniusáig a kulcskérdés Oroszországban a kommunizmus restaurációja volt. Az én véleményem erről nem változott: ha sor került volna erre a restaurációra, annak vérontás lett volna az ára, még hozzá nagy vérontás. Épp ezért minden elképzelhető és elképzelhetetlen eszközt összpontosítani kellett ennek a veszélynek az elhárításáért.

ÖN SZERINT NEM VOLT NÉMILEG TÚLDIMENZIONÁLVA EZ A VESZÉLY?

Ha emlékezetem nem csal, az 1996-os elnökválasztás első fordulójában Zjuganov 2,5 százalékkal maradt el Jelcin mögött. Önök szerint tényleg túldimenzionáltuk a veszélyt? Hiszen egy hajszálon múlt, hogy el nem buktunk. Egy hajszálon és egyszer-egyszer még ez a hajszál is veszélybe került. De akárhogy is, végül sikerült: átjutottunk a tíz fokán. Létezik egy naiv értelmiségi felfogás, miszerint ha egyszer ez a probléma megoldódott, akkor most már minden csak jól alakulhat: akkor most már a növekedésnek nem 2 %-osnak, hanem 20 %-osnak kell lennie, legalábbis eleinte, a fizetéseknek meg 150 dollár helyett legalább 500-1000 dollárnak, később pedig akár tízezernek is. Hogy lehet, hogy ilyen pofonegyszerű dolgok nem férnek a tökkelütött reformerek fejébe? Úgy kéremszépen, hogy ez sehogysem fog menni. Se így, se úgy. Túlontúl nagy ez az ország, nagy és nagyon nehezen mozgatható. Nálunk minden iszonyú lassan és kínkeservesen változik. Egyetlen igazi kérdés van: milyen áron. A problémák egy része megoldódik, közben azonban más problémák keletkeznek. 150 milliós országot kell gatyába rázni, amely hetven éven át teljesen torz világban élt. És ebben az torz világban persze a gazdaság is eltorzult. Emlékeznék még a vicces szövegre a 70-es évekből: „Mi úgy teszünk, mintha dolgoznánk, ők meg úgy tesznek, mintha fizetnének érte.” Vagyis az embernek az a jó, ha olyan helyet talál, ahol nem kell dolgoznia és

ezért lehetőleg minél nagyobb fizetést kap. Mondom, minden teljesen eltorzult. Nemcsak a gazdaság, a gondolkodásmód is. Ismétlem, én inkább csodálkozom azon, hogy többet értünk el, mint ami várható volt. Mellesleg szólva, nemcsak a kommunisták ellenállását kellett legyőznünk, meg kellett birkóznunk annak a hiányos műveltségű, tudástól kótyagos féltelmiségnek az egészen sajátos ellenállásával is, amelyik egyáltalán nem érti és nem ismeri országa történetét, iszonyatosan felületes, annál aktívabb viszont a közvélemény formálásában, s amelynek – mellesleg – éppen a *Nyevaviszimaja Gazeta* volt a legfőbb szócsöve ebben a hat évben. Messze azt megelőzően, hogy Berezovszkij fölfedezte volna a lapot a maga számára. E téren egyébként azóta sem változott semmi, teljes a folytonosság, ezt el kell ismerni. De annak a problémának a megoldásáért, amely előtt ma állunk, szerencsére már más árat kell fizetnünk, mint a tegnapiért. A „kapitalizmus vagy kommunizmus” probléma megoldásának az árban benne volt a vérontás lehetősége. Viszont az „oligarchikus kapitalizmus vagy népi kapitalizmus” problémájának megoldásában a vérontás lehetősége már nincsen benne.

DE AKKOR MI AZ ÁRA ENNEK? KORMÁNYVÁLTÁS? LEVÁLTÁSOK?

Köszönöm a jó a riposztot! De könyörgöm, értsék meg, hogy itt egészen más a tét! Nézzék például Dél-Kelet-Ázsiát! Tíz esztendőn át tartós növekedés: évi 10%! Gyönyörű! Igazi gazdasági csoda! Ázsiai kistigrisek! Aztán tíz évvel később teljes pénzügyi katasztrófa! Malajziában most értékelték le a nemzeti valutát 80 %-kal. Parancsoljanak: ez az oligarchikus kapitalizmus ára!

MIT ÉRT ÖN NÉPI KAPITALIZMUSON? MIBŐL FOG MEGSZÜLETNI EZ, TALÁN A KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOKBÓL?

Megpróbálok válaszolni. Mindig úgy gondoltam, hogy Oroszországban nem maradhat fenn hosszabb távon olyan politikai hatalom, amelynek az üzleti élet dirigál. Mindig úgy gondoltam, hogy ez a konstrukció organikusan idegen Oroszországtól. És úgy gondolom, hogy az igen tisztelt Borisz Abramovics, minden stratégiai érzékével együtt, amit egyébként nagyra becsülök, képtelen felfogni az orosz életnek ezt az összetevőjét. Oroszország nem fog eltűnni olyan rezsimit, amelyben a politikai élet igazi szereplői a kulisszák mögött húzódnak meg és dróton rángatják az előtérben állókat. Oroszországban ennek mindig rossz vége van. Százszázalékig igaz, hogy ma Oroszországban egyre jobban gyűlik az emberekben a gyűlölet. Nagyon sok időt töltöttem az utóbbi időben az ország különböző régióiban – voltam Mordvában, Voronyezsben, Tambovban –, és mindenütt azt tapasztaltam, hogy egyre növekszik a

gyűlölet. Ennek arányait Borisz Abramovics a jelek szerint egyáltalán nem érzékeli. Ő egy másik világban él.

GYŰLÖLET, DE KIKKEL SZEMBEN? AZ OLIGARCHÁKRA GONDOL!

Pontosan.

EZT MI IS ÉRZÉKELJÜK.

Igen, az oligarchák iránt. Nézzék, nem kell mondanom, hogy nem aspirálok Oroszország legnépszerűbb politikusanak címére, de higgyék el nekem, hogy a Csubajsz iránti érzett gyűlölet hőfoka össze sem mérhető azzal, amit Berezovszkij iránt táplálnak az emberek. Berezovszkij semmit nem lát és semmit nem ért ebből. Oligarchikus jellegű államberendezés Oroszországban nem maradhat fenn. De nézzük, miről is van szó, kicsit konkrétan. Először is mit mond rólam Borisz Abramovics Berezovszkij? Na persze, mindekelőtt azt mondja, hogy én egy bolsevik vagyok. Mert szerinte bármiről beszélék is – a konkurrenciák szükségességéről, az igazságos játékszabályokról, a privilégiumok eltörléséről – nem mondok igazat, és valószínűleg azért töröm magam, hogy kiéptsem saját birodalmamat, az ONEKSZIM-Bankra támaszkodva, s ezen az alapon aztán indulhassak vagy indíthassak valakit 2000-ben, az elnökválasztáson. Van Berezovszkij logikájában egy furcsa elem, valami, amit még ő sem tagadhat. Mért mondja mindezt rólam? Azért, mert azt mégsem mondhatja, hogy „nem akarok mindenki számára egyenlő játékszabályokat”, és azt sem, hogy „a nagytőkés vállalkozókat különleges jogok kell megillessék a gazdasági rendszerben”, más különben saját imidzsét tenné tönkre.⁷ Ettől persze még a vak is látja, hogy Berezovszkij pontosan ilyen állapotokat szeretne. „A kormánynak hallgatnia kell az üzleti világ véleményére” – mondja egyhelyütt. Miért is ne? Rendben van, hallgatnia kell rá. Csak hogy Berezovszkij nem erre gondol. Más helyütt nyíltabban fogalmaz: a kormányt az üzleti világnak kell kineveznie. No, hát ez az, ami soha a büdös életben nem fog menni Oroszországban! Vagy ha mégis, akkor csakis vérontás árán, még ha nem nagy vérontás árán is, de hát én kis vérontást sem szeretnék. Mindezt azért mondom, hogy világosabbá tegyem, mit is kell itt egyenlő játékszabályokon, egységes törvényalkotáson, a privilégiumok eltörlésén és a többin érteni, szóval mindazon, ami a népi kapitalizmust⁸ jellemzi.

VAGYIS A NÉP A „NÉPI KAPITALIZMUS” SZÓSSZETÉTELBE PUSZTA METAFORA? A NÉPNEK AZ EGÉSZHEZ NINCS IS SEMMI KÖZE!

Nem mondanám, hogy a népek ehhez semmi köze. Mert hiába állna Borisz Abramovics – már elnézést, hogy állandóan őt hozom itt példának – a nép elé, mondván: „Ez és ez vagyok, elveim a követke-

zők, kérem válasszanak meg kormányzójuknak vagy elnöküknek”, a nép soha az életben nem választaná meg őt. Sem most, sem tíz, sem húsz év múlva. Nem létezik, hogy Oroszországban bárki is, ilyen alapállással, ilyen ideológiával támogatást szerezhet. Úgy látszik, a hatalom – mint Viszockij írta – mégiscsak a néptől jön.

HOGY LÁTJA SAJÁT POLITIKAI PERSPEKTÍVÁIT?

Miféle politikai perspektíváimat?

MÉG TÍZ ÉVIG MINISZTERELNÖK-HELYETTES AKAR MARADNI?

Egyetlen vonzó politikai perspektívát látok magam előtt: megszabadulni a közhivatali szolgálat nyűgétől, amit teljes szívből rühellek.

ANATOLIJ BORISZOVICS, ÖNT TELJESEN MEGÉRDEMELTEN, ÚGY TARTJÁK SZÁMON, MINT AZ OROSZORSZÁGI ÁLLAMSZERVEZET MŰKÖDÉSÉNEK LEGJOBB ISMERŐJÉT A MAI KORMÁNYBAN, AKI EGYBEN A REFORMOK LEGFŐBB IDEOLÓGUSA IS. NEM BÁNTJA, HOGY A „NÉPI KAPITALIZMUS” SZÓSSZETÉTELT AKSZJUCSIC, BORISZ NYEMCOV TANÁCSADÓJA RŐPÍTETTE FŐL. UGYANIS Ő DOLGOZTA KI NYEMCOV SZÁMÁRA A „NÉPI KAPITALIZMUS” GONDOLATÁT, AKI AZTÁN AZT AJÁNLOTTA ÖNNEK, HOGY KÖZÖSEN TERJESSZÉK AZT JELCIN ELÉ. ŐN AZONBAN ÁLLÍTÓLAG SAJÁT KEZÉBE VETTE A KEZDEMÉNYEZÉST, ÉS SAJÁT NEVÉBEN KÜLDTE EL A FELTERJESZTÉST JELCINNEK, S ÍGY LETT MOST MÁR ŐN A „NÉPI KAPITALIZMUS” ATYJA.

A nyugati könyvtárakban már jó ötven évvel Akszjucsic úr születése előtt is egész polcokat töltött meg a népi kapitalizmusról szóló klasszikus művek sorával. A klasszikus kapitalizmus-elméletek egyikéről van szó ugyanis. Ha felütik a '70-es évek szovjet politikai gazdaságtani kézikönyveit, találni fognak bennük egy fejezetet a „népellenes burzsoá elméletekről”, amelyek között a „népi kapitalizmus” is szerepel. De komolyra fordítva a szót, két éve jelent meg Jegor Gajdar *Állam és evolúció* című könyve, amelyben – más elnevezéssel ugyan – beható elemzését adja a népi kapitalizmus elméletének. Ő ezt nyugati típusú kapitalizmusnak nevezi, amit megkülönböztet a keleti típusútól: Gajdar lényegében prognosztizálta a nemrég Ázsiában kirobbant gazdasági válságot. Nézzék, az Egyesült Államokban körülbelül 20 éve kelt szárnyra az a szállóige, hogy „Ami jó a General Motor's-nak, az jó az Egyesült Államoknak is”. Már fiatalkoromban sem fért a fejembe ez. És mi van akkor, ha az állam emelni akarja az adókulcsokat? Lehet, hogy az államnak ez jó lesz, a General Motor's-nak viszont nem lesz túl jó – gondoltam. Mármint Borisz

Abramovics fejében pontosan ez jár: „Ami jó a JUKSZI-nak, (az állami tulajdonban lévő Rosznyefty kőolajipari vállalatóriás megvásárolására készülő egyik konzorcium, amelynek élén Berezovszkij áll – a ford.) az jó az orosz államnak is”. Természetesen, ami jót tesz az üzletnek, igen gyakran jót tesz az államnak is, de az is előfordul, hogy nem. Pontosán ezért kell egyiket elválasztani a másiktól és a végső politikai döntéseket nem az üzleti életben, hanem az államban meghozni.

HOGYAN EGYEZTETHETŐ ÖSSZE A NÉPI KAPITALIZMUS TÉTELE A SZINTE KORLÁTLAN ELNÖKI HATALOMMAL, AMELYET AZ ALKOTMÁNY GARANTÁL? HISZEN MEGESHET, HOGY MAHOLNAP VALAMILYEN DIKTÁTOR-JELÖLT TÁBORNOKOT VÁLASZTANAK MEG ELNÖKNEK, AKI ESETLEG MAJD KÖZLI AZ ORSZÁGGAL, HOGY „MOSTANTÓL NÉPI KAPITALIZMUS HELYETT AUTORITÁRIUS SZOCIALIZMUST FOGUNK ÉPÍTENI!”

Ez két kérdés. Az egyik, hogy összeegyeztethető-e a népi kapitalizmus az erős elnöki hatalommal? A másik pedig, hatalomra juthat-e olyan elnök, aki nem a népi kapitalizmust fogja építeni? A második kérdésre egyértelműen azt felelem, igen, hatalomra juthat olyan elnök, aki nem a népi kapitalizmust építi majd, hanem valami mást.

EZÉRT INKÁBB MARADJON HATALMON A JELENLEGI!

Őnök mondták, nem én. De komolyra fordítva szót, az első kérdésre is egyértelmű igen a felelet:

igen, összeegyeztethető az erős elnöki hatalom a népi kapitalizmussal. Pontosán azért, mert azok a bizonyos mindenkire egyformán közelező játékszabályok csak akkor nem maradnak szép szavak, ha az állam képes lesz érvényt szerezni nekik, vagyis akkor, ha az államhatalom kemény, ha az állam teljesíti mindazon kötelezettségeit, amiket rajta kívül senki és semmi más nem fog teljesíteni. Sajnálatos módon, jelenleg még elég gyöngécske, gyámoltalan, tesze-tosza és persze erősen korrumpálódott a mi államunk, túlságosan alá van vetve az oligarchikus kapitalizmus befolyásának.

ÚGY ÉRTSÜK, MINÉL TÖBB HATALMA LESZ AZ ELNÖKNEK, ANNÁL ERŐSEBB LESZ AZ ÁLLAM!

Nem, nem kell ehhez még több hatalom. Az állam megerősítése nem hatalmi jogkörének további kiszélesítését jelenti, hanem azt, hogy képes lesz érvényt szerezni jelenlegi hatalmi jogosítványainak, ami egyben legfőbb kötelezettsége is.

A MÚLT ÉV VÉGÉN AZ „EUROMANY” CÍMŰ LAPBAN ÖN KIÉRDEMELTE AZ ÉV PÉNZÜGYMINISZTERE CÍMET. EGYETÉRT EZZEL AZ ÉRTÉKELÉSEL!

Arról volt szó, hogy kérdést tesznek föl nekem.

EZ A KÉRDÉS: EGYETÉRT EZZEL VAGY NEM!

Tudják mit, hagyjuk meg ezt a minősítést a „burzoá apologétáknak”, akik ugyebár a „bűnös privatizáció” igazi szerzői voltak.

FORDÍTOTTA ÉS A JEGYZETEKET ÍRTA SZILÁGYI ÁKOS

A FORDÍTÓ JEGYZETE I

1. Anatolij Csubajsz a lezárulóban lévő Jelcin-korszak és egyben a posztsovjet Oroszország politikai kulcsfigurája. 1955-ben született Boriszovban. 1965-ben szülei Leningrádba költöztek. 1977-ben itt végzett mérnök-közgazdászként a Palmiro Togliatti Főiskolán. 1982-ig ezen a főiskolán tanít. 1983-ban kandidál. 1984-ban ő lesz az egyik fő szervezője a fiatal leningrádi közgazdászok féllégális körének, amelynek tagjai között ott találjuk az 1991 után föllálló első oroszországi kormány olyan kulcsfiguráit, mint Pjotr Aven és Szergej Glazjev (a külgazdasági kapcsolatokért felelős miniszterek), Konsztantyin Kogalovszkij (Oroszország képviselője a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel folytatott együttműködésben), Alekszej Uljukajev (a régi kormány gazdasági szakértője) és egy sor azóta elhíresült más személyiség. E kör holdudvarához tartozott Borisz

Nyemcov is, és hozzájuk csatlakozott később az Abalkin vezette moszkvai Világgazdaság Kutató Intézetben disszertáló Alekszej Kudrin. E körben ismerkedik meg Csubajsz Jegor Gajdarral egy Leningrád mellett rendezett közgazdász-szemináriumon 1985-ben. Ettől az időponttól datálódik máig tartó személyes barátságuk és politikai szövetségük a liberális gazdaságfilozófia jegyében. (Amikor Jegor Gajdar 1991 végén megalakítja az első orosz kormányt, azonnal kormányzati posztot ajánl fel Csubajsznak, aki az Állami Vagyonügyi Bizottság vezetője lesz). Csubajsz politikusi karrierje 1987-ben kezdődik, mikor Leningrádban megnyitják a *Peresztrojka* klubot, amelynek kezdeményezői között ott vannak az akkor legbátrabbnak számító gazdasági lap, az *Eko* szerzői is, többségükben fiatal párttagok, ahogy Csubajsz vagy Gajdar is. Csubajsz később eltávolodott a többek-

kel együtt alapított klubtól: ekkoriban „mérsékelt” nézetei és kompromisszumkereső magatartása miatt társai „gorbacsovizmussal” vádolják. Csubajsz politikai alapállását ekkor is, később is a *társadalmi kiegyezésre* törekvés határozza meg: a „nagy vér”, a polgárháború és Oroszország katasztrófális szétesésének elkerülése érdekében ki akar egyezni és ki is egyezik a pártállami nomenklatúrával. A kiegyezés lényege: ők lemondanak politikai hatalmukról, és elismerik a kapitalizmus szükségességét Oroszországban, a liberális reformerek pedig lemondanak a régi „uralmi elit” elsöpréséről és a régi államapparátus forradalmi szétzúzásáról, és legitimnek ismerik el a régi nomenklatúrát az új tulajdonosi osztály szerepében. (Többé-kevésbé így megy ez egész Közép-Kelet-Európában: ez az az ár, amit a rendszerváltás evolutív mederben tartásáért, a vértelen átalakulásáért fizetni kell, aminek azonban – paradox módon – ugyancsak ára van: az új rendszer felemás jellege, az oligarchásodási tendencia, a kleptokratikus-kriminális-korrupcionista klán-államkapitalizmus struktúráinak megerősödése.) Csubajsz 1990-ben kerül a leningrádi Városi Tanács Végrehajtó Bizottságába, amelynek nem sokkal később gazdasági ügyekért felelős első elnökhelyettese lesz. 1991 után (az azóta, az 1996-os önkormányzati választáson megbukott és korrupciós vádak miatt Franciaországba menekült) Anatolij Szobcsak polgármester mellett dolgozott, akinek nagyon imponált Csubajsz nagyszabású és realizálatlanul maradt terve Leningrád szabadkereskedelmi övezetté alakításáról. 1991-ben hozza létre Anatolij Csubajsz Szobcsak polgármester és a Nobel-díjas közgazdász, Vaszilij Leontyev segítségével Pétervárot a Társadalmi és Gazdasági Kutatások Leontyev Központját, amelynek rövid ideig igazgatója is lesz. A fáma szerint Anatolij Csubajsz és Szergej Vasziljev itt, a Leontyev Központ elhíresült biliárdtermében gondolták ki nevezetes reformjaikat két biliárdparti között. De Csubajsznak talán még a Leontyev Központnál is fontosabb „kádárképzője” a pétervári főpolgármesteri hivatal pénzügyi bizottsága. Amikor a Jelcin 1996-os újraválasztásában kulcsszerepet játszó Csubajsz előbb az elnöki hivatal (a „második” orosz kormány és a tényleges végrehajtó hatalom) vezetője lesz, utóbb, 1997-ben pedig első kormányfő-helyettesként és pénzügyminiszterként visszatér a Csernomirgyin-kormányba, és elkezd feltölteni apparátusát saját embereivel, csaknem mindegyikük a „leningrádi gárdából” kerül ki (Szergej Beljajev, Alfred Koh, Szergej Vasziljev, Szergej Ignatyev, Dmitrij Vasziljev, Aleszkej Kudrin). (Itt jegyzem meg, hogy Csubajsz és a fiatal leningrádi közgazdászok politikai indulása, majd későbbi politikai szerepe

– mutatis mutandis – a magyar Pénzügykutató Részvénytársaság történetével analóg, különösen; ha a Csubajsszal még alkatilag is rokonítható és legalább annyira népszerűtlen „pénzügykutató” Bokros Lajos pénzügyminiszterségére is gondolunk.)

A moszkvai sajtó egy ideig a „leningrádiak inváziójának” témájától hangos. Aligha véletlen persze, hogy a radikális gazdasági reform szellemi műhelyei túlnyomórészt Pétervárot (és kisebbbbrészt vidéki városokban, például Gorkijban, régi-új néven Nyizsnyij-Novgorodban) alakultak ki. Vagyis távol Moszkvától, ott, ahol a központi hatalom és a bürokrácia nyomása kisebb volt, ahol az ideológiai hitbuzgalom nem öltött kvázi-vallásos jelleget, ahol tovább élt az első nagy orosz „sokk-terapeuta”, I. Péter reformizmusának szelleme, mely köztudomásulag az európai felvilágosodás racionalizmusát ötvözte ázsiai furkósbottal.

Csubajsz és csapata az államot – és ez jellegzetesen *pétervári orosz gondolat* – menedzser-államként és szolgáltató államként képzelte el, amely akkor is érvényt szerez a piacgazdaság politikailag és ideológiailag hajlíthatatlan „vastörvényeinek”, ha abba az orosz társadalom belebebed. (Ez a gondolat éppúgy a kor színvonalán állt 1991-ben, mint az abszolút monarchiák által meghonosított „kamaralisztika” átvétele I. Péter korában. A racionális államnak ezt az eszméjét a nagy orosz cár körülbelül ugyanazzal a vehemenciával, ha nem is ugyanazzal az eszközökkel próbálta átültetni Oroszországba, amelyekkel 1992-től a „piaci racionalitást” Gajdar és Csubajsz.) A „sokk-terápia” szlogenje maga is eleve az elkényelmesedett, fantazmagórikus életet élő kelet-európai államgazdaságokra volt kitalálva. A sokk egyfelől a redistributív állam leépítéséből, másfelől az állami tulajdon ilyen-olyan eltulajdonításának következményeiből fakadt, függetlenül attól, hogy tulajdonhoz „spontán” módon, helyzeténél, kapcsolatainál fogva vagy vállalkozói tehetsége, politikai érdemei alapján jutottak-e az új tulajdonosi osztály csoportjai. A „nagy osztozkodásból” ugyanis a társadalom többsége mindenütt kimaradt. Csubajsz és csapatát legtöbbször moszkvai „chicagói fiúkként” emlegetik: ők azok a szfvetlen, helyi sajátosságokra nem tekintő, kizárólag pénzügyi sikerességben és gazdasági hatékonyságban gondolkodó „neoliberálisok”, a „restrikció, a fiskális gazdaságpolitika megszállottai”, a „multik szálláscsinálói”, akik a nép és a nemzet (társadalom és lakosság) elmarasztaló ítéleténél többre becsülik a Valuta Alap, a Világbank, az Ötök és Hetek, a nyugati kormányok és pénzügyi körök felmentő ítéletét és dicséretét. Történeti és kulturális szempontból egyáltalán nem véletlenszerű születésük színhelye után mégis helyesebb lenne

„leningrádi fiúknak” nevezni őket, amiként a nemzeti orosz állam egész 1992-93-as – két éves megszakítás után – 1996-ban újrakezdődő kurzusát pedig az állam „leningrádi”, helyesebben szólva „pétervári” időszakának. (Innen egyébként az obligát „bolsevik” jelző is, amely természetesen nem az ifjúreformerek vagy személy szerint Csubajsz ideológiai elköteleződésére utal, hanem arra az attitűdre, amely 1917 után – sokak szemében – éppen az elsőpéterei erőszakos modernizáció fellevenítését jelentette. Ahogy Borisz Pilnyak nevezetes *Meztelen év* című regényében a bolsevik „börkabátok energikusan funkcionálnak”, olyan energikusan funkcionált az eltelt pár évben Csubajsz is, ha nem is épp „börkabátként”. Ráadásul, erre a párhuzamra ő maga játszott rá, amikor – alighanem szidalmazóinak bosszantására és nem minden ironia nélkül – az 1996-ban újonnan felállított gazdasági megtorló apparátust, az adót nem fizető nagyvállalatokkal szemben kíméletlen szigorral fellépő, csődeljárást kezdeményező államhivatalt VECSEKÁnak keresztelte el a hírhedt 1917-es CSEKA, – teljes nevén szintén VECSEKA – analógiájára.)

Az 1991-ben Jelcin varázsütésére nemzeti-oroszává vált Moszkvában előbb a moszkvai-szovjet Gorbacsov bukott meg. Nem sokkal később pedig – 1993-ban – Jelcin „pétervári” nemzeti-orosz kurzusa is. Több mint két évbe került, míg Jelcin és az államhatalom körül megképződő államtulajdonosi klánok megértették, hogy aki stabil Oroszországot akar, annak először Moszkvát kell meghódítania, Moszkvában kell „stabilitást” teremtenie. Ez pedig azt jelenti, hogy – új alapon – helyre kell állítani Moszkva régi privilegizált státusát, és ha a hatalom székhelye nem helyezhető át is a földrajzi térben Moszkvából más városba (ahogy I. Péter helyezte át Moszkvából Pétervárra, majd a bolsevik forradalom Pétervárról Moszkvába megint), maga Moszkva a szimbolikus térben igenis áthelyezhető: a katasztrófát szenvedett, bukott és hanyatló kommunista mintavárosból két év leforgása alatt magabízó, „new deal”-es szellemű kapitalista mintavárost csinált az új elit. Moszkva mindaddig – egészen pontosan 1993 októberéig – keresztelte Oroszország nyugatosodásának irányzatát, ameddig pusztuló, süllyedő szovjet birodalmi fővárosból át nem alakították az orosz klán-államkapitalizmus kirakatvárosává, az „újoroszok” („new russians”) luxus-fővárosává, Luzskov polgármester – szovjet self-made-man és tősgyökeresen „orosz amerikai” – pénzügyi klánja vezetésével. Ez a privilegizált Moszkva egyike az Oroszországi Föderáció teljes jogú szubjektumainak, önálló orosz régió, (bizonyos fokig állam az államban), de jure sem rendelkezik kevesebb jo-

gosítvánnyal, mint mondjuk Tatár föld vagy Baszkíria, de facto azonban sokkal nagyobb a hatalma, mint a többi régióknak, amelyek ennek megfelelően politikailag 1993 végétől kezdődően Moszkvához igazodnak. Az Oroszországi Föderáció költségvetéséből Moszkva 18 %-kal részesül. Moszkva nemcsak a politikai hatalom szíve, de – ami még ennél is fontosabb – a pénzügyi hatalomé is. Moszkva mostantól nem a „komisszár”, hanem a „bankár” szerepében lép föl az egész föderációval, sőt a Független Államok Közösségével szemben is. A szabad tőke 90 %-a Moszkvában koncentrálódik. Nem csoda, ha minden moszkvai lakosra – csecsemőktől az aggastyánokig – 1996-ban átlagosan havi két millió rubel (mintegy 400 dollár) jutott, és ebből a bérjellegű kifizetések összege nem haladta meg a fél millió rubelt. Az arányok értékeléséhez tudni kell, hogy ebben az időben az ország 60-70 százalékának átlagjövedelme havi 20 és 100 dollár között mozgott, az orosz elnök fizetése pedig kevesebb, mint másfél millió rubel (kb. 300 dollár) volt. A modern vagy posztmodern Oroszországnak így hát máris van, azaz hogy lett egy rövidéletű *moszkvai periódusa*. Lett, mert eredetileg, 1991-92-ben Oroszország a pétervári Leontyev Központ fiatal közgazdászainak nyomására, Gajdar és Csubajsz vezetésével a sokk-terápia „neopéter” útján indult el. Az első pétervári roham azonban, ha meg is termékenyítette a szovjet „Harmadik Rómát”, dicstelen véget ért 1992 végén, és végleg elbukott 1993 októberében-decemberében. Moszkva, de már az új, vállalkozói Moszkva ideje – a „maffiózó Moszkva”, a „klán-állami Moszkva”, a „bankár Moszkva”, az „amerikai Moszkva” ideje – 1993 októbere után jött el, amikor a régivágású szovjet Moszkva, a „szovjet nép” lumpenizálódott maradékának véres lázadása és a népi küldöttek szovjetjeinek ellenforradalmi államcsínykísérlete („Moszkva visszavétele”) vereséget szenvedett. Azt azonban ekkor még nem lehetett tudni, hogy az új, diadalmas kupec-bankár-maffiózó Moszkva nyakára, a tősgyökeres orosz self-made-man, Luzskov nyakára még egyszer rátelepednek a péterváriak, és a hatalom szívéét 1993-as – véglegesnek látszó – vereségük után 1996 végén diadalmasan visszaveszik, maga Anatolij Csubajsz pedig – a moszkvai bankárok és médiacézárok egyesített hatalmára, valamint a nyugati pénzügyi és politikai körökkel fenntartott kapcsolataira támaszkodva – három politikai lépésből sakk-mattot ad a Moszkvát megszálló klánoknak, és maga alá – előbb az elnöki hivatal kvázi-kormányát, majd a kormányzaton belül az „ifjúdemokraták” pénzügyi diktátuma alá – rendeli mind a Luzskov-kormány (Moszkva), mind a Csernomirgin-kormány (Moszkvai Oroszország) hatalmát. 1/ A beteg és gyöngye Jel-

cinnel – elnökké választatva őt – leütötte a demokratikus és nemzeti-populista ellenzék legerősebb figuráit, mindenekelőtt Javlinszkijt és Lebegyevet (ideológiailag a „kommunizmus restaurációjának” veszélyére hivatkozva, gyakorlatilag pedig összefogva a moszkvai pénzügyi és médiaklánokkal, Luzskovval és nem utolsósorban a Jelcin-családnak az elnök lánya, Tatjana Djacsenko vezetésével ekkoriban formálódó „udvari” klánjával). 2/ Lebegyev – Tatjana Djacsenko és a médiacézárók hathatós támogatását is élvezve ekkor – leüti a Korzsakov-Barszakov-Szoszkovec vezette régi „udvari klánt”: Jelcin hatalmi képviselője így már osztatlanul az övé. 3/ Jelcinnel és Csernomirgyinnel leüti a politikai sakkasztól Lebegyevet, és ezzel sakkban tartja Csernomirgyint, és mattot ad Luzskov polgármesternek. Amikor a nagy moszkvai pénzügyi és média-klánok (Berezovszkij, Guszinszkij stb.) mindehhez áldásukat és teljes támogatásukat adták, nem sejtették (vagy ha sejtették, akkor nem vették komolyan), hogy ezzel az „1993-1995” közötti „moszkvai korszak” lezárását segítik elő, és az 1991-92-es „pétervári gazdasági kurzus” új kiadásának megszületésénél bábáskodnak. Nem sokan sejtették, hogy az orosz privatizáció (a nevezetes „vaucserizálás”) atyja, Anatolij Csubajsz, ez az „adminisztratív zseni”, ez a „bámulatos hibrid”, aki rossz nyelvek szerint egy precízen és könyörtelenül működő pétervári hivatalnokgép és egy amerikai menedzsergép házasságából született, minden oroszoknak ez a legundokabbika, akit az orosz csecsemők már a pelenkában megtanulnak utálni, nemcsak hogy diadalmasan visszatér Jelcin jobbára, hanem e jobb korlátlan birtokosaként az orosz államiság szédületes iramú „péterizálásába” kezd 1996 végéig. Az első roham, amely relatíve olyan sikeres volt, hogy a nyugati pénzügyi világban Csubajsz kiérdemelte az „év pénzügyminisztere” címet, megtört az 1996 nyarán választási szövetségbe tömörült nagy klánok (mindenekelőtt a nagypolitikát e klánoknak alárendelni igyekvő Berezovszkij és a „hét bank”, illetve Guszinszkij) ellenállásán: előbb Csubajsznak sikerült kivetnie az elnök alá tartozó Biztonsági Tanács nyergéből Berezovszkijt, és megállítani a bankok nyomulását (Jelcin találkozása a bankárokkal és az állam primátusának hangsúlyozása az üzlettel szemben 1997 őszén, Berezovszkij menesztése posztjáról), majd Berezovszkij és Guszinszkij rendfűtette meg Csubajsz helyzetét a médiabirodalmuk által fölporgetett „kompromatok”-kal (közük Alfred Kohot) „löve ki” a kormányzati apparátusból és végül magát Csubajsz is kompromittálva egy pétervári társával közösen írt tanulmánykötetért kapott aránytalanul nagy szerzői honorárium korrupciós ügy-

letként való beállításával. Az egyik oldalon az oroszországi állam politikai-hatalmi szerepének megerősítéséért, a másikon pedig az állam klánérdekeknek való alárendeléséért folyó politikai háborúban egészen eltérő fegyvereket vetett be a két oldal. Míg a Borisz Nyemcovval és Nyemcov saját fiatal kádereivel (többek között az azóta kormányfővé avasztált Kirijenkóval) megerősödött Csubajsz-csapat elsősorban törvényi szabályozással és a végrehajtó hatalom erősítésével harcolt az állam teljes elkánosodása és ezáltal a kleptokratikus-kriminális-korrupcionista struktúrák terjeszkedése ellen (az államhatalom és a magántulajdon jogi, intézményi, személyi szétválasztása, egységes és mindenkire kötelező törvények, az adózási fegyelem megszigorítása, a csődtörvény érvényesítése, a kincstár felállítására és a „meghatalmazott bankok” rendszerének megszüntetése, versenyztetés, nyílt pályázati rendszer az állami beszerzések területén éppúgy mint a privatizációban, demonopolizálás, monopóliumellenes törvény), addig ellenfeleik (a klánok vagy oligarchák) ellenük a „kompromatok” politikai fegyverét vetették be a médiában. A kezdetet az orosz állam „klántalanításán” munkálkodó, s egyben a nagy multinacionális cégek útját is egyengető Csubajsz-csapat oszlopos tagjának, Alfred Kohnak, az Állami Vagyongyűnkéség elnökének ügye jelentette, aki 100 ezer dolláros honoráriumot kapott egy svájci kiadótól egy még meg sem írt könyvéért. Az ügyet, azaz a „kompromatot” – mint ismeretes – éppen Berezovszkij média-birodalma dobta be és plankolta föl Csubajsz eltávolítása érdekében (később, mint már utaltunk rá, Csubajsz is megkapja a maga „kompromatját” egy hasonló honorárium-ügy miatt, ami pénzügyminiszteri posztjába került). A politikában is aranyszabály, hogy legjobb védekezés a támadás. A strukturális korrupció megtörésén dolgozó „etatista” politikusokat úgy lehet legkönnyebben leszerelni, sőt, kiiktatni a hatalomból, ha rajtuk demonstrálják a korrupciót, s ezzel egyben azt is, hogy szó sincs itt strukturális korrupcióról, csakis eseti korrupció létezik és – mit tesz isten! – azt is azok követik el, akik a „strukturális korrupció” ürügyén „ellenünk, oligarchák” ellen beszélnek és lépnek fel. Természetesen, az ifjúreformerektől sem idegen semmi, ami emberi. Ám Kohnak valójában nem valamilyen (büntetőjogilag egyelőre bizonyítatlan) stikliért kellett szembenéznie a korrupció médiában emelt vádjával, hanem azért mert az Állami Vagyongyűnkéség irányítójaként a *Szvajnveszt* (az „orosz MATÁV”) privatizációjában „botrányos módon” azt a külföldi érdekeltségű csoportot engedte győzni (a Soros Györggyel szövetkezett ONEKSZIM-Bankot ugyanis), amelyik többet fi-

zetett, nem pedig Berezovszkij klánját, amely ugyan kevesebbet tudott vagy akart volna adni a Szvajinvesztért, ámde „nemzeti kézben” tartotta volna meg a „nemzet vagyonát”. (Nota bene: Koh honoráriumához mérhető honoráriumot már számos, igaz, nála nevesebb orosz politikus könyvéért fizettek nyugati kiadók. Így Borisz Jelcin egyik könyvéért 240 ezer dollárt, Mihail Gorbacsov első könyvét 114 ezer dollárt, összes eddig kiadott művéért pedig közel 1 millió dollárt kapott, Alekszandr Korzakov 80 ezer dollárt keresett könyvével, Borisz Nyemcov 70 ezret, az ügyetlen Alekszandr Lebegy viszont csak 25 ezret, noha könyvének kiadója és terjesztője 600-800 ezer dollárt nyert rajta. (Ld. erről: Alfred Koh: *Ja napiszal etu knyigu szam*, Kommerszant, 1997. 36., 22-23. és: Ivan Szergejev: *Koh-Koh-Koh, gorovit pulemijot*, Kommerszant, 1997. 36., 21.) Végül is ennek a teljesen eltérő fegyverekkel folyó háborúnak lett a következménye a Csubajsz csapat „első vonalának” elfogása és Csubajsz „árnyékba” vonulása és az ifjúreformerek „második” – nyizsnij-novgorodi -vonalának (Nyemcov és Kirijenko) előtérbe kerülése a kormányzati politikában, mindvégig Jelcin autoritárius jellegű elnöki hatalmának és a Tatjana Djacsenko vezette „udvari klánnak” a politikai megerősítése érdekében.

2. Vitalij Najsul a „nemzeti kapitalizmus” szószólója; az 1996-os elnökválasztáson annak a Lebegy tábornoknak egyik fő ideológiai tanácsadója, akit ezekben a hetekben éppen Berezovszkij hatóságos támogatásával választanak krasznajarszki kormányzóvá. Alighanem Alain Delon is az ő pénzén röpített Párizsból Krasznajarszkba ez év tavaszán, hogy Lebegy mellett kampányoljon, és mint régi deszantos, messzemenő csodálatáról biztosítsa az orosz deszantosok marcona tábornokát. (Ld. ehhez: Vitalij Najsul: *O normah szovremennoj rosszizskoj goszdarsztvennosztyi*, Szvodnya, 1996, május 23. valamint: *2000-beszélgetés Alekszandr Lebegyvel*, 2000, 1997. június)
3. Csubajsz valóban nem a Csernomirgin-kormányból, hanem az egész Csernomirgin-kormánnyal együtt menesztették. Csernomirgin ennek következtében a politikailag impotens egykori „hatalom-párt”, a *Nas Dom* fejévé zsugorodott össze, Csubajsz viszont az úgynevezett „természetes monopóliumok” egyikének, a kulcsfontosságú Egységes Energia Rendszernek a fejévé változott át, megtartva addigi informális politikai súlyát az államéletben. Csernomirgin bukása egyben Berezovszkij háttérbe szorulását is jelentette. „Csubajsz politikai árnyékba vonulása ellenére változatlanul kivételesen befolyásos alakja a politikai életnek, aki képes ellensúlyozni a Borisz Berezovszkij és Vlagyimir Guszinszkij között ki-

alakult és mind erősebb szövetség és az őket pénzügyileg támogató MENATEP, SZBSZ-AGRO és Moszt bankok nyomását” – állapította meg nemrég a *Kommerszant-vaszty* helyzetelemzője. – „Csubajsz elpusztíthatatlanságát sok tekintetben az magyarázza, hogy a Berezovszkijtól való félelem egységbe kovácsolta azokat, akik tegnap még egymás elvi ellenfelei voltak: így ma lényegében Csubajsz és Nyemcov szövetségeseiként jelennek meg a politikai színen Luzskov moszkvai polgármester és a mindig hozzá igazodó oroszországi régiók befolyásos vezetői is. Ez magyarázza azt a meglepető támogatást is, amelyben a régiók vezetői Kirijenkót részesítették, aki pedig szoros kapcsolatot tart fenn Csubajszsal.” (Nyikolaj Panajev: *Prezidentszkij tupik*, Kommerszant-vaszty, 15., 1998. április 28. 11.) Az új kormány kulcspozícióit a Jelcinhez *szolgáian hű és – mind Csernomirgintől, mind Csubajsztól eltérően – saját klán-érdekeltséggel vagy üzleti háttér-támogatással nem rendelkező „ifjúreformerek”* harmadik formációja, a „nyizsnij-novgorodi” csapat foglalta el, élén Andrej Kirijenkóval, a miniszterelnökkel és Borisz Nyemcov miniszterelnök-helyettesével, akik nemrég hideg udvariassággal hártották el Borisz Berezovszkij politikai felajánlását. Berezovszkijnak, akit sokan a Jelcin-család – avagy az „udvar” – pénzügyi bizalmasának tekintenek, be kellett érnie egy sóhivatal vezetésével: a FÁK-tagországok Koordinációs Tanácsa végrehajtó titkári posztjával. Igaz, hogy ő – a FÁK-tagországokat átszelő üzleti vállalkozásai (kölajüzlet, médiaüzlet, autógyártás stb.) révén – minden biztonnyal meg fogja találni a módját annak, hogy ebből a hivatali „sóból” pénzt csináljon. Tehát Csubajsz és Berezovszkij, a Csernomirgin-kormány „óriásrépájával” együtt húzta ki az oroszországi „nagypolitika” talajából – akár a mesében: egymás derekát átfogva – az elnök, az elnök leánya, Tatjana Djacsenko, Borisz Nyemcov, végül az elnök bizalmi emberei (Jumasev, Jasztrzembszkij stb.). Túl az akut pénzügyi válságon és a fokozódó társadalmi elégedetlenségen, ennek legfőbb oka az volt, hogy Oroszország Jelcin-központú autoritárius demokráciáját mind jobban veszélyeztette a Csernomirgin, Berezovszkij és Csubajsz mögött álló klánok érdekeinek önállósulása és az indulatok elszabadulása az állami tulajdon körül kirobbant újabb privatizációs háborúban. (Elég itt a *Szvajinveszt* és a *Rosznyefty* privatizációja során beindult „kompromatok háborújára” utalni, mindenki háborújára mindenki ellen, amely mindinkább az egész establishment-et, az egész kormányt, az elnök tekintélyét járatta le. A háború kezdeményezői mostantól csak a nagypolitikán kívül, a rendelkezésükre bocsátott és/vagy általuk megszerzett gazdasági-pénzügyi, szakmai-

intézményi és pártpolitikai eszközökkel folytat-
hatják háborújukat, több szinttel a „nagypolitika”
alatt.

4. Egy oroszországi polgárháború és/vagy nukleáris öngyilkosság rémképéhez képest kétségkívül a legoptimistább forgatókönyv valósult meg Oroszországban. Ha azonban nem ehhez képest határozzuk meg azt, ami történt, akkor egészség ide, betegség oda, Oroszország olyan „involúciós” változásban van, hogy mindaz, ami az eddigi „forgatókönyvből” – mindannyiunk szerencséjére – kimaradt, összegződhet, és katasztrofális módon újból előállhat az involúciós folyamat mélypontján. (Az erre vonatkozó adatok összefoglalását ld. Szilágyi Ákos: *A kelet-európai szökőállam*, És mi lesz, ha nem lesz? Helikon-Korridor, Budapest, 1997. 338-348. Kiegészítésként néhány újabb összehasonlító adat: 1990-ben a Szovjetunió GDP-je 2531 milliárd dollár körül mozgott, ami az USA GDP-jének 44 %-át tette ki. 1992-ben az Oroszországi Föderációban, amely a Szovjetunió területének 76 %-át, népességének 71 %-át „örökölte” a GDP 852 milliárd dollárra zsugorodott (az USA GDP-jének 14 %-ára), és így tovább, évről-évre egyre lejjebb: 1993-ban 777 milliárd, 1994-ben 656 milliárd, 1995-ben 626 milliárd és 1997-ben 450 milliárd dollárral. Utóbbi az USA GDP-jének 9 %-a, ha a dollárt folyó árfolyamon számoljuk. Áruparitásos alapon az adatok valamivel kedvezőbbek, 1997-ben például 450 helyett 600 milliárd dollár. Az adatokat ld. *Rosszija: novij etap neoliberalnih reform*, Reszpublika, Moszkva, 1997. Szergej Rogov az oroszországi Amerika és Kanada Kutató Intézet jelenlegi igazgatója ehhez még hozzáteszi, hogy az 1997-es oroszországi költségvetés 80 milliárd dollárjával (amibe a költségvetési deficit is benne van már) az amerikaiak egyhuzad, a japánok egytizennegyed, a kínaiak egynegyed része. S miután ebből a költségvetésből 3 % jut hadi kiadásokra (s velük együtt az éjjel-nappal hangoztatott, vágyva vágyott, százszor elkezdett haderőreformra), tehát – abszolút értékét tekintve – hússzor kevesebb, mint a „peresztrojka” hajnalán, 1985-ben, miközben a szovjet hadsereg közel négy millióról csupán felére olvadt le 1997-re, előrelátható, hogy Oroszország gazdasági nagyhatalmiságának összeomlását elkerülhetetlenül követni fogja katonai nagyhatalmiságának összeomlása is. Ld. Szergej Rogov: *Konturi novoj rosszizskoj sztrategii*, Nyezaviszimaja gazeta, Szenarii, 1998. március 11.) Noha 1997-ben – hivatalos adatok szerint – először nőtt az oroszországi GDP – 0,4 %-kal –, a haladás lefelé – s természetesen nemcsak a GDP tekintetében – aligha állítható meg egyhamar. Oroszország hosszú távon valószínűsíthető „dekomponálódását”, esetleges „délemerikanizálódását”, sőt,

egyések szerint „afrikánizálódását” és mindazt, ami ebből következhet, mostantól már csak a „bandokráciát” megfékező, az oligarchikus klánokat megtörő „reformdiktatúra” (egy erős állammal, mondjuk a „nemzeti orosz út”, a „népi kapitalizmus” lobogója alatt véghezvitt liberalizálással) vagy egy autochton orosz „populizmus/fasizmus” korporatív államképletei tartóztatathatnak fel. Kérdés, milyen áron és milyen eredményesen? De tekintettel Oroszország mérhetetlen természeti kincseire, elképzelhető az oligarchák hosszú távú berendezkedése az államban (ugye bár „amíg a készlet tart”). Ehhez mindössze annak módját kell megtalálniuk, hogyan „csöpögtesse” valamicskét vissza a „Harmadik Róma” feleslegessé vált proletártömegeinek saját irdatlan nyersanyag-bevételeikből és hogy a tömegkultúra szintén szép hasznot hozó cirkusza mellé kerüljön olykor némi kenyér is. (Oroszország egyes régióiban, s nem is a legszegényebekben, ma a fizikai értelemben vett mindennapi kenyér megszerzése is gondot jelent.) A nemrég felállt Kirijenko-kormány egyébként már nem igen dicsekszik a 2 %-os növekedéssel, mivel 1998 első hónapjainak mutatói már-már vészjóslóan lehangozóak: a várvavárt beruházások volumene 1998 január-februárban 7,5 %-kal csökkent, a külkereskedelmi mérleg pozitívuma a tavalyi 1,44 milliárd dollárhoz képest az év első két hónapjában havi 150 millióra zsugorodtak, a külső államadósággal kapcsolatos költségek 12 milliárd dollárra nőttek, a belső államadóság utáni költségek pedig 81,6 milliárd rubellel. Ma a költségvetési bevételek 30 %-át emészt fel az adósságszolgálat, holott két éve ez még csak 13 % volt. Ha ez a növekedési tendencia nem változik, akkor 2003-ban Oroszország kénytelen lesz az állami költségvetés 70 %-át adósságszolgálatra költeni, vagyis az államnak szinte semmi másra nem marad pénze.

Túl ezen, az év első hónapjaiban az állam adóbevétele kevesebb, mint 10 milliárd rubelt tett ki, miközben a költségvetésben erre az időszakra előirányzott kiadások 25-30 milliárd rubelre rúgtak. A költségvetési forrásból fizetett dolgozókkal szemben fennálló állami tartozások csak februárban 21 %-kal nőttek, a nyugdíj-tartozások pedig március végére 800 millió rubellel. A költségvetés hiánya havonta 1,5 milliárd rubellel nő. Ezt a helyzetet kellene a szerencsétlen Kirijenko-kormánynak megváltoztatnia. Vegyük ehhez még hozzá az országból az eltelt 6-10 évben kiáramló dollármilliárdok problémáját is: A Tárcaközi Gazdasági Tanács (MVESZ) jelentése szerint például 1990-ben 500 millió, 1991-ben 1,5 milliárd, 1992-ben 4 milliárd dollárt vittek ki az országból. *Külföldi szakértők szerint 1990 és 1994 között évente 44 milliárd(!) dollár csorgott ki Oroszországból*

ból és jelenleg a külföldi orosz „aktívum” 400 milliárd (!) dollár körül mozog. Ld. minderről részletesebben: Szergej Boriszov: „*Russzkije dollari podnyimajut mirovju ekonomiku*”, Ogonyok, 1998. 10., 17-19. Nem kell természetesen mondanunk, hogy ezek a milliárdok, minden csábítás, a jogi következmények elengedése (teljes „gazdasági amnesztia” és ennek részeként „adózási amnesztia”) vagy egész csekély „bünbánatpénz” (10 %) lefizetése, minden ígéretés ellenére soha nem fognak visszafolyni Oroszországba befektetések formájában. Persze azért nem képeznek holt tőkét, és pedig nemcsak azért nem, mert nyugaton fektetik be vagy költik el, hanem abban az értelemben is „működő” tőke ez, hogy bővítve termelik újra azokat a kapcsolatokat, szélesítik ki azt a hálót – a kriminális szféra, a korrupt bürokrácia és a kleptokrata árnyékvállalkozói réteg egymást átható viszonyrendszerét – amely e hatalmas tőkegyont illegálisan külföldre juttatta és juttatja ma is, s amely részben e vagyon, részben saját tevékenysége változatlan eltitkolása, részben tényleges kiszélesítése érdekében használja föl az így „eltulajdonított” pénzeszközöket és félkriminális és egészen korrupt korporatív kapcsolatrendszerét. (Ld. ehhez még: Danyiil Oszmolovszkij: *Otdaj 10 % – vszjo proscsu*, Kommerszant, 1997. 37., 9-11. A szerző cikkében a „pénzszomjtól” fuldokló, elemi kötelezettségei teljesítésére is képtelen orosz állam kétségbeesett kísérletét elemzi az 1997-es év végén a „kifolyt” milliárdok visszacsalogatására. A törvénytervezet, amelyet az Állami Adófelügyelet vezetője, Alekszandr Pocsinok készített elő benyújtásra a Dumának teljes amnesztiát hirdet minden vállalkozónak, amennyiben a kivitt pénz 10 %-át vagy külföldön vásárolt ingatlanjai értékének 2 %-át mintegy általános adóként kész befizetni az orosz államkasszába a pénzek „tisztaságát” megállapító (mert ugyebár „narkodollár”, fegyvereladásból, rablásból, bérgyilkolásból származó dollár, még ha akar-ná sem léphetné át visszafelé az orosz határt!) „meghatalmazott bankokon” keresztül, amelyekben folyószámlát nyithatnak a „valutájuk repatriálását” óhajtók. A vállalkozók így legálisan fektethetnének be vagy vehetnének állami tulajdont, úgyszintén a „meghatalmazott bankok” – az állami tulajdon légnagyobb privatizálói – a kincstár pedig bevételhez jutna, és betömhetné a költségvetésben tátongó mintegy 1 milliárd dolláros lyukat. Természetesen a kör így többszörösen is önmagába tér vissza, hiszen a „kifolyt” milliárdok jelentős, ha ugyan nem legnagyobb része a „meghatalmazott bankokon” keresztül ment külföldre, most ugyancsak rajtuk keresztül térhetne haza, és ezek a „tisztátalan” bankok mondhatnák meg, melyik pénz „tisztá” és melyik nem, tehát

olyan jogosítványt kapnának, amely megintcsak „pénz” ér, és korrupciót szül. De az amnesztia-törvényt a Duma mindmáig nem fogadta el.)

5. Az oligarchásodási vagy klánosodási tendencia bemutatását ld. Sz. Bíró Zoltán: *Szomorú stabilitás* című tanulmányában, 2000, 1996. 6. szám, valamint a klánközi rivalizálás újabb történetét összefoglaló gyorsjelentésben, *Oroszország ma*, 1997 júliusi gyorsjelentés, ELTE Russisztikai Kutatói Központ. Ld. még a Moszkvai Carnegie Központ *Pro et Contra* című periodikájának tematikus számait: *Vlasztyiyeli Rosszii* (1996 ősz), *Biznisz i vnyesnyaja polityika* (1997 nyár). A kérdés, hogy van-e Oroszországban oligarchia vagy nincs, avagy ami van, nevezhető-e annak, a legutóbbi időben a nyílt politikai-hatalmi harc középpontjába került Borisz Nyemcov első miniszterelnök-helyettes „oligarchia” ellen meghirdetett politikai háborúja jóvoltából. Nyemcov 1998 március 18-án kerekasztal-konferenciát rendezett a kérdéstről és interjúk, újságcikkek sokaságában fejtette ki álláspontját. Nyemcov szerint az oligarchia kialakulásának alapját a politikai hatalmat kezükben összpontosító hatalmas korporációk képezik. Nyemcov kétféle oligarchikus struktúrát különböztet meg: az egyik regionális szintű, a másik föderatív. „A régiókban a „csinovnyikok-üzletemberek” párosában rendszerint a csinovnyik dominál. Jól látható ez például Moszkvában. A fővárosban létrejött hatalmi rendszerben a tulajdon a bürokrácia totális ellenőrzése alatt áll, a bürokrácia monopolizálta az építőipari komplexumot és a lakás-gazdálkodási és kommunális szektort, továbbá az üzleti élet szinte minden szféráját érintő bonyolult engedélyezési procedúrát léptetett életbe. Föderális szinten a pénzügyi világ és a bürokrácia kapcsolatában nyilvánvalóan a pénzügyi és nyersanyagipari mágnások játszzák az elsőhegedős szerepét.” (Idézi: Vlagyimir Pribilovszkij: *Oligarhomahija*, Russzkaja Misl, 4215., 1998. március 26 – április 1., 3.) Vannak, akik szerint Oroszországban nincs oligarchia, mert az állam diktál a bankoknak, s nem fordítva, mások szerint pedig az oligarchia kifejezetten hivatalnoki, adminisztratív-gazdasági, nem pedig pénzügyi-gazdasági jellegű, márcsak azért is, mert mind a régiókban, mind szövetségi szinten az oroszországi kapitalista teljes egészében az államtól, azaz a csinovnyik-oligarchától függ. (Mi több, a legtöbb nagykapitalistát annak idején éppen az állam – a nomenklátúra – „nevezte ki” annak, ami ma.) Különbség a regionális és szövetségi hivatalnok-oligarchia között csak szociális származás tekintetében van: az előbbi javarészt a szovjet helyhatósági-gazdasági bürokráciából, az utóbbi pedig a nyersanyag-ágazatok szovjet nomenklatúrájából származik. Nyemcov programja végső soron a nomenklatú-

ra-oligarchia békés – jogi és politikai eszközökkel történő – leváltása a politikai hatalomról, cserébe a gazdasági hatalom, a tulajdon megtartásáért. (Ahogy annak idején Csubajsz csinálta meg a maga üzletét a kommunista nomenklatúrával: a totalitárius ideológiáról és politikai ambíciókról való lemondása fejében politikai és gazdasági hatalmának megtartását kínálva fel cserébe.) A Soros György (Borisz Berezovszkij újkeletű „fellenesége”) múlt évben nagy vihart kavart dolgozatában fölröppent és kissé populista szű metaforától újabban az – egyébként minden jel szerint Soros György támogatását is élvező – „oroszfűdemokraták” sem riadnak vissza. Még az Onekszim-Bank elnöke, Vlagyimir Potanyin (tegnap még miniszterelnök-helyettes, Csubajszék támogatója, Berezovszkij – állami segítséggel megteremtett – erős pénzügyi ellenfele, Soros egyik üzleti partnere) is így fogalmazott a minap New Yorkban az eddigi terjeszkedő-hódító (extenzív) pénzügyi korszak („privatizálni”, azaz felfalni-felvásárolni mindent, amit csak lehet) lezárulásával kapcsolatban: „az oroszországi üzleti világ jelenleg kezd eltávolodni a „rablókapitalizmustól”, s azon van, hogy megtanulja szerzeményének ésszerű igazgatását”. (Idézi: Mihail Viszensz: „*Finanszovije akuli vinuzsgyeni zanyatsza upravlenijem*, Russzkaja Misl, 4213., 1998. március 12-18., 6.) Tegyük hozzá: nem teljesen önszántából, hanem az állam – pontosabban az „ifjúdemokraták” VECSEKÁ-jának – igen erőteljes „nógatására”: éppen az Onekszim csoport ellen kezdeményezett bírósági eljárást az Oroszországi Szövetségi Vagyon Alap (RFFI), mivel teljesítette beruházási kötelezettségvállalását a cserepovecki „Azot” gyárájánál, mikor annak többségi részvénycsomagját megvásárolta, és a moszkvai Döntőbíróság 1997. szeptember 29-én azt a döntést hozta, hogy a részvények 41 %-át kitevő részvénytársaságot az Onekszim-csoport adja vissza az államnak. Ez volt az első kísérlet arra, hogy az üzleti élet valamelyik nagyhatalmát megpróbálják rákényszeríteni: tartsa be a szerzett tulajdonnal kapcsolatos szerződéses kötelezettségvállalását. Természetesen, az „oligarchikus játékszabályok” felmondása és a mindenkire érvényes és egyforma játékszabályok bevezetése politikai harc, amelynek során a kezdeményező kormánypolitikusok a magángazdaságban nemcsak veszítenek, hanem nyernek is lojalitásukat és befolyásokat, sőt, mivel a „mindenkire egyformán kötelező szabályok” az „egyenlőbbek” számára hátrányt, a „kevésbé egyenlők” számára előnyt jelentenek (legalábbis a jelenlegi helyzetben), az utóbbiak ezt óhatatlanul lojalítással, támogatással honorálják.

6. A hét vezető bank államhatalmi ambícióját a saját történelmi „zavaros idők” hét bojárjának uralmára (a „szemibojárscsiná”-ra) célozva, ironikusan „szemibankárscsinának” keresztelte el.
7. Márpedig ez az „imidz”, a „multik” ellen az „oroszfű nemzeti érdek” nevében fellépő, „népért síró, bús oligarcha”, az 1997-es menesztése után szociáldemokrata pártot alapító, „Vörös tér” és „Új Baloldali Újság” címmel pártlapokat indító „keresztapa” „imidzse”! Ld. ehhez a *Forbes* magazin „*Godfather of the Kremlin*” című leleplező cikke nyomán kirobbant botrányt és Borisz Berezovszkij üzleti és politikai pályafutását bemutató utószavunkat a 2000-ben megjelent Berezovszkij-interjúhoz: Szilágyi Ákos: *Berezovszkij választása*, 2000, 1997, 10., 9-11.
8. A „népi kapitalizmus” politikai szlogenje a „civilizált piac” és „normális ország” szlogenjét váltotta föl 1997 végén. Populista felhangja nem véletlen: az ifjúdemokraták legitimációs légszomjáról tanúskodik, és főként arról a politikai törekvésükről, hogy a fennhéjázó, gazdagságukkal tuntező, szegényeket lenéző-megvető, luxusfogyasztó „újoroszokkal” – az „oligarchákkal” – szemben valóban egyre gyűlemlő szociális gyűlöletnek politikai medret adjanak, miközben a népi indulatokat egyszersmind az állam „oligarchiatlanítására” is fölhasználják. Csubajsz másutt így fogalmazott: „A kérdés az, milyen kapitalizmust akarunk építeni? Olyat-e, ahol két, három, öt vagy tíz pénzügyi struktúra határozza meg Oroszország további fejlődését, hoz politikai döntéseket, hogy aztán tudassa azokat az államhatalommal?” E tekintetben Csubajsz csak folytatja az oroszországi kapitalizmus „ifjúreformista” kritikáját, melynek egyik hangadója, a néhai „sokkterapeuta”, az Oroszország Demokratikus Választása párt vezetője, Jegor Gajdar lett néhány éve: „Mindig azt akartuk elérni, hogy kapitalizmusunk szabad, liberális, szilárd, szociálisan igazságos legyen. Sajnos, 1992-től kezdődően mind világosabbá vált, hogy a súlyos szocialista örökség a mi kapitalizmusunk fejlődését a lopós vagy kleptokrata kapitalizmus, a korrupt kapitalizmus, a szociálisan végtelenül igazságtalan, tehát egyben a labilis kapitalizmus felé tolja... az a kapitalizmus, amely ma van stabilizálódóban nálunk, éppen nekünk magunknak tetszhet legkevésbé, akik pedig annyi erőt fektettünk a megteremtéséért vívott küzdelembe. Szerintem nálunk már az utcaseprő is tudja, hogy az adózás legnagyobb baja az a 80 nagyvállalat, amely folyamatosan nem fizeti be tartozásait... márpedig mindaddig, amíg egy kölaj-mágnás nem fizeti be az államnak tartozásait, senki sem fog Oroszországban adót fizetni.” (*Nas kapitalizm vorovat*, Russzkaja Misl, 4242., 1996. október 1., 1.)

A Palimpszeszt Kulturális Alapítvány MŰFORDÍTÓ-PÁLYÁZATOT hirdet.

A pályázóktól valamely európai nyelven írott középkori, reneszánsz vagy barokk művek fordítását várjuk. A pályamunkákat lemezen és két kinyomtatott példányban kérjük beküldeni az alapítvány címére, vagy személyesen behozni szerkesztőségi ülésünkre (hétfőnként 18-19 óráig az Eckermann Kávéházba, Budapest VI. Andrásy út 24.).

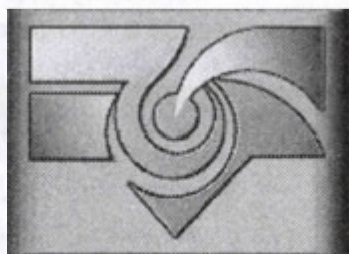
A legjobb fordításokat – az 1997-ben meghirdetett pályázat díjazott műveihez hasonlóan – megjelentetjük a Palimpszesztben, s a fordítóknak díjat adunk.

A díjakat az alapítvány által megrendezendő *Műfordító-találkozón* adjuk át, melynek időpontjáról a pályázókat levélben értesítjük.

Terjedelmi elvárások:

verseknél: legalább 150 sor

minden más: legalább 200 sor

Leadási határidő: 1998. október 30., *Alfonz napja*

Címünk: Palimpszeszt Kulturális alapítvány
1088 Budapest
Múzeum krt. 4./c

További információk:

villanyposta: pirkheimer@yahoo.com

távbeszélő: (36-1) 315-0131

<http://www.btk.elte.hu/palimpszeszt>

Takács Zsuzsa

1. A MEGTÉVESZTŐ KÜLSEJŰ VENDÉG

Beengedtem a tömzsi, szakállas férfit
az ajtón. Mi több, én hívtam vacsorára.
Vörös tulipánt hozott, de keresztbe tette
a lábát előttem, amikor a teli tálccával
befelé igyekeztem. Élő vacsorát kíván, mondta.
Én azonban májpestétomot készítettem mustárral
és szekfűszeggel. Akkor dobolni kezdett
az asztal lapján. Vért! – parancsolta.
Ezzel a kártyáit kirakta: ő a kaukázusi keselyű.
Későre járt. Elment az utolsó villamos.
A házak kapuját becsukták, mindenki aludt.
Megpróbáltam szóval tartani a csillagtalan
éjszakán. Mesélte, különösen szereti a frissen
kaszált réteket, hirtelen támad, nagy erővel,
mindkét szárnyával lecsap az áldozat fejére,
vagy egyik lábával oldalán, másikkal a mellén
ragadja meg. Mondta, többnyire elviszi
vacsoráját, és máshol fogyasztja el. Éreztem
a friss, halott fű illatát, és a félelemtől
annyira elgyöngültem, hogy karosszékemből
nem tudtam fölállni. Ezt követően nyolc napig
beteg voltam. A legélénkebben hatalmas csőre
vésődött eszembe, amelyben láttam kitépett
hajcsomóimat. Világosan emlékszem azonkívül arra,
hogy nyakának örve alatt és szárnya tövén
fehér pettyezés volt, és csőre alatt borzas
szakáll. Ő a megtévesztő külsejű vendég.

2. TÚLZÁS

Nem éreztem soha annyira
fűszálnak magamat, mint akkor.
Vagy némi túlzással: asztali lámpának.
Hajladozni, törni a talpak alatt.
Vagy ami ijesztőbb: eloltva meredni
a sötétbe, várni az áramütésre,
mint egy elítélt, és ilyen
körülmények között világosodni meg.

3. ESTI SÉTA

Szelidebb húrokat pengetnek a nyesett
füllű kutyák. Tegnap még a kerítésnek
estek, és széttéptek gondolatban
(ott véreztem el, ott keltek át felettem
az őgyelgők), amikor az erődítmény
szerű ház előtt megálltam. De gazdájuk
a műanyag tányérba ma hegedűt vetett.
Szelidebb húrokat pengetnek tehát.

Simon Balázs

MONDTA, MONDTUK

Mikor a törpe árus
Utolért, „uram, a megbeszélte
Időpont ünnepe lesz, ha jön,
Üres a stand”, tudtam, hogy
Üzletünk komoly, sőt ünnepi,
Enyém a könyv, a Csaba utcai
Rövid ócskás-soron a hirtelen
Hidegben majd a törött lemezek,
Fél pár cipők között Rabbi
Tanchuma Midrására alkuszunk,
Mint Lembergben, ahol száz éve
Megjelent, egy-egy üzlet ilyen,
„Mondta Jochanan Rabbi”, olvasom a
Könyvéből neki, úgy hallgatja, mint
Egy kettőnket érintő végakarát
Rendelkezéseit, „teremtve Ég és Föld
Az első nap”, most szinte oly közel,
Hogy érdemes beszélni róla, úgy, mint
Lembergben, mint annyiszor, mint most,
Kitűzni, hogy mikor, mondjuk, hogy
Éppen két nap múlva, és tudni, hogy úgy
Lesz, biztosan.

A KARÁCSONYI KÉPMÁS

Amit most bontasz, kelletlen,
 Egy fényképed, üveg alatt,
 Keretben, így jön el megint
 Az elfelejtett pillanat, remeg
 Kezedben, nem találja még helyét,
 Üvege tükrözi az arcodat, mint
 Jég a táncosát, kurtán köszöntöd,
 És mint jég alól, a régi arcod
 Üdvözöl, ami kész volt akkor is,
 De most alig hasonlít rád, nem
 Könyörög, hogy ismerd fel, viseld,
 Bár láthatatlanul, a tükröző jelen
 Alatt, nem cinkosod, csak néződ,
 Könnyen csillog így a szem, mondod,
 Alulról fölfelé, pedig lehet, te
 Vagy lejjebb, és néznél hozzá fel,
 Ahol vakít a ragyogás, e sarki fény,
 Rettentő szépsége, grimaszban, vaksin,
 Föl-le, föl-le, hát táncoljatok!

AMÍG TART

Egy ilyen óra áll, örökidőt
 Mutatva, örök ébredést,
 Olcsó, használt szövetű fénybe
 Öltöznek a tárgyak, minden
 Körvonal külön lebeg, mint lassú
 Lövedék, még mindig tart az
 Ellenfény, égve maradt egy lámpa
 Értelmetlenül, ahol napszámra senki
 Nincs, egy asztal műanyag élfóliáján
 Megcsillan a gyári szám, cikóriaszínű
 A fény, csak gyenge lötty, szólhatnék
 Is, hogy zárják le, van porta ott, vagy
 Várni, míg a takarító visszajön, ahogy a
 Csillagképek fölkelnek, lenyugszanak,
 Rendjük szerint.

A jöttment

NAGY ATTILA KRISTÓF

Azt mondja, csináljam csak bátran, megvan a magamhoz való eszem. Magamhoz való ész? Mi volna az? A tyúknak is megvan a magához való esze, és mégis körberondítja az udvart. Kihez való ész kellene akkor? Istenhez való ész semmiképpen. Azt hagyom a csuhásokra. Vagy a városi jöttmentekhez szükséges sütnivaló? Azokhoz nem ész kell, vasvilla.

Szóval áll a szomszéd, égeti az avart, egy gereblye nyelére támaszkodik, a zsebéből kilóg a pálinkásüveg, és azt mondja, csináljam, nyugodtan tegyem meg, amit tervezek. Te tudod.

Én tudom. Illetve nem tudom. Akkor is megvolt a magamhoz való eszem, amikor vasvillával mentem a kocsmaudvarra? Meg akkor is, amikor az asszonyt úgy méhen rúgtam, hogy hazáig zümmögött? Magamhoz való ész volt, vagy a vizsgálati fogsághoz való ész, másfél év felfüggesztetthez való ész, ész- és szabadságvesztéshez való ész? Néha felszalad a vér az ember fejébe, még ha rokkantnyugdísas is!

Áll a szomszéd, néha a tűzbe sercint. Ölni nem jó, mondja, de ha muszáj. Akkor már jobb a bál, amit mondasz. Vagy ahogy indítottál.

Mivel indítottam? Fagyállót és rézgálicot öntöttem a kútba. És még utána dobtam három akkumulátort. Valami zetoré lehetett, jó sok savval. Olyan gőze volt, hogy leszédült a madár is az égről, ha a kút fölött elszállt. A macskának kihullott a szőre, a vackorfa csak zöld bogyókat hozott, akkorák voltak, mint az egres, aztán tövestől kifordult a földből.

Tüzelőnek jó lesz, mondta a haragosom, felvágatta, és behordta a színpbe. Átosontam, és a fát leöntöttem gázolajjal. Nem lett semmi, csak füstölt, mint a fene. Aztán jó olajos benzín következett. Akkorát szól, mint a hajder-mennykő. Kivitte a kemence tetejét. Jött ki az udvarra a haragosom, veszettül szentségelt, ott szitkozódott egy szál gatyában a téli éjszakában, csupa korom volt, és még a karjáról is leégett mind a szőr, gondoltam, rendbe van. De nem volt egész rendbe, mert a gerenda nem fogott tüzet, vagy nem ért a láng addig, vagy eloltotta a haragosom. Úgy látszik, neki is megvan a magához való esze, de a hozzám való megvan-e?

A kutat bedeszálta. Fúratott újat. A trágyadombhoz közel. A hülye, pesti jöttment. Miért itt vesz házat? Miért nem otthon, a Rózsadombon? Ott Pesten biztos a híd alatt lakik, itt meg játssza a Csekonics bárót. Közben jószágot vásárol. Mintha értene hozzá.

Telilöttem az állatait úszóges csúzlival. Annyi vas volt bennük, hogy már szinte mágnessel lehetett hazahívni őket. Ez se ütött szőget a fejébe. Csak lógatta az orrát, hümmögött valamit, és ha felfordult valamelyik birka vagy kecske, kihúzta a dögkútig, vagy a cigányoknak adta. A cigányok meg jöttek hálálkodni. Nem hozzá. Hozzám. Azoknak is megvan a magukhoz való eszük. Loptak a vasboltból négy doboz úszóget, azt hozták nekem ajándékba.

Aztán vett egy száz éves szekeret. Valami fészkerben találta. Mi a francnak neki? Azt se tudja, mire használták azt. Összemázolta, valamilyen tulipiros színpbe, és kirakta a kertbe. Éjjel átlopóztam, és négy helyütt a kocsi tengelyébe belefűrészeltem. Másnap látom, ott van mind a három rettenetes szeplős, szappanszagú kölyke. Rakja fel őket a szekérre sorra, hogy majd fotót készítt róluk. Mikor a legnagyobb is felszállt, leszakadt a szekér, lett nagy sírás rívás. Mondtam, Nesze bugris! Nem csak a városban osztogatják az ész. Lehet, hogy van pénz, de eszed az nincs. A szomszéd is látta, át is szóltam neki, Nézzed azt a marhát, a végén még megöli a gyerekeit.

Napokig nem tudtam, mit csináljak, már beszórtam a gyeptégláit gyomirtóval, dob-
tam tíz kiló élesztőt a pócegödrébe, úgy megkelt, hogy a kert végéig habzott ki a szennyvíz. Öntöttem kén-
savat a gyümölcsfáira, akasztottam darázsfészket az eresze alá, nem tudtam már mit kitalálni, és ő csak mosoly-
gott, előre köszönt, hogy a fene essen a rohadt városi modorába.

Közben új kocsit vett, épített még két szobát a házhoz, azt mondják padlófűtés, vagy mi a franc van abban,
ilyen hülye csövek. Új kerítést is csináltatott, kicsit magasabbat. Azt suttojják lesz itt még úszómedence is. A
szőlőjéhez a szomszéd faluból hozat napszamosokat, és bemegy a kocsmába, és mindenkit meghív egy fröccsre,
egy felesre, még a cigányokat is, akik két hétig az ő úszóggal megspékelt bányáit ették. És kacérkodik vele a
vendéglős neje, vadhúst hozat neki, meg a boltos Gizi is, akinél rekeszszámra veszi a flancos sört, mindegy,
hogy miféle, csak aranypapír legyen a tetején...

Aztán hintát is csináltatott a gyerekeknek. Éjszaka titokban átmentem megnézni, erős acélból van. Ezt már
csak hegesztőpisztollyal tehetne átvágni. Hát nem lehet ezt tűrni, a falusi embernek is van azért önérzete! De
mit lehetne tenni?

Nem vagyok én tévénezős ember, de akkortájt mindennap megnéztem a híradót, mert az ment a kocsmá-
ban, hátha valami az eszembe jut. Vegyi fegyver, ukrán maffiózó. Ha tíz évig félretenném a segélyem, akkor se
állna szóba velem egy valamire való ukrán. De ez tűrhetetlen! Ilyeneket tenni itt, az orrom előtt! Akartam én
bombariadót is, de telefon csak a kocsmában van, és mindig ott fülel valaki, ki kit hív, és miért.

Gondoltam, ricinust keverek majd az italába, hogyha az egész falu előtt összefossa magát, csak eltakarodik
szégyenébe. Jött is a városi buzeráns, vicceket mesélt a boltos Gizikének, és röhögött mindenki. De olyan so-
kan álltak ott a pultnál, tolongtak a szégyentelenek az ingyenfröccsért, hogy sehogy sem tudtam odaférni az
italához, pedig megvolt a ricinus, ott lapult a kis butella a far-zsebemben.

Figyeltem, hogy feláll. Elindul kifelé, de nem kifelé, egyenest hozzám jött. Azt hittem, valamit megsejtett,
már oldalogtam volna ki, az illemhelyre, de ő megállt, mosolyogva megfogta a vállam, barátjának neve-
zett, és azt mondta, most hosszabb időre elutazik, valami kiküldetést emlegetett, vagy efféléket. Elutazik,
mondta, és örülne, ha vigyáznék a házra, úgy is szemben lakunk.

És forgott velem a föld, megszédültem, de ő ebből semmit sem vett észre, valamit habogtam, talán azt,
hogy: Igen, erre a pulthoz invitált, és odaadta az összes kulcsot, az egész falu előtt, sőt a jöttmentek is mind ott
voltak éppen akkor, mintha ezt így megszervezte volna. Most már mit csináljak? Mindenki tudni fogja, ha va-
lami történik. Tévé sincs, kocsmára is kevés a pénz, itt fogok az unalomtól megdöglenni a tyúkszaros kis ud-
varomon ülve, mert munka az nincs, vagy csak a cigányoknak való, árokásás napi ezerért, csinálja, a hülye.

Adott egy üveget is, konyakot, vagy vodkát. Továbbadtam nyomban a cigányoknak, ki tudja, miféle cefrét
áruznak a pesti piacokon. Pedig a vajda azt mondta, ez márkás ital, ő már csak tudja.

De azt ő se tudja, eztán mit csináljak. Tönkretett ez a szemét pesti mérnök, magasabban áll a rohadt háza,
és még a hólé is ide folyik le, az én kertembe, ott még sár sincs soha. Mondom a szomszédnak, kinyitom a há-
zát, és beengedem mind az összes cigányt, csapjanak szurtosbált. Ő meg csak néz a nagy, barom szemével, azt
mondja, Csináljad, megvan a magadhoz való eszed, te tudod, hogy megéri-e.

Kivonulás

BOBBIE ANN MASON

Gorgeann egyre csak halogatja a készülődést az idej lelkigyakorlatra.

– Rengeteg idő van még – mondja Shelbynek, mikor az emiatt zargatja. – Nem tudok ennyire előre tervezni.

– El akarsz egyáltalán menni? – kérdezi a férfi egyik este. – Azelőtt egyenesen imádtad.

– Szeretném, ha egyszer végre valami újat csinálnának. Nem csak imádkoznának és karattyolnának.

Georgeann hajtókat fércel egy gyerek kórusruhájára, és türelmetlenül pillant a férfitra, miközben elharapja a szálát.

– Az utóbbi időben sápadtnak látszol – mondja Shelby. – Szerintem alacsony a vérnyomásod.

– Nincsen nekem semmi bajom.

– Szerintem nem ártana megvizsgáltatnod magad a lelkigyakorlat előtt. Beszélj reggel dr. Armstronggal.

Mikor Georgeann hozzáment Shelby Picketthez, anyja felhívta a figyelmét arra, milyen hátrányai lehetnek egy prédikátorral kötött házasságnak. Mindig a jó útra tért fiatalok bűnözőkből lesznek a legrosszabb prédikátorok, mondta, olyan fanatikusok, mint a volt kábítószeresek. Shelby persze sosem volt ilyen. Mikor gimnáziumba járt, ahol Georgeann először találkozott vele, próbaidőre felfüggesztett büntetést kapott, mert elloptott négy rekesz Sun-Drop kólát meg egy sonkát a Krogerből. Már akkor is volt valami karizmatikus a megjelenésében, bár elsőre kissé megrémítette a lányt borús arckifejezése – a James Deant idéző merengés – és az a hajlandóság, hogy vitába szálljon mindennel, amit a tanárok mondtak. Ám Georgeann csodálta, hogy milyen hibátlanul és szakszerűen érvel a vitaórákon. Mindig talált egy olyan frappáns választ, amitől vitapartnerének elakadt a szava. Az a fajta ember volt, aki mindent meg tud úszni. A lány egy kicsit veszélyesnek találta – Shelby mindig farkasszemet nézett mindenkivel, mintha neheztelne valamiért –, de amikor utolsó évének vége felé elkezdtek együtt járni, meglepve tapasztalta, mennyire komoly fiú. Egy egész hónapot töltött Winston Churchill életének tanulmányozásával. Pedig ez még csak lecke sem volt. Georgeann senki mást nem ismert, akinek ilyesmi eszébe jutott volna. Mikor közeledett a ballagás napja, Shelby azt mondta neki, hogy nem mehet el vele a bálba, mert nem hisz a táncban. A lány gyanította, hogy egyszerűen fél, és zavarban van. Egyik péntek este, mikor Georgeann szülei elmentek moziba, feltett egy Kinks-lemezt, és megpróbált segíteni a fiúnak feloldódni, hogy a ballagásra formába jöjjön. Ekkor mondta el neki Shelby, hogy lelkész szeretne lenni. Őt annyira megindította a fiú vezeklés utáni vágya és hivatás iránt érzett elkötelezettsége – ez a bizonyosság akkor szállta meg Shelbyt, mikor szénát hordott be egy nagybátyjánál –, hogy rögtön tudta, ehhez a fiúhoz fog feleségül menni. A ballagás napján a bál helyett elmentek a Burger Kingbe, és miközben Georgeann egy dupla Whoppert és sült krumplit evett, a fiú megmutogatta neki a teológia-felvételi anyagát.

Mint Georgeann később rájött, a lelkészkedés nem teljes munkaidős állás. A fizetés igencsak alacsony. Mialatt szemináriumra járt, Shelby estin szakmát is tanult, és a lány tartotta el őt abból a pénzből, amit a Krogernél keresett – abban az üzletben, ahonnan a fiú annak idején lopott. Eredetileg Georgeann is egyetemet akart végezni, de nem volt rá pénzüik, hogy beiratkozzon.

Mostanra két gyerekük született, Tamara és Jason. Hétközben Shelby mint villanyszerelő járja a környéket furgonjával. Házasságuk tíz éve alatt három közösséget szolgált már. Nem szereti a körforgásos rendszert, vágyódik egy olyan templom után, amelyet a sajátjának tudhat. Azt mondja, együtt akar gyarapodni a gyülekezettel, hogy megismerhesse az embereket, és ne csak idegenek temetésén kelljen prédikálnia. Olyan embereket akar összeadni, akiket már gyermekkoruk óta ismer. Shelby sok apró szabályt követve éli életét, ezek némelyike teljesen légből kapott. Példának okáért, éveken át minden fogmosás után szódbikarbónával dörzsöli

---

A szöveg forrása: B. A. Mason, *Shiloh and Other Stories*, 1982.

be az ínyét, de nem emlékszik, ki tanította erre, és miért is jó ez. Elvált szülők gyermeke, ezért tartós kapcsolatokra törekszik. Csakhogy az apró kisvárosi gyülekezetek Kentucky nyugati részében kiveszőfélben vannak, mivel az emberek beköltöznek a nagyvárosokban – vagy egyszerűen már nem érdekli őket az egyház. Az Isteni Kegyelem Egyesült Metodista Egyházának gyülekezete hetvenöt tagot számlál, a templomban alkalmanként megjelentek száma harminc és hetven között van. Az elmúlt tél egyik napján, mikor havazott, csupán hárman jöttek el. Shelby ettől annyira magába roskadt, hogy nem is tudta elfogyasztani vasárnapi ebédjét. Leginkább azt fájlalta, hogy külön Hoyt Jenkinsnek célozva írta a beszéd szövegét, akiről valaki azt állította, hogy rákapott az itálra, és Hoyt el sem jött. Shelby mindenesetre megtartotta a prédikációt, elsorolta az alkohol ördögi hatásait az idős Flood házaspárnak és Miss Adie Stone-nak, a Keresztény Nőegylet helyi vezetőjének.

– Még legjobbaink sem nélkülözhetnek egy kis irányítást – mondta aztán meggyőződés nélkül Georgeann-nek.

– Miért nem tetted el máskorra ezt a beszédet? Szinte halálra dolgozod magad. Csak hárman voltak ott, egyszerűen beszélgethettél volna velük. Nem kellett volna egy ilyen nagy prédikációt elpazarolnod.

Azene érdekes volt azon a havas napon. A templomban Georgeann játszik a zongorán. Miközben játszott, hallgatta az éneklők hangját – Shelby zengett, akárcsak Bert Parksé, Floodék gyenge, remegő hangon énekeltek, Miss Stone hangja viszont meglepően tiszta és szép volt. Mintha csak egy folkénekes lett volna. Georgeann kíváncsi lett, mennyit bír, ezért hirtelen átváltott a Világ öröme című himnuszra, amelyről tudta, hogy Floodéknak már gondot okoz. Miss Stone kieresztette a hangját, még Shelyt is túlénkelte. Később Shelby bosszankodott is amiatt, hogy Georgeann megváltoztatta a programot, mert ő úgy szerette, ha a felesége által legépel és lemásolt heti templomi értesítők pontosan rögzítik a vasárnapi istentisztelet rendjét. Georgeann kijavította az értesítőt, majd lefűzte férje dolgozószobájában. Egy ceruzás megjegyzést is ráfirkantott: Hárman jöttek el. Még a neveket is felsorolta. Írás közben furcsa érzés töltötte el, mint a bensejében fogaskerekek váltottak volna ritmust.

Már ekkor, még jócskán benne a télben, Shelby nagyon várta a lelkigyakorlatot, úgy beszélt róla, mint egy kisfiú, aki már csak a nyári táborozásra tud gondolni.

Georgeann mostanában szétszórtnak érzi magát. A lelkigyakorlatra készülésgondolatától is irtózik. Még nem készült el Jason és Tamara kórusruhája – a gyerekek az ifjúsági kórusban fognak énekelni. A lelkigyakorlat előtti vasárnap ráébred, hogy úrvacsora napja van, és elfelejtett szőlőlevet venni. Kénytelen az utolsó percben berohanni a városba. A Kwik-Pik boltban drága a szőlőlé, de hát az az egyetlen hely, amelyik vasárnap is nyitva tart. A sorban állva észreveszi, hogy nem szedte ki a hajcsavaróit. Mialatt sorára vár, két tinédzser fiút figyel, akik – egyszerű farmerban és szelídsekiben – egy videójátékot játszanak. Egyikőjük a gombokat nyomogatja, ujjai fűgén táncolnak, arcán elragadtatott kifejezés. A másik fiú figyel, és egy-egy "huú"-t mormol. Georgeann automatikusan nyújtja kezét az apróért, mikor a pénztáros beüti a gépbe a szőlőlé árát. Egy pár percig még álldogál az ajtóban, a fiúkat figyeli. A gépből tam-tam hangok hallatszanak, a képernyőn apró fénypontok repülnek át. Mikor a templomba ér, Georgeann olyan ideges, hogy kilöttyinti a szőlőlevet, mialatt a tálcán lévő apró úrvacsora-pohárkákba tölt. Két pohárka hiányzik, mert a múlt hónapban az úrvacsora után, mosogatás közben eltörte őket. Elfelejtett újakat rendelni. Shelby észre fogja venni, de ő majd azt mondja, hogy nem számít, mert úgysem lesznek annyian a templomban.

– Kiöntötted – szól Tamara.

– És nem tettél félre nekünk – mondja Jason, s fogja az egyik pohárkát és anyja felé nyújtja. Tamara is elvesz egyet. Minden úrvacsora napján ezt csinálják.

– Sietnem kell – mondja Georgeann. – Ez különben sem teadélután.

A gyerekek csak tartják felé nyújtva a pohárkákat.

– Kérsz te is? – kérdi Jason.

– Nem, nincs erre időm.

A gyerekek csalódottan látszanak, de azért felkortyintják a szőlőlevet, és Tamara megy elmosni a pohárkákat.

– Siess! – szól utána Georgeann.

Shelby nem említi a hiányzó poharakat. Ám a vasárnapi ebéd közben összevitáznak azon, hogy Georgeann nem akarja elkísérni egy temetésre, ahol prédikálnia kell aznap délután. Georgeann makacsul tiltakozik.

– Ki halt meg? – kérdezi Tamara.

– Nem ismered – mondja Shelby. – Csitt!

– Majd én elmegyek veled – szól Jason. – Nekem tetszenek a temetések.

– Én nem megyek – mondja Georgeann. – Rosszat álmodok utána, és még csak nem is ismertem a pasit.

Shelby fagyosan néz rá, amiért így beszél a gyerekek előtt. Belenyugszik, hogy egyedül megy, és megígéri Jasonnak, hogy a következő temetésre majd őt is elviszi. Ma a gyerekek Georgeann nővéréhez mennek, hogy az unokatestvéreikkel játsszanak.

– Ugye nem akarsz csalódást okozni Jeffnek és Lisának? – kérdi Shelby Jason.

Készülődés közben Shelby Georgeannhoz fordul:

– Valami zavar téged a temetési beszédeimben?

– Nem, te szépen prédikálsz. Az esküvőket szeretem. A zongorázást is meg mindent. Csak a temetéseket nem, azoknál ne számíts rám – Georgeann hirtelen nagy zajjal a mosogatóba ejt egy tepsit. – Miért kell ezt évente egy tucatszor elmondanom?

Ritkán veszekednek, de minden ilyen alkalom után Georgeann elvégez valamilyen utálatos munkát. Ma, amíg Shelby és a gyerekek odavannak, kitisztítja a tyúkólat. Jó érzés felhúzni a farmerját és tyúkpiszkot lapátolni egy kis kocsiba. Ezt aztán kitolja a kertbe, nem érdekli, hogy ki látja. Integget az arra autózóknak. Nicsak, mondják biztosan, a pap felesége vasárnap takarítja a tyúkólat. Georgeann friss szalmát terít szét, és összeszedi a tojásokat. Az egyik sarokban meglát egy tyúkot, amelyik elég ványadtnak tűnik.

– Fel a fejjel – mondja neki. – Úgy nézel ki, mint akinek alacsony a vérnyomása.

Miután végez az aprómunkával, leül, hogy elolvassa a vasárnapi újságot, örül, hogy egyedül van és pihenhet. Álmoság vesz rajta erőt, de néhány perc elteltével kénytelen felkelni és átöltözni. A nadrág derékrésze alatt viszketni kezd a bőrre, valószínűleg csirkeatka az oka.

Bekapcsolja a rádiót és keres egy countryadót.

Mikor Shelby hazaér a gyerekekkel, Georgeann a heverőn alszik. Lábujjhegyen járkálnak körülötte, ő pedig úgy tesz, mintha nem ébredt volna fel.

– A vasárnap mindenki számára a pihenés napja – mondja Shelby a gyerekeknek. – Kivéve persze a papokat – teszi hozzá, és lekapcsolja a rádiót.

– És engem is kivéve – szól Jason. – Nekem ezen a napon kell fogócskáznom Jeff-fel.

Mikor Georgeann felkel, Shelby megöleli, jó alaposan, ahogy vasárnaponként szokta. Georgeann elnézést kér, amiért nem ment vele.

– Milyen volt a temetés?

– A szokásos. Nem is érdekel igazán, ugye?

– Nem.

G

Georgeann már készül a lelkigyakorlatra. Szerdára bejelentkezik az orvoshoz. Shelby öltönyeit elviszi a tisztítóba. Meglátogat néhány ágyhoz kötött öreget, akikről vasárnap elfeledkezett. Megkéri anyját, hogy vállalja el Tamarát és Jasont a hétvégére. Bár édesanyja még mindig úgy véli, hogy Georgeann házassága rossz döntés eredménye volt, most már inkább a kötelék szentségét hangsúlyozza. Mint mondja, a házasság örökké tart, de egy lelkész házassága még annál is tovább.

Ma egyenesen úgy beszél, mintha mentegetni akarná Shelbyt. Nagyon is jól tudja, hogy Georgeann boldogtalan, mégis azt mondja: – Kezdetben nem igazán tartottam sokra, de Istenemre mondom, nagyon igyekvő. Ez mindenképp mellette szól. És gyakorlatias is. Tudta, hogy szakmát kell tanulnia, hogy megengedhesse magának a lelkészkedés odaadó munkáját.

– Úgy mondod, mintha ez valami káros szenvedélye lenne.

Harsány nevetés kíséri a választ.

– Pontosan erről van szó! Egészen pontosan.

Georgeann anyja testes, de csinos asszony, aki a partikon nem veti meg az italt. Shelbynek és neki sosem volt sok mondanivalójuk egymás számára, és Georgeann mindig nagyon elszomorodik, mikor ráébred, hogy anyja az ő házasságát tréfának veszi. Ez nem igazság.

Miközben eteti a csirkéket, észreveszi, hogy a beteg tyúk már nem képes lábra állni. Bóbitája egészen elszűrült. Felkapja és beteszi a tyúkólba. Egy konzervdobozba kevés darát tesz, és a tyúk elé állítja. Az bágyadtan csipeget belőle. Georgeann bemegy a házba, keres egy kiürült vajas csészét, és megtölti vízzel. Egy beteg csirkével nemigen csinálhat mást az ember, mint hogy hagyja elpusztulni. Éppen ki is lehet vágni, hogy ne terjessze a betegséget. Nem is szól Shelbynek a beteg csirkéről, hisz csak fogná a baltát és lecsapná a fejét. Shelby nem kegyetlen. Csak éppen hisz abban, hogy bizonyos dolgok elkerülhetetlenek.

Shelbyt valaki helyettesíteni fogja a templomban vasárnap, mikor a lelkigyakorlaton lesz, de az azt követő hétre már készen áll a prédikációja. Kedd este Georgeann le is gépeli neki. Férje kézzel írt sárga papíru jegyzetkönyvébe, pont úgy, ahogy Nixon írta az emlékiratait, és tíz év alatt Georgeann már tökéletesen kiismerte te-

kervényes kézírását. A prédikáció az iskolai szexuális felvilágosításról szól. Mikor olyan szóhoz ér, amit nem ismer, Georgeann lemege az alsó szintre.

– Nincs is olyan szó, hogy virginitás – mondja férjének, aki a konyhaasztalnál ül, és épp egy pisztolyformájú hajszáritót próbál megjavítani. Az asztalon szétszórva alkatrészek hevernek.

– Már hogyan lenne – feleli Shelby. – A virginitás ugyanaz, mint a szüzesség.

– Akkor miért nem azt írod? Senki sem fogja tudni, mire gondolsz.

– Oda pont ez a szó illik.

– Na és ez a másik itt a következő bekezdésben? Adoleszcens? Ez valami vicc?

– Most nehogy megint azzal gyere, hogy kigúnyollak, mert nem jártál egyetemre! – mondja Shelby.

Georgeann nem felel. Visszamegy a dolgozószobába és tovább gépel. Hirtelen csípést érez a hasán. Felhúzza a blúzát, és vakarni kezdi a foltot. Észreveszi, hogy egy apró barna pötty szalad a bőrén. A látványtól elbűvölve nyálazza meg egyik ujját és el is csípi a menekülőt. Az belefullad a nyálba. Ráteszi egy szakadt sárga jegyzetlapra, és behajtogatja. Lesz mit mutatnia az orvosnak. Talán megengedi majd, hogy ő is megnézhesse a mikroszkóppal.

Másnap elmegy az orvoshoz, és viszi a kis pöttyöt is.

– Azután jöttek elő rajtam ezek a csfpések, hogy kitakarítottam a tyúkólat – meséli a nővérnek. – És egy beteg tyúkot is ápoltam.

A nővér egy üveglapocskára kaparja a pöttyöt, majd utasítja Georgeann, hogy vetkőzzön le és bújjon bele egy papírköpenybe úgy, hogy hátul legyen az eleje. Georgeann az egyik sarokba, egy függöny mögé púpozza ruháit, és felveszi a papírköpenyt. Mialatt várakozik, a köpeny egyik sarját csavargatja és húzogatja, de a papír erős, akárcsak az a papírtörölköző, amit a tévében úgy reklámoznak, hogy "hamar itt feltakarít". Mikor besiet az orvos, Georgeannt erős kölniillat csapja meg.

– Attól tartok – mondja a doktor –, addig nem folytathatjuk le a vizsgálatot, míg meg nem szabadítjuk ezektől a kis gazfickóktól, amiket behozott. – A férfi kissé riadtan tűnik.

– A tyúkólat takarítottam – magyarázza Georgeann. – Úgy néztem, csirkeatka lehet.

– Nem, ruhatetű volt magán. Nem tudom, hogy honnan szerezhetted, de teljesen meg kell szabadulnunk mindtől, mielőtt továbbmennénk.

– Ez terjeszt valamilyen betegséget?

– Ez már *önmagában* betegség – feleli az orvos. – Csinálja, amit mondok, vegye le ezt a papírköpenyt, gyűrje jó szorosan egy csomóba, és tegye a szemetesbe. Csak óvatosan, nehogy megrázza! Aztán öltözzön fel, és utána elmondom, hogyan tovább.

Később, mikor már elmondta, milyen kezelésre van szükség, az orvos megengedi, hogy megnézze a tetűt a mikroszkóppal. Olyan, mint egy kutyáról leszedett jóllakott kullancs – csak fekszik a hátán, lábait bolondmód szanaszét vetve.

– Csak viccből hoztam be – mondja Georgeann. – Erre nem is gondoltam.

A könyvtárban egy egészségügyi könyvben kikeresi a tetűt. Háromféle van, és megkönnyebbülten látja, hogy amit magán talált, az nem megy a hajba. A könyv szerint tetű leginkább alkoholistáknál és nélkülöző idősebb embereknél fordul elő, akik ritkán váltanak ruhát. Georgeann el sem tudja képzelni, ő hol szedte össze. Mikor elmegy kiváltani a receptet, egy nő olyan közel megy el mellette, hogy súrolja, és ő halkán figyelmezteti: tetű van rajtam. Ettől jobban érzi magát.

– Tetves vagyok – jelenti be, mikor férje hazaérkezik. – Negyedórán át kell állnom a forró zuhany alatt, és az egész testemet be kell kennem ezzel a krémmel, aztán az összes ruhát, függönyt meg mindent ki kell mosnom – sőt neked, Tamarának meg Jasonnak is utánam kell csinálni az egészet. Inkubálni kell őket, ahogy a doktor mondta. Lehetnek a takarókban, a matracokban, a szőnyegekben. Mindenütt – ujjával egy ijesztő csúszómászó mozgását utánozza.

Csak egy pillanattal később veszi észre a Shelby arcára kiülő fájdalmat. – Most mi lesz a lelkigyakorlattal? – kérdezi a férfit.

– Nem tudom, lesz-e időm rá, hogy mindennel elkészüljek előtte.

– Nem tetszik nekem ez az egész. Honnan lenne neked tetved?

Georgeann megvonja a vállát. – Az orvos azt kérdezte, aludtam-e motelben mostanában. Biztos valamelyik öregnél szedtem össze. Talán Mrs. Speednél. Azon a koszos, vén lószőr ülőkéen.

Shelbyn látni, hogy egészen kétségbeesett, de Georgeann vidoran folytatja: – Persze azt hittem, hogy csirkeatka, hiszen a tyúkólat takarítottam. De megengedte, hogy megnézsem a mikroszkóp alatt, és azt mondta, hogy ez tetű.

– Nem tudnak ezek az orvosok semmit se – mondja Shelby. – Miért nem mész inkább állatorvoshoz? Lefogadom, az az orvos, akinél voltál, még akkor sem ismerne fel egy csirkeatkát, ha a saját lábán találná.

– Az orvos azt mondta, tetű.

– Mióta erről beszélünk, egyfolytában viszket mindenem.

– Nem kell aggódnod. Te csak készülődj szépen a lelkigyakorlatra, tiszta ruhák és forró fürdő, én meg majd itt maradok és mindenkit tetűtlenetek.

– Gondolom, nem is akarsz igazából eljönni a lelkigyakorlatra.

Georgeann nem felel. A konyhában foglalatoskodik. Disznósültet csinál vacsorára, hozzá sült almát meg krumplicipürét. A desszert pedig puding és tejszínhabos őszibarack. Már most igen éhes. Miközben hámozza a krumplit, egy dalt dudorászik magában. A címét nem is tudja, de a dallama megragadt benne. Vagy édesanyja énekelgette régen, vagy egy tévéreklám zenéje lehetett.

Férfjével úgy döntenek, nem mondják el Tamarának és Jasonnak, hogy a családban valakin tetűt találtak. Tamarát az iskolában már megvizsgálták, nincs-e hajtetűje, és semmi értelme annak, hogy nagy ügyet csináljanak az egészből, mondja Shelby Georgeann-nak. A gyerekeket apjuk veszi rá a hosszú fürdőre, azt mondja nekik, hogy ez egy rituális megtisztulás, olyasmi, mint a megkeresztelkedés. Aznap este, a hosszú fürdés után, az ágyban, Georgeann és Shelby nem is érintik meg egymást. Shelby hanyattfekszik, kezeit összefűzi a feje alatt, és a plafont bámulja. A lelki megújulás fontosságáról beszél. Azt szeretné, ha Georgeann mihamarabb befejezné a ruhamosást, hogy el tudjon menni a lelkigyakorlatra. Időről időre, mondja, mindenkinek meg kell pihennie egy kicsit, és körülnézni maga körül. Még a prédikációk is elszürkülnek.

– A te prédikációid nagyon is aktuálisak – mondja Georgeann. – Sokkal aktuálisabb dolgokról beszélsz, mint az a csomó régimódi lelkész, akik nem is jártak teológiára. – Georgeann érzi, hogy túlságosan buzgó.

– Te is tudod, mi fog történni, nem? Ez a maroknyi gyülekezet egyre kisebb lesz, és a végén bezárják a templomot, engem pedig áthelyeznek Deep Springsbe.

– Tulajdonképpen már régóta számítottál erre, nem igaz?

– De hát ez szörnyű! – mondja Shelby. – Ezek az emberek kötődnek az egyházukhoz. Nem akarnak Deep Springsbe utazgatni. Mindenki otthon akar templomba járni. – Átnyúl Georgeann felett és lekapcsolja a lámpát.

Másnap, miután bejezte az egyik ól rácsozását, Shelby egy állatorvossal tanácskozik a csirkeatkák ügyében. Hazaérkezve elmondja feleségének, hogy az állatorvos véleménye szerint a barna pötty csirkeatka volt.

– A doki csak nevetett az orvosodon – meséli. – Azt is mondta, hogy az atkák maguktól eltűnnek majd. Nekik csirkék kellene, nem emberek.

– Akkor most kimossam ezt a halom ruhát vagy ne? Már félig kész vagyok.

– Nekem már sehol nem viszket, neked még igen?

Shelby hozott a tyúkólhoz egy doboz festéket, amely rovarirtó anyagot tartalmaz. Georgeann kiviszi a festéket az ólba és befesti vele az üledékeket. A festéknek olyan szaga van, mint a papírgyár füstjének, és ettől hányingere támad. Mikor elkészül, összeszedi a tojásokat, aztán észreveszi, hogy a beteg tyúk megint lehuppant odakünn, és nem tud lábra állni. Beviszi a tyúkot az ólba, és leteszi az etető elé. Vizsgálgatni kezdi a tollait. Hirtelen észreveszi, hogy az állat testét mozgó pöttyök borítják. Georgeann kihátrál a tyúkólból, és a napsütésben kezeire mered. Nyüzsögnek rajtuk a pöttyök. Nézi, ahogy felfelé indulnak a karján, összevissza futkároznak, és eltűnnek ruhája alatt.

A lelkigyakorlatot egy erdei szállónál tartják a Kentucky-tó mellett. Napfelkeltekor a piknikasztaloknál vagy száz ember együtt eszi a reggelire kínált főtt sonkát a tó partján, szabad ég alatt. A fű még harmatos. Időnként egy-egy motorcsónak húz el a tavon, túlharsogva a beszélgetést. Georgeann kitűzött visel, rajta a neve és a gyakorlat témája, VISSZA AZ ALAPOKHOZ, gót stílusú betűkkel. Az első nap elteltével mintha feléledne Shelby jó hangulata. Régi ismerőseivel beszélget, tréfálkodik, az ismerkedési óra alatt vidámnak és nyugodtnak látszik. A beszélgetések és az előadások alatt megszállottan jegyzetel sárga lapjaira, melyeket egy mappában hord ide-oda. Már ötven ötletet gyűjtött össze, melyekből prédikációkat írhat, meséli boldogan feleségének. Frissen tisztított öltönyében nagyon jól fest. Georgeann egyre idegenebbnek érzi őt, mintha csak egy díjbeszéd lenne. Úgy gondolja, a férfi már nem ugyanaz, aki valaha sonkát lopott.

A második napon Georgeann kihagyja a reggeli utáni imát, a szobájában marad és Phil Donahue show-ját nézi. Donahue olyan szülőkkel készített interjút, akiknek a gyerekét meggyilkolták; a szülők összefogtak, hogy támogassák egymást bánatukban. Georgeann elcsodálkozik, már minden ügynek van valamilyen szervezete, gondolja. Mélyen alszik, mikor Shelby ebéd előtt bejön, a tévéből a gazdahírek harsog. Ahogy ébredezni kezd,

férje kikapcsolja a tévét. Kedves, jó ember, gondolja Georgeann. Shelby még mindig úgy hiszi, hogy neki alacsony a vérnyomása. Tálcan akar ennivalót hozni neki, de ő nem kér semmit.

– Már magamhoz tértem – mondja. – Lesz ma délután egy beszélgetés, amire el akarok menni. A házasság a témája. Te is arra jössz?

– Nem, nem tudok ott lenni – feleli Shelby, miután beosztásába pillant. – Nekem a Körzeti lelkész változó szerepe című előadásra kel mennem.

– Szerintem csak nők lesznek ott – mondja Georgeann. – Nem éreznéd jól magad. – Mivel férje furcsán néz rá, hozzáteszi: – Mármint a házasságról szólón.

Shelby rákacsint: – Majd elolvasom a jegyzeteidet.

A beszélgetés a keresztény házasságról szól. A témát felvezető nő az összetartozás hétféle formáját írja le, majd tizenegyen szólnak hozzá. A jelenlévők közül heten lelkészszelesek. Georgeann nem számolja magát. A nők a házasság kiteljesítéséről beszélnek, ez a szókapcsolat ötször hangzik el.

Egy rózsaszín ruhába öltözött kövér nő azt mondja: – Az Úr olyannak teremtette a férfit, hogy abban lelje kedvét, ha csodálja a nő. A nőnek örök kincsként kell a férfit tekinteni, hiszen a férfi a teremtés csúcса. A férfi Istentől való... és gondolatok csak bele, nekünk megadatik, hogy vele élhetünk.

– Jaj, ez olyan izgalmas, hogy alig bírok magammal – szól egy fiatalasszony kuncogva, majd arcán széles mosollyal ártatlanul néz körbe.

– A keresztények olyan szép emberek – mondja a kövér nő. – És az ifjaink is olyan megnyerők. Közülünk senki nem slamos.

– Akárki akármit mond – veti közbe valaki.

Egy magas, göndör hajú nő feláll és így szól: – A világot már annyira ellepi a hamisság, a művi, már annyira álságosok lettünk, hogy azt hisszük, az elnök feleségének nem is büdös a lába. Vagy hogy a pápa nem jár vécére.

– A pápát hagyjuk csak ki ebből – mondja a rózsaszínruhás nő. – Ő nem is házasodhat meg. – Ezen mindenki nevet.

Georgeann feláll és feltesz egy kérdést. – Mit csináltak akkor, ha az, akihez hozzámertetek... ez az egész perze csak feltételezés..., mondjuk, tényleg ő a teremtés koronája meg minden, a lehető legkedvesebb hozzátok, de kiderül, hogy nem ő az igazi? Mit csináltak, ha egyszerűen nem illetek egymáshoz?

Mindenki bámul rá.

Shelby továbbra is lekötik a beszélgetések és az előadások, Georgeann pedig egyikről a másikra mászkál, meg sem várva a befejezést, mintha csak egy látogató lenne valaki másnak az álmában. Mikor a szálló és a konferenciaépület közti ösvényen összefutnak, egyszerűen elmennek egymás mellett. Barátságosan intenek egymásnak, mintha csupán ismerősök lennének. Este az ágyban Georgeann azt mondja férjének: – Christella Simmons szerint úgy nézek ki, mint Mindy az *Egy úr az úrből*-sorozatban. Szerinted is?

Shelby nevet. – Ne butáskodj – feleli. Amikor felé nyújtja a kezét, Georgeann elfordul.

Georgeann a tó mellett sétál. Figyeli a víz felett röpködő sirályokat. Csodálkozik rajta, hogy ilyen mélyen berepültek a szárazföldre, mintha keresnének valamit, a végtelen vizek forrását. A víz színe felett szállnak, tőle távolodva. Várja, hogy visszatérjenek, mint az elhajított bumeráng. Ahogy nézelődik, megváltozik az ég, a pufók felhők hálónvá ritkulnak, melynek szálait egy repülőgép csikja keresztezi, egyre dagadva, mintha olvadna valami – akár egy jégcsap. Kibukkan a nap. Georgeann elsétál egy piknikező család mellett. Épp azon vitáznak, ki üljön először a felfújható gumipárnára. Az apa fenyegetően szól: – Mindjárt fogok egy botot, és akkor...! – Georgeann érzi, hogy benseje megdermed. Ahelyett, hogy elengedné magát, ahelyett hogy lazítana, pihenne, nő benne a feszültség. De ezzel együtt egyre erősebb is lesz.

Lemegy a szálló alagsorába, hogy egy automatából kólát vegyen, és azon kapja magát, hogy csábítják a fal mentén sorakozó videojátékok. Bedob egy negyeddollárost az egyik gépbe, amin a Galaxislakók nevű játék fut. Ő maga egy galaxislakó, rakétahajtású hajón repül, olyasféléen, mint az Enterprise a *Star Trek*-sorozatban, és egy csomó tarkabarka menekülő idegenre lödöz. Mikor lövései célba találnak, megnyugtató színes kis robbanást lát. Ahogy az idegenekre lövöldöz, váratlanul három hajó – két piros és egy sárga – száguld át a képernyőn és felrobbantja a hajóját. A megmaradt kettőt is elveszíti rögtön ezután, és a játéknak vége. Georgeann felszalad a portáspulthoz és felvált egy egydollárost. Újra érmét dob a gépbe és löni kezd. Tetszik neki a lövések hangja, és a támadó trió felsíró szirénája. Kezd belejönni a játékba. Az a legnehezebb, hogy a bal kezével kell jobbra-balra mozgatnia a hajóját, miközben céloz vagy megpróbálja elkertülni a támadó alakzatot. Az idegenek egyre csak jönnek, ő pedig csak lő és lő, mígnem elfogynak az érméi.

Vacsora után Georgeann leveszi a kitűzőjét és visszamenekül az alagsorba. Shelby elment az esti istentiszteletre, ő viszont azt mondta neki, hogy fája a feje. Őt dollárnyi aprója van, és két érmét elveszt, mire újra ráérez a ritmusra. Egyre jobban játszik, 3660 pontot ér el. A gép szerint az aznapi csúcs 28 480. A felállítás veszélyes és izgalmas, de Georgeann úgy érzi, ura a helyzetnek. Nem futamodik meg, üldözőbe veszi az idegeneket. Az alagsor homályos, a többi gép némelyikén egy-egy férfi játszik. Egyikőjük figyelni kezdi őt, és ettől Georgeann ideges lesz. Mikor a játéknak vége, a férfi azt mondja: – Nyolcszáz pontot kap, ha leszedi azt a három genyőt, de a sárgát kell utoljára leszednie, különben evesebbet érnek.

– Maga nyilván nagy szakértő – mondja Georgeann, és szkeptikusan néz rá.

– Egy idő után beletanul az ember.

A férfi azt mondja, kamionsofőr. Sárga ellenzős sapkát visel, és bélelt farmerdzsekit. – Maga nagyon ügyes. Jól bánt az ujjával – mondja Georgeann-nek.

– Szoktam zongorázni.

– A gyülekezettel jött?

– Aha.

– Nem úgy néz ki, mint valami buzgó hívő. Georgeann bedob egy újabb érmét. – Ez elég drága szenvedély – mondja szórakozottan. Csak most veszi észre, milyen jóképű férfi. Göndör barkójának színe egész jól megy dzsekije béléséhez.

– Én inkább az Ūrharcosokat szeretem – mondja a kamionos. – Itt a Galaxislakókban hátulról támad az ember. Ez eléggé gyáva dolog.

– Igen, de aztán megfordulnak és elkapnak – felel Georgeann. – És egyre csak jönnek. Sosem fogynak el.

A férfi leveszi sapkáját, meghuzigálja haját, majd a sapkát visszatesszi fejére. – Meghívnám egy sörre, de nem akarok összetűzésbe kerülni az egyházzal – nevet. – Kér egy kólát? Meghívom egy kólára.

Georgeann nemet int a fejével. Új játékba kezd. A z idegenek kötelékben repülnek. Üldözni kezdi őket. Mikor a játéknak vége – eddig legjobb eredményével –, megfordul, a férfit keresi, de az már nincs ott.

A lelkigyakorlatból hátralévő idő nagy részét az alagsorban tölti és a Galaxislakókkal játszik. A kamionost nem látja többé. Végül Shelby rátalál az alagsorban. Georgeann elvesztette az időérzékét, és az összes tartalék pénzüket elköltötte. Shelby úgy bánik vele, mint egy értelmi fogyatékkal. Mikor ő megpróbálja elmagyarázni neki, milyen érzés volt játszani, férje elnézően hallgatja, akárcsak azokat a mozgásképtelen öregeket, akiknek gyümölcskosarat szokott vinni. – Saját magadon kívül mindenről megfeledekezel – mondja neki Georgeann. – A szellemed elhagyja a testedet. – Shelby levertnek tűnik.

Ahogy hazafelé autóznak, Shelby megszólal: – Mivel tehetnék boldoggá?

Georgeann először nem válaszol. Gondolatban még mindig idegeneket robbant szét egy képernyőn. – Majd szólok, ha eszembe jut valami – feleli lassan. – Hadd gondolkodjak rajta.

Shelby békén hagyja. Csendben autóznak haza. Mikor a főútról ráfordulnak a ház felé vezető útra, Georgeann hirtelen megszólal: – Amíg játszottam, boldog voltam.

– Nem vagyunk már gyerekek – szól Shelby. – Hát mit akarsz, játékokat?

A ház körül le kell vágni a fűvet. A téglapületek kicsinek és elhanyagoltnak tűnik, mintha már nem is laknának benne. A levélszekrényben Shelby megtalálja az áthelyezését tartalmazó levelet. A Deep Springs-i templom élére jelölték ki, hatvan mérföldnyire. Valószínűleg el kell majd költözniük. Összehajtogatja a levelet, visszatesszi a borítékba, aztán bemegy a dolgozószobájába. A gyerekek még nincsenek otthon, és Georgeann csak jön-megy a házban, felhúzza a redőnyöket, ellenőrzi, változott-e valami a távollétében. Nem sokkal később bemegy Shelby dolgozószobájába, de előbb kopog. Ez is egyike férje apró szabályainak. – Én nem mehetek Deep Springsbe – mondja. – Nem megyek veled.

Shelby feláll, alakja eltakarja az ablakon beeső fényt. – Én sem akarok elköltözni – feleli. – De szörnyű messze van ahhoz, hogy ingázzak.

– Félreéretsz. Én egyáltalán nem akarok elmenni. Itt akarok maradni egyedül, hogy rendesen átgondoljam a dolgokat.

– Mi van veled mostanában, te lány? Elment az eszed? – Shelby leereszti a rolettát, hogy ne tűzzön be a nap. – Teljesen összeavartál – mondja. – Itt van nekem ez a krézis, te meg nem állsz mellém.

– Nem tudom, mit tehetnék.

Shelby csettint az ujjával. – Megpróbálhatnánk egy házassági tanácsadót.

– Elmentem arra a beszélgetésre, amelyik a házasságról szólt, hát egy nagy túró volt.

Georgeann észreveszi, hogy a férje egészen elsápadt. Shelby szórakozottan turkál egy halom papír közt, a lelkigyakorlat alatt írt jegyzeteit nézegeti. Georgeann ráébred, hogy Shelby egy neki szánt beszédet készül írni. – Imádkoznunk kell, hogy dönteni tudjunk – mondja a férfi halkán.

FORDÍTOTTA POLYÁK BÉLA

Paulus Diaconus

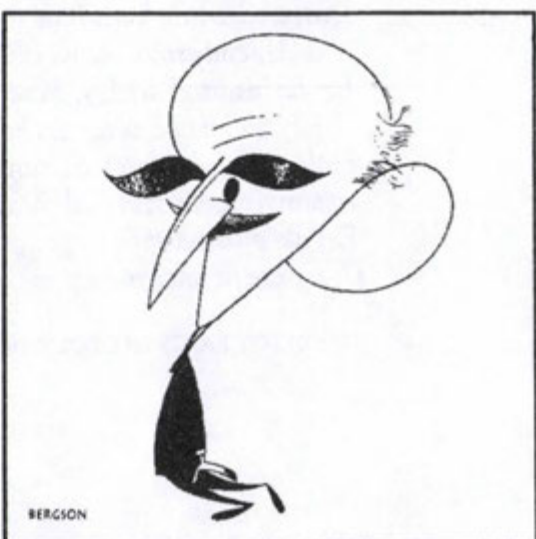
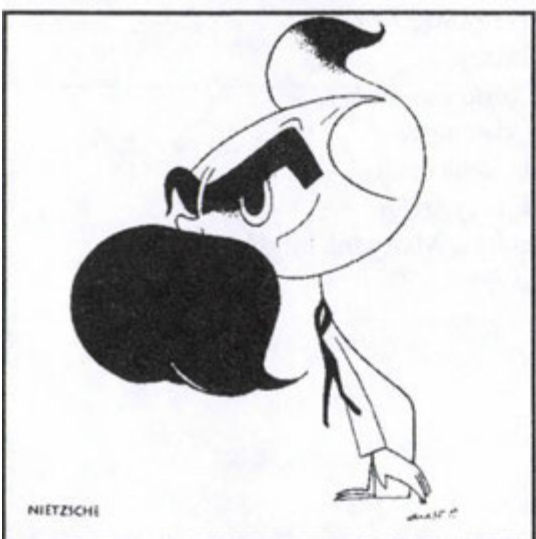
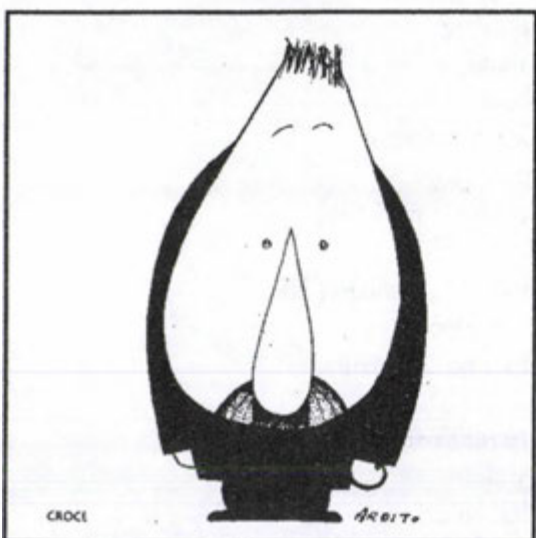
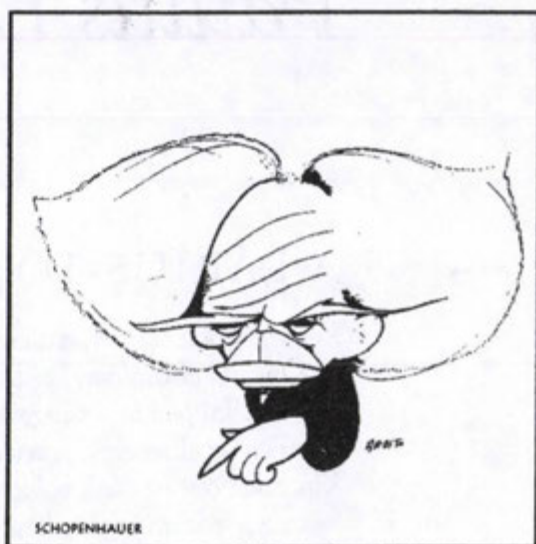
A LÁRIUS-TÓ DICSÉRETE

Kezdeni hol lehet, óh, a dicséreted isteni Lárius?
Kincseid elsorolom, kezdeni hol lehet, óh?
Szarv alakú pici tó, bikaszarv alakú vagy,
innen az elnevezés: szarv alakú, pici tó.
Kincseket önt az öled, boldog, ki öledben üdülhet,
száz fejedelmi fogást: kincseket ont az öled.
És örök itt a tavasz míg fénylesz a pázsit ölében,
sárba tiporva a fagy, és örök itt a tavasz.
Körbe olajfaliget díszíti a partjaidat mind,
mindig zöldel a lomb, körbe olajfaliget.
Alma pirul, mosolyog, boldog kertekben a parton,
körbe babérfa virul, alma pirul, mosolyog.
Mirtuszok illata száll, s csüng rátekeredve a repkény,
illik az ágra a lomb, mirtuszok illata száll.
Illatosabb, ragyogóbb, ami persze gyümölcs, behozott bár,
lám a csodás cédrus illatosabb, ragyogóbb.
Elragadóbb vagy akár, úgy vélem, a szürke Avernus,
Epirius tónál elragadóbb vagy akár.
Elragadóbb vagy akár a tükörsima, tiszta Furinus,
nagy Lucrinusnál elragadóbb vagy akár!
Mennyei lenne vized, Jézus szent lába, ha éri,
és Galiléai vagy, mennyei lenne vized!
Durva vihart ne kavarj, ne merüljön a gyöngye hajó el,
ádáz, emberölő, durva vihart ne kavarj!
Ezt ha betartod amúgy, dicsér majd folyton az ember,
folyton imád a világ, ezt ha betartod amúgy.
Hála neked, kegyelet, Szentháromság, örök óriás,
annyi csodát szül öled, hála neked, kegyelet!
Ezt aki olvasod épp, zengd: „Óvd Paulust, Miatyánk meg!”
és sose fitymálgasd ezt, aki olvasod épp!

FORDÍTOTTA CSEHY ZOLTÁN

Paulus Diaconus (725–799) latinul alkotó longobárd történrtíró, költő; a „Karoling–reneszánsz” jelentős lakotója. A longobárdok történetének megírása mellett többek közt arról híres, hogy Eutropius tíz könyvből álló *Breviarium*át további öt kötettel folytatta.

Goethe korszerűtlen történelme

REINHART KOSELLECK

Ha az ember elkezd Goethevel foglalkozni, úgy jár, mint mintha Hegelt olvasna. Ha egyszer belemerül, többet ki se talál belőle. Goethénél még az is nehezebb az ügyet, hogy sokmindent mondanak róla, de semmi nem múlja fölül azt, amit ő maga mondott.

1932-ben például Albert Schweitzer tartotta Frankfurtban Goethe halálának 100. évfordulója alkalmából az ünnepi emlékbeszédet. A világgazdasági válság és a Weimari Köztársaság fenyegető összeomlásának árnyékában Schweitzer a „végzet legrettenesebb órájáról” beszélt, amelyet az emberiség valaha is átélt. Talán nem teljesen helytelenül használt ilyen Goethétől idegen kifejezést. Ebben a végső szükségben a szónok Goethe-re hivatkozva a „személyes emberség régi, egyedül hiteles ideáljához” könyörgött segítségért, hiszen ennek kell legyőznie a sivar materializmust és egoizmust.¹

1945-ben pedig, mikor úgy tűnt, hogy a katasztrófa minden hidat felégetett a múlt és a jövő között, Meinecke sürgetve kérte a németeket, hogy Goethevel együtt építsék föl újra országukat. Csak „létünk bensőségebb megélése” által – újra egy Goethétől teljesen idegen kifejezés –, csak a „Goethe-korba visszavezető” ösvényeken lehet Németországot megmenteni. A bensőségebb átélést Goethe-közösségekben belül kellene megvalósítani, amelyeket, ahogy az óvatosság kedvéért megjegyezte, nem szabad összevetésztetni a már működő Goethe-társasággal.²

Goethe szellemének megidézése, mint tudjuk, egyetlen alkalommal sem akadályozott meg vagy ért el semmit. Nyilvánvalóan korszerűtlen volt rá hivatkozni. A kérdés csak az, hogy századunk hangjai próbálták-e Goethét korszerűtlenül beleilleszteni saját történelmükbe – vagy pedig Goethe maga akadályozta meg mindig is, hogy az úgynevezett történelem céljaira kisajátítsák. Ez esetben persze Goethét óvni kell magától Goethétől is. Löwith az emigrációban

még élesebben fogalmazott,³ mondván, most már lehetetlen Goethehez visszatérni – de ugyanilyen lehetetlen túllépni is rajta. Egyébként a klasszikusok definíciója is körülbelül így hangozhatna: visszatérni nem lehet hozzájuk, de nem lehet túllépni sem rajtuk. Ezt az apóriát hagyta ránk Goethe örökségül. Szorosan összefügg azzal, ahogy Goethe a „történelmet” megélte, átélte és felfogta: mindig is korszerűtlenül.

Ezt bizonyítandó, két kérdésre szeretném megkeresni a választ. Az első: hogyan viszonyul Goethe élete korának történelméhez? A második: Goethe személyesen hogyan élte meg és értelmezte a történelmet?

1.

Ha az ember kívülről nézi Goethe életútját, tökéletesen korszerűnek látja. Sikeres ember áll előttünk, akit a szerencse végigkísért egész életén. Három nemzedéknek a szabótól a tanácsosi rangig vezető törekvése hajtja, anyagi háttere ahhoz is elég jó, hogy jogot tanuljon; nem teológiát, hogy aztán az udvarmesterek savanyú kenyerét egye. Nem kellett mogorva professzorral válnia vagy örökös udvari tanácsossá, hogy költhessen vagy könyveket írasson. És egy nemesi családba sem kellett beházasodnia ahhoz, hogy elismerést találjon. Goethe pályája a polgári rétegen belül is már magasan kezdődött, s aztán meredeken és gyorsan ívelt felfelé. Egy titkos tanács tagja lett, vagyis miniszter, 33 évesen a császár nemesi rangra emelte, és egész életében korrekt, a rendek közti távolságot tiszteletben tartó, ám baráti viszonyban állt a nemességgel és a főnemességgel. És mindenkinél többnek tudta magát. Karrierje, mely tehetségén, pontosabban zsenialitásán alapult, s amelyet, ezt sem szabad elfelejteni, ki is érdemelt, sikeres volt tehát s ennyiben korszerű is.

Goethéről gyakran feltételezik, hogy tulajdonképpen uralkodó volt – vagy legalábbis lehetett volna. Így aztán a pusztá adminisztrációt, az ügyek intézését

Goethes unzeitgemäße Geschichte, by Reinhart Koselleck, Delivered at *Collegium Budapest*, Budapest, 14 December 1993 Public Lectures no. 6, January 1994.

úgy, hogy nem ő a parancsoló, nyárspolgárinak is érezte, olyasminek, amit csak a bolondok vagy a szélhámosok tudnak végezni.⁴ De Goethe soha nem tartott igényt a mindenhez jobban értő filozófus szerepére, aki irányítani vagy pótolni tudná urát. Bármenyire szerette is magát ilyen vagy olyan szempontból Nagy Frigyeshez, Caesarhoz vagy Napóleonhoz hasonlítani, mindig vissza tudta fogni magát, nem volt forradalmár. Hű maradt ahhoz a műzsához, amely, ahogy mondta, nem irányítja az életet, csak kíséri.⁵

Korszerűek voltak, hogy is lehetett volna más-képp, a körülmények is, melyek között Goethe részt vehetett a kormányzásban, ha nem is az uralkodásban, amely a herceg kizárólagos joga maradt. A körülmények a világtörténelmet jelentik, ahogy akkoriban mondogatni kezdték; ám Goethének soha nem volt ily hivatkozásra szüksége ahhoz, hogy saját helyzetét meghatározza. Ő csak a „világ általános politikai eseményeinek óriási hullámairól” beszél, „melyek rendkívüli hatással voltak rám, akárcsak kortársaim hatalmas tömegére”.⁶ Ezek a politikai események a hétéves háborútól – azaz az első olyan háborútól, mely egyszerre több kontinensen is folyt, de még nem e kontinensek között – az amerikai és a francia forradalmakon át Napóleonhoz vezettek, Napóleon-tól a restaurációig, az ipari forradalom kezdetéig és a júliusi forradalomig. Kívülről nézve tehát kétszer ke-rek 40 év, középen 1789 fordulópontjával.

De Goethének itt is szerencséje volt, amibe egy kicsit ő is beleegített: Weimar épp abban a geopolitikai bűvölükben fekszik, Ausztria és Poroszország, Franciaország és Poroszország között, amelynek 1795 után tízévi béke jutott. Szorosabban vett kronológiai értelemben a klasszika semleges ideje tehát; ami Napóleon jóvoltából később is folytatódhatott, s ezáltal 1814-ben az is lehetővé vált, hogy Weimar nagyhercegséggé lépjen elő, azaz a nagyhercegséggé, amely 1816-ban a Német Szövetség első frásos alkotmányát hozta létre – persze nem éppen miniszterünk legnagyobb meglepetésére. Ő egész életében bizalmatlanul viseltetett a többséggel szemben, és Rousseau nyomán hajlott arra, hogy a nép szellemét, vagy ahogy ő mondta, a nép valódi hangját juttassa érvényre az empirikus néppel szemben.⁷ Ez a felvilágosodás hangja volt, forradalom előtti és forradalmi is egyben, akárcsak maga Rousseau.

Az udvari és bürokráciai érdekek koordinátarendszerének hálójába szorított, ám reformokra igencsak serény Goethét rendszeren érték kritikák. Ő, aki sturm und drangosként egykor kaput nyitott a szabadságra, most, úgy tűnt, elárulja saját Götze von Berlichingenjét; udvaroncnak számított, maga is olyannak vallotta magát, aki mentes minden patriotizmustól, és még a saját fiának is megtiltotta, hogy önkéntesként részt vegyen a szabadságharcban.

Azoknak a szemszögéből, akik nem a francia forradalom előtt nőttek föl, hanem a forradalommal

együtt, Goethe egy konzervatív, forradalomellenes, hazafiatlan sarokba szorult be. Modern szóval: ideológiai kritikái szempontból lett korszerűtlennek bélyegezve.

Ez csak azért volt lehetséges, mert a felvilágosodás óta történelemfilozófiailag mindenfajta történelem elidegenedett. Nem a ma, hanem a tegnap vagy a holnap döntött arról, hogy valaki a rohamos változásoknak megfelelő módon gondolkodik vagy cselekszik-e. Azóta vált szokássá mindenkit és mindent megkérdőjelezni, attól függően, hogyan is értékelték pillanatnyilag a múltat vagy hogyan képzelték a jövőt. Ennek következtében hamarosan minden kortárs gyanússá vált, nem cselekszik vagy gondolkodik-e helytelenül. Goethe távol tartotta magát az ilyesfajta gyanúsítgatásoktól, melyek neki magának azonban osztályrészül jutottak.

W

ieland, Goethe józan szomszédja, elmés kommentárokat írt a forradalomhoz, melyeket az antik történelemfelfogások klasszikus tudományából vezetett le, s melyek által az eseményeket kritikusan és a jövőre nézve is találó módon tudta értelmezni. Goethe számára minden meggyilkolt arisztokrata és minden meggyilkolt demokrata egy újabb felesleges halált jelentett. Herder viszont, a másik szomszédja, úgy látta, hogy az emberiség továbbra is a humanitás felé halad. Kant az erkölcsi bizonyosságból fakadóan az egyetlen valódi köztársasághoz vezető út megnyitását és követését szorgalmazta. S minden utánuk következő értelmiségi, idealisták vagy romantikusok, történelemfilozófiákat vázoltak fel, hogy a francia forradalom vívmányait egy értelmes jövő zálogaként értelmezhessek. Három- vagy ötszakaszos modelleket állítottak föl, melyekben jelenlegi helyzetüket a világtörténelem egy kitalált kezdete és kitalált vége között egyszerűként értékelhették. Hol a világtörténelem fordulópontjává vált így, mint a világtörténelem mélypontja, a jelen, hol az emberek önmaguktól és az övéiktől való elidegenedésének kellett önmaguk hiteles meghatározásához vezetnie – s így tovább, egészen az állam és mindenféle hatalom teljes leépítéséig, mint Fichte víziójában. Avagy a pillanatnyilag fennálló rendeknek kellett volna a történelem folyamán egymást föl váltaniuk, hogy végre létrejöjjön egy igazi demokrácia. Végül pedig a demokrácia, mely a nemzet szuverenitására épült volna, úgy íratott le, mintha a német nép szerves testébe magába lett volna beleírva.

E történelemfilozófiai értelmezések mind arra irányultak és törekedtek, hogy jelenüket valamiféle szükségszerű átmenetnek foghassák föl egy szebb jövő felé. Mindig célkitűzések voltak ezek, s pártállástól függően oly remények és vágyak keveredtek ben-

nük, amelyeknek a beváltását mindazonáltal a történelemtől mint valamilyen magasabb szükségszerűségnek a beteljesülésétől várták. Minden olyan szemzőből, amelyben a történelmet teleologikusnak könyvelték el, Goethe, a miniszter kétes fényben tűnt fel, hiszen ő csak adókkal, sorozással, utakkal, bányákkal, diplomáciai megbízásokkal, színházzal és neveléssel vesződött. Anélkül, hogy hozzájárult volna, látszólag korszerűtlenné vált. S valóban, Goethe korszerűtlen is volt, de más értelemben volt az, mint ahogy kritikusai és kritikus hódolóí átláthatták volna.⁸

Ha az ember Goethe pályáját nem a külső adatok alapján követi végig, bárhol legyenek is történetfilozófiailag elrendezve, hanem annak alapján, hogy mit mondott és mit írt, akkor azt látjuk: mindenféle ideológiakritika hatóköréből kivonja magát.

Goethe mindig többet tudott, mint amennyit mondott. Nem azért, mintha kétértelműen írt volna, szinte mindig másodlagos értelmekkel. Az írás négyes kánonja nála spontán szólassá és írássá olvadt össze: bármit, legyen az realiztikus, szó szerinti vagy elvont, allegorikus vagy szimbolikus, vagy akár tipologikus, kaleidoszkópszerűen tükröztenni tudott egymásban, utalásokkal jeleníteni meg vagy elhallgatni – „Mert én tudom, hogy mit dolgoztam bele a szövegbe, s azt is, hogy az onnan nem is hagyja magát egyszerre kiolvasni”.⁹ Háromezer év kultúráját, mítoszait és mondáit tartotta a fejében, hogy aztán hermeneutikusan, metaforikusan, ironikusan, szarkasztikusan vagy gúnyosan, didaktikusan, bátran vagy pajkosan, haragosan vagy szelíden és türelmesen elővegye közülük valamelyiket: ezek mind belefolytak műveibe. Ha úgy tetszik, egyetlen színház ez, mely számos rendezésnek enged teret. Ezért nem lehet azt, amit Goethe mondott, ideológiakritikailag rögzíteni. Goethe tehát nem azért volt korszerűtlen, mert politikai vagy szociális szerepében konzervatívnak vagy a forradalom ellenségének volt definiálható, hanem azért, mert frői nyelve erejénél fogva semmi ilyen redukciós folyamatnak nem engedte magát alávetni. Goethe nyelve valamiféle többletet teremtett, mely semmilyen értelmezéssel nem mérhető ki, és semmilyen kizsákmányolást nem tesz lehetővé.

Engedtesék meg nekünk tehát, hogy egy pillantást vessünk Goethe belső életrajzára úgy, ahogy azt ő hátrahagyta számunkra. Goethe életrajza saját önértelmezésének médiumában a következetes önéletrajz első autentikus formáját mutatja. Alig van olyan német nyelvű író, aki az életét, műveit, külső és belső körülményeit olyan kfnos pontossággal tette volna reflexiói tárgyává, mint Goethe. Ez már költői

műveiben megkezdődött. Ki más írta volna át művei első, kész változatát oly gyakran egy ugyanolyan kész, második változatra? Egy olyan második változatra, melyen aztán még évekig, évtizedekig tovább dolgozott? Hogy a történelmet újra és újra át kell írni, mert az új helyzetekben mindig újabb kérdések merülnek fel, azt Goethe személyesen megtapasztalta, jóval azelőtt, mielőtt ez az újkori történészek nagy fölfedezésévé vált. De azok a művei is elmékedése tárgyai maradtak, amelyeket elhagyott, nem akart többé elolvasni vagy előadva látni. Goethe személyesen élte meg azt a hermeneutikai alapélményt, hogy minden, amit valaki egyszer papírra vetett, a leírt, sőt a kimondott szavak is megváltoztatják az idővel jelentésüket, s ezért újra utol kell őket érni, új módon kell őket újrafogalmazni. Az ember csak az időbeliség keretein belül képes megismerni és újra felismerni önmagát. Ez az az idő, melyet „nem menthetünk meg azzal, hogy nem adjuk oda”.¹⁰ Így alkotta meg az idő múlásával Goethe a saját történelmi viszonyát önmagához, így fogta föl önmagát is historikusan; miközben már életében alkalmassá tette magát arra is, hogy emlékműként kezeljék.

De Goethe nem volt levél-táros, aki a múltba kapaszkodik. Rengeteg levelét és naplóját megsemmisítette, és ezt később nem egy esetben meg is bánta. Goethét nem az érdekelte, hogy saját jellemének mesterkedésein átlásson, ő pontosan tudta, hogy az ember önmagát nem tudja leleplezni, hogy minden tapasztalat csak fél tapasztalat lehet.¹¹

A tapasztalatok temporális megtöréseit műfaj-specifikusan osztotta el. Évkönyvszerű naplói, visszatekintő krónikái, reflektáló visszaemlékezései átfedik és kiegészítik egymást. Műveinek mintegy a fele közvetlen életrajzi igénnyel fródott, nem is beszélve lírai műveiről. Emlékezései, mindig különféle stílusban, arra irányulnak, hogy saját történetét mint hatások történetét vizsgálják és ellenőrizzék – sőt, még ama külső befolyásokat is ki akarta kutatni, melyek műveit, akár a múltban, akár a jelenben, egyáltalán lehetővé tették. S hasonlóképpen gondolta át, a közvetítés zsilipén keresztül, saját műveinek a kihatását is. Az így felfogott kettős hatástörténettel kiszabadította a memoár műfaját abból a hagyományos alternatívából, melyet a szubjektív reflektálás vagy az objektív leírás jelentett. Azt, hogy életrajzot önéletrajzzá formálta át, ezért eredendően történetinek nevezhetjük, egyszerre objektív és szubjektív értelemben is. A meghatározó feltételek és a saját produktív teljesítmény így egymásra vonatkoztathatók lesznek, s Goethe erre alkotta meg az „önmagunk feltételei meghatározásának”¹² látszólag paradox fogalmát. Munkássá-

ga, frott, beszélő, cselekvő s ezáltal állandóan változásban lévő tevékenysége volt saját történelemszemléletének témája, nem pedig valamiféle rejtett vagy rejtettnek vélt bensőségesség. De nem is a másik végét: a világtörténelem és -politika.

Annak arányában, ahogy Goethe a világot életébe integrálta, teremtő módon átalakította, s aztán az irodalmi műalkotás útján újra kiadta magából, a világtörténelem fenyegető távolságba került tőle. A történelemnek mindig volt ugyan még néhány meglepetése, mint utoljára a júliusi forradalom, a francia forradalom e törvényes, nem pedig természetes leánya; de a világtörténelem, a történészek e hullaháza,¹³ kivonja magát az egyéni élet története alól. Ha Hegel az egész világtörténelmet annak a szellemnek a fenomenológiájaként fogta föl, mely állandóan úton van önmaga felé, akkor Goethe ezt a munkát a maga számára, a világtörténelem kizárásával végezte el. Miközben a történetfilozófiák gombaként nőttek mindenfelé a földből, Goethe, teljesen korszerűtlenül, megmaradt saját történelmi önreflexióinál. Sosem várta el az általános történelemtől, hogy az az ő fejlődéséért is felelős legyen. Az egymással össze nem mérhető keretfeltételeknek nem tulajdonított sem saját értelmet, sem immanens jelentést, és az „ész cselét” sem akarta beléjük látni. Lehetnek a világtörténelmi események izgalmasak, felkavaróak, provokatívak, kimeríthetetlenek, keserűek, meglepőek vagy véresek, ám teleológiai olvasatuk nincsen.

Ezzel elérkeztünk a második részhez.

2.

Goethe időszerűtlen története – nem ahogy Goethe megélte, hanem ahogy értelmezte. Ez a történet nem kínál sem teodíceát, sem gondviselést, amelynek Goethe saját képzését és fejlődését köszönhetné volna. Goethe nem ruházta föl a történelmet a mindenhatóság isteni epithetonjával. Miközben Schiller s vele együtt Hegel a világtörténelemben a világméretű igazságszolgáltatást látta, ő úgy vélte:

„Hogy az emberek nyugton legyilkolhassák egymást, az utolsó ítéletet el lett napolva”.¹⁴

S ha a forradalom vagy a szabadságharcok győztese emlékműveiket állították fel, Goethe valami mást javasolt volna. Szerinte ugyanis szokásaikra, vallásukra és uniformisaikra nézve minden katona egyforma, legfeljebb kereskedelmi és üzleti érdekek hajtják őket egymás elpusztítására. „Helyes emberek ezek, akik állandóan ölik egymást; Eteokles és Polynices végzetes sorsának állandóan meg kellene ismétlődnie, ám mindez csak a fúriák jelenlététől nyerne értelmet”.¹⁵ Ez az igazán korszerűtlen, a mítosz jelenvalóságából merített tapasztalat valóban anélkül tudta az ő életén túl is megőrizni érvényét, hogy bárki észrevette volna.

Mielőtt Goethe szemszögéből megpróbálnánk rekonstruálni a történelmet, szólnánk pár szót ama történelmi módszerrel és azzal kapcsolatban, amit utólag

Ö V A L A T T

A kapitalista fenyegetése

Soros Györgynek az *Atlantic Monthly* c. folyóiratban a közelmúltban megjelent, *Kapitalista fenyegetés* c. cikkét (Lásd *Atlantic Monthly*, 1997.) vitatja alábbi összeállításunkban néhány vezető cseh értelmiségi. Kommentárjaikat a *Nova Pátomnost* közölte; mi a lap angol változatának (*New Presence*) 1997. áprilisi számából válogattuk és fordítottuk a következőket.

Petr Pithart

Csehország szenátusának elnöke

a *The New Presence* örökös szerkesztője,

Soros György, a nagy befektető, aki egyetlen éjszaka egymilliárd dollárt ügyeskedett ki a brit adófizetők zsebéből, most a kapitalizmus veszélyeivel riogat. Ő, aki sok országnál is több pénzt áldozott a kelet-közép európai önkényuralmi rendszerek elleni mozgalmak támogatására, most kijelenti, hogy a szabályozatlan piacgazdaság inkább veszélyezteti a szabadságot, mint a kommunizmus vagy a fasizmus. Mi ez? A szerző balos felbuzdulása, netán a pszichiátria tárgykörébe tartozó eset? Szó sincs róla.

Soros azt állítja, objektív valóság nem is létezik, hiába eredezteti magát éppen abból a tudós gazdaságtanok zöme. A gazdasági elméletek egyben teremtik is a valóságot, amelynek persze maguk is részei – ennyiben tehát a közgazdaságtan csalfa tünemény.

Minden elmélet ideologikussá válhat, ha túlságosan komolyan veszi önmagát. Vegyük például azt az állítást,

Goethe megismerés-elméletének nevezhetünk. Módszertani kérdésekkel Goethe sosem foglalkozott külön, hanem mindig csak azokba az antropológiai irányokba ágyazva, melyek alapján minden kutatását végezte. Nem volt hivatásos történész, és bizalmatlanul vagy ironikusan szemlélte a tudósoknak e fajtáját, akik – akkoriban – úgy hitték, megengedhetik maguknak, hogy megvessék a krónikákat és évkönyveket, és csak kritikus gyanakvással néztek a mondákra, mítoszokra és az írásbeliség előtti időkre, vagyis azokra a műfajokra, melyek Goethe szemében ugyanolyan ősiek volt, mint maga a történetírás.

Amikor Goethe történeti kutatást végzett, szeretett kategorikus ellentétpárokat felállítani, melyeket természetesen nem oppozícionálisan fogott fel, hanem inkább viszonylagosan, egymásra mutató, egymást meghatározó fogalompárokként. Így állította szembe egymással az tényeket és jelentésüket, a faktumokat és a fikciókat. Az állítólagos tények csak az előadás, az elbeszélés által nyerik el azt a történelmi rangot, hogy események okaivá legyenek, melyekkel aztán a történésznek foglalkoznia kell. Ezért áll harcban a két különféle megismerési mód is: a múlt, a leltűnt kor tekintélye és a jelen tapasztalatai, melyeket csak a saját tekintélyre támaszkodva lehet gyűjteni. „A tudományok története tulajdonképpen nem más, mint az egyén konfliktusa a közvetlen tapasztalattal és a közvetített hagyománnyal”¹⁶

Az objektivitás keresése során Goethe „megalkotta a maximát, melynek értelmében amennyire csak

lehet, megtagadja magát”¹⁷ – megtagadja magát, de nem azért, hogy feloldja az Énjét, ahogy azt Ranke feltételezte. Goethe ugyanis „mélységesen meg volt győződve arról, hogy az ember a jelenben, az emlékezetében pedig még sokkal inkább, a külvilágot saját tulajdonságai alapján teremti újjá”¹⁸. Az egymást meghatározó költészet és valóság ellentétpárja is ebbe az összefüggésbe illeszkedik. Hiszen az arisztotelészi triász hármásában: a véletlen dolgok históriája, a valószerű dolgok költészete és az igaz dolgok filozófiája mellett – a történelem kinn marad az ajtó előtt, mivel a költészetben és a valóságban egyaránt benne van.

A pártatlanság, melynek minden kutatást – ahogy a költőt is – vezetnie kellene, nem gátolta Goethét abban, hogy felismerje: semmilyen felismerés nem mentes perspektivikus törésektől. Sőt, minden emlékezésbeli nyereség a felejtésből táplálkozik. Este ugyanaz az esemény egészen más színben tűnik föl, mint reggel.¹⁹ S minden történelmi meglátás azoknak a születési évéből eredeztethető csak, akik a saját maguk – és minden évjárat újra és újra a saját maga – tapasztalatai alapján tudják fölfogni a dolgokat.²⁰ Az időbeli perspektivizálódás mellett megjelenik a térbeli is. Minden nemzet másképp ítélt, mint a szomszédos népek. „Milyen másképp is cseng, ha a franciák beszélnek az angol történelemről, mint ha az angolok”.²¹ És az olvasók tudásszintjétől függően is másképp kell történelmet írni, az események ismerőinek vagy nem ismerőinek.²²

hogyan szabadság nem létezhet szabad piac nélkül, a szabad piac azonban önmagában nem biztosítja a szabadságot. Hasonló a helyzet, ha állításunkat úgy módosítjuk, hogy a szabadság elképzelhetetlen politikai pártok nélkül, ezek léte viszont mégsem a szabadság garanciája. Ha mégis hitelt adunk ilyen elképzeléseknek, máris ideológiai megalapozásukon buzdólkodunk, logikánkból pedig az következik, hogy a szabályozott mechanizmusok mindig tökéletlenek, a szabályozatlanoknak tehát tökéletesnek kell lenniük.

Sorosot bírálva elmondhatjuk azt is, nincs a világon olyan társadalom vagy gazdaság, amelyik olyan ideologikusan viszonyulna a piactudomány rendszeréhez, mint ahogy az ebben a cikkben áll. Milliárdjait Soros úgy szerezte, hogy kihasználta mások balfogását, akik pedig szentül hitték, hogy dolgukat a kellő bölcsesség birtokában, vagy legalábbis észszerűen teszik. Szerzőnk nem egyszer rájött már, milyen hibákra képesek az emberek, csak hogy hítek maradhassanak megszokott észjárásukhoz.

Jiří Musil szociológus Károly Egyetem

Az elmúlt években Soros György korunk globális folyamatainak elismert elemzője lett, s ezzel világszerte kiérdemelte a kormányok, a nemzetközi szervezetek és a tömegkommunikáció figyelmét. Akár egyetértünk vele, akár nem, kérdéseivel a lényegre tapint, már ami napjaink nyugati civilizációjának gyötrő gondjait illeti.

A Soroséhoz hasonló cikkek, amelyek a világ történéseit a maguk összetettségében próbálják megragadni, rendszerint túlságosan kurták, vagy éppen érthetetlenül nehézkesek. Elsőként azt kell tehát tisztáznunk, miért bizalmatlan Soros napjaink politikailag is irányadó gazdasági elméleteivel szemben, de hogy székepszisét megértjük, fel kell tárunk annak eredetét is.

Soros álláspontja két lényegi tapasztalaton nyugszik. Az elsőt még diákként szerezte, a London School of Economics falai között, ahol magáévá tette Karl Popper

Elég az utalásokból. Minden metodikusan olvasható ellentétpárban, amit Goethe mellékesen felvázolt, van valami közös. Nem a forrásértelmezés filológiai technikájára vonatkoznak – bár Goethe ezt is szem előtt tartotta és becsülte –, hanem a történeti tapasztalat antropológiáján alapulnak. Az érzékiségtől a szemléleten át az észlelésig, az észleléstől a képzelőerőn át az ítéletig, a meggyőződésig – így hangozhatna a képlet, mely a történeti megismerést megindítja, mielőtt az időben megtörne. S mindez az „öt érzék valóságára”²³ támaszkodva.

De forduljunk most a történeti megismerés kérdéseitől magához a történelemhez, hiszen Goethe sosem választotta el őket egymástól.

Mi volt az Goethe számára, amit mi a 18. század második felétől elkezdünk Történelemnek nevezni? Vagyis az a történelem, mely egyszerre alanya és tárgya is saját magának? Goethe, ha csak tehette, elkerülte ezt a súlyos egyes számban álló gyűjtőszót, melynek egyszerre kellett volna minden külön történetét valamint megjelenítésüket is jelentenie. Ennél fogva Goethe nem is ismerte el sem a történelem haladását, sem pedig a haladás történetét. Természetesen ismert ő sok haladást külön-külön, akadályokkal és visszaesésekkel együtt, ám mindig valamilyen különleges megismerési területre vonatkoztatva. Mint protestáns a vallás számára nem zárt ki valamiféle relatív haladást, amely spiritalizálódáshoz vezetne; de e

téren is hajlott arra, hogy még a politeizmust, a panteizmust és a monoteizmust se diakrón módon olvasa, hanem a maguk jelenidejűségében, az őket meghatározó tapasztalatok szintjétől függően vegyen rólok tudomást.²⁴

S amikor aztán, alkalmasint mindössze két oldalon fel is vázolt négy egymást követő szellemi korszakot a teljes történelem számára, akkor az utolsó korszak már zűrzavarba torkollt. „Mindenki mesterként és vezérként lépett föl, és saját tökéletes örültségét valami tökéletes egésznek tartotta”. Saját korszakáról beszélt így, melyről pedig azt hitte, hogy nem tart hat sokáig. (Ebben tévedett.)²⁵

Hogy a német nyelvű irodalom története haladásról tanúskodik, azt nehéz lenne bárkinek is Goethével szemben kétségbe vonnia, hiszen az ő költészete tette lehetővé a klasszika felfedezését. Hogy a képzőművészetekben is lehet-e remélni valamilyen hasonló előrelépést, abban Goethe természetesen nem volt egészen biztos.

De hogy a természettudományok története valamiféle jobb megismeréshez vezet el, arra Goethe fél életét, mi több, egész egzisztenciáját feltette.²⁶ Ha valaki elolvassa ma színelméletének történeti részét, egy dolgot bizonyára megtud a természet megismerésének fejlődéséről: hogy az mindig a kultúrtörténet része marad. E pusztulátumot a mai természettudomány-történetek is csak nagy nehezen tudják újra teljesíteni. Goethe szerint minden megismerésbeli haladás generációs- és csoportspecifikus előítéletek

tanait. A második az a hosszú időn átívelő személyes tapasztalat, amelyre a tőkepiacok és szereplőik tanulmányozásával tett szert. Ezek az élmények azután meggyőzték arról, hogy az ember képes önmaga megtevesztésére is, s felismerte, hogy a tévedésre való hajlam nem csak az egyes egyénekre igaz. Ideje belátnunk, hogy a világ társadalmi létünk által meghatározott értelmezése szükségképpen hiányos és tökéletlen, a világ és benne társadalmaink folytonosan meglepnek bennünket. A leírások, amelyeket megismerésükre gyártunk, rendre elégtelenek, esendőségünk tudata azonban értékrendünket szilárdabbá is teheti. Ebben az értelemben Soros nagyon közel áll Max Weberhez, a szociológia egyik megalapozójához, aki szerint a tudomány pusztán eszköz. Önmagában nem jelölheti ki a helyes cselekvés irányát, döntéseinket pedig értékrendünk határozza meg, amely meggyőződésünk, vagy ha úgy tetszik, hitünk, ered. Nem hagyatkozhatunk csupán észérvekre, bizonyos értékeket szükségképpen közelebb állónak érzünk, mint másokat.

Soros jól látja a határvonalat a természet- és a társadalomtudományok között. A természettudomány által vizsgált jelenségek olyanok, amilyenek, függetlenül attól, hogy miként vélekedünk felőlük. De ha vizsgálódásunk beavatkozással is jár, máris elveszítjük az objektív megfigyelő státuszát, amikor pedig szuverén gondolkodók nyilvánítanak véleményt ugyanarról a dologról, a végeredmény csak egy lehet: minden másképp van. Amit megértünk, az már nem ugyanaz, mint annak előtte. Soros ezt hívja reflexivitásnak, visszahatásnak.

Mit jelent mindez a gyakorlatban, különösen a közgazdaságban? A forgalomban lévő gazdaságtanok kialakulásában a visszahatás elmélete nem játszott szerepet, Soros szerint tehát a gazdaságtan pusztán feltevések építménye, melyek nem állják ki a valóság próbáját. A legtöbb ország kormánya és a nemzetközi szervezetek által irányadónak tekintett gazdasági modell csupán spekulációk tetszetős rendszere, amely jó gazdaságokat is produkálhat ugyan, nyílt társadalmat viszont nem. Nem várhatjuk el az egyes emberektől, hogy folytonosan mérlegeljék dönté-

hálójába van szorítva, s ebből csak az egyes ember, többnyire csak egyedül tud kitörni. Goethe, akár csak megismerés-elméletében, itt is az egyes ember tapasztalatára és teljesítményére vezeti vissza a haladást, akkora jelentőséget tulajdonít ezeknek a tényezőknek az emberek életének összefüggésrendszerében és tevékenységi köreibben. Semmilyen haladást nem lehet világtörténelmileg általánosítani, és minden haladás visszalépésekkel van aláaknázva. De Goethe még keményebben leszűkíti a haladást: „A tapasztalat és a tudás képes haladásra és gazdagodásra; a megfontolás, a gondolkodás és a kombinálás azonban mindig bezárva marad az emberi képességek egy bizonyos körébe”.²⁷ Itt is ellentétpárt használ, de ez a pár aszimmetrikus. Diakronitásban a haladásnak szabad utat enged, ám a szinkron szemléletben mindig is behatároltnak hagyja meg. Goethe az időbeli változást örök irányelveivel korlátozza. Felfedezhet ugyan az emberi gondolkodás új dolgokat, de mindig ugyanolyan marad, mint volt.

Mindezek után mi is marad egyáltalán a tulajdonképpeni történelemből? Azok alapján, amit a megismerési módokról és a haladás relatív mivoltáról olvashattunk, nem meglepő, hogy Goethe sosem állította, hogy a történelmet lehetne egységes egészként nézni. Inkább duális kate-

góriák segítségével vizsgálja magát a történelmet is, mint amilyen például a haladás és visszalépés kettőssége. Ami a formát illeti, ezek az ellentétpárok állandóan ismétlődhetnek, ám mindig egészen más tartalommal tölti ki őket. Ha analitikus nyelvészként közelítenek hozzá, Goethe olyan strukturalistának tekinthető, aki lehetséges történelmek szemantikai alternatívái alapján a mindig új konstellációkat is le tudja írni, s mindehhez nem kell semmiféle célirányos történelmet feltételeznie.

Sőt: Goethe épp azért használja ezeket az ellentétpárokat, hogy minden célirányosságot kizárjon. Amit a természetről mond, az analógiásan minden elképzelhető történelemről alkotott véleményére is igaz: „Csöndben lódul a természet súlya és ellensúlya hol erre, hol arra, s ezáltal egy ide-oda mozgás jön létre, mozgás a fönt és lent, az előtte és az utána között, és ez határoz meg minden jelenséget, mellyel térben és időben találkozunk”.²⁸ Goethe újra és újra ilyen formális oppozíciókkal írja körül a történelem meghatározottságának lehetőségét, mint a Kívül és a Belül, a Fent és Lent, a Korább és Később ellentéte, melyek a folytonos elmúlás során egymásra rétegződnek, s ezért tisztán kronologikus módon nem is lehetséges a valódi történelem ábrázolása.

Mindezek az ellentétpárok formális struktúrájukban metahistorikus igénnyel lépnek fel, és az egyes történelmek előfeltételeként szolgálnak; ugyanakkor mindig vissza is kapcsolódnak az emberi természethez. Ezért nem is „nevet” már Goethe, a kantianus

seik előnyeit és hátrányait; az efféle társadalom-felfogás végzetes leegyszerűsítés, amelynek a való világra történő alkalmazása súlyos veszélyekkel járhat.

Václav Klaus akkori miniszterelnök

Hosszabb ideje kísérem figyelemmel Soros György cikkeit és előadásait, s mindjárt az elején becsületesen bevallom, hogy nem értek egyet vele. Ezt egyébként meg is szoktam mondani neki. Mindamellet zavarban is vagyok, hogyan kezdjem ezt a bírálatot, mivel a szóbanforgó írást többek között nagyfokú fogalmi zűrzavar is jellemzi. Már az elején kitűnik, mennyire vitatható, sőt téves az a módszer, amellyel a szerző összekeveri a *laissez-faire* elméletét magával a kapitalizmussal, ezzel a sajátos szabályok és intézmények révén működő gazdasági renddel.

Enyhén szólva megdöbbentő az is, amikor a „szabadversenyes kapitalizmust” szembeállítja a nyílt

társadalom eszméjével, holott ez utóbbi (Henri Bergson és Karl Popper értelmezésében) nem csupán az eszmék és értékek sokfélesége, hanem a kínálkozó lehetőségek felismerése és megragadása, azaz az emberi kezdeményezőkedv számára is nyitott. Ez az elgondolás annak idején a fasizmus és a kommunizmus tekintélyelvű ideológiáinak az ellenében született, miért vél hát Soros ellentmondást látni éppen a személyes szabadság és a piaci verseny, illetve a nyílt társadalom között?

Azt sem értem, honnét veszi a szerző, hogy a *laissez-faire* hívei úgy tesznek, mintha az övék lenne a bölcsék köve, holott mindössze a gazdaság ésszerűen viselkedő, érdekeiket felismerni képes szereplőit állítják példaként elének. Való igaz, nem hisznek a kollektív bölcsesség fensőbbtségében, valamint „kollektív értékben”, miként nem várják annak az új rendnek az eljövételét sem, amelynek új elítje (köztük Soros) a magasabb erkölcsről és holmi „pánhumán” értékekről papolhatnának nekik. Már épp elég katasztrófa-víziót láttunk (olykor jószándékú prófé-

Schillerhez szólva, „azon az ötleten, hogy a priori lehessen történelmet írni: hiszen tényleg minden az emberi szellem előre- és visszalépő tulajdonságaiból bontakozik ki, az előretörékvő és aztán újra visszavonuló természetből”.²⁹ Amivel aztán Goethe tényleg nem transzcendentálisan érvelt vagy akár Kantot követve, akinek a történelmi a priorija a hatalmat birtokoló gyakorlati észre mutat, mely nemcsak azt vállalja, hogy a történelmet a maga erkölcsi premisszái alapján elgondolja, hanem azt is, hogy meg is valósítja. Goethe-nek az előrehaladás és visszalépés időbeli ellentétpárjaiban sokkal inkább az volt fontos, hogy, ahogy ő mondta, a „világtörténelem összemérhetetlenségét” ragadja meg. – S ő hasonló módon bánik a törvényszerűség és a véletlen ama kettősségével is, melynek összekeverése nemegyszer arra indíthatja a történészeket, hogy, öntudatlanul is, pártos előnyöket kovácsoljanak a maguk számára.³⁰

Vagy, hogy még egy szembeállítást megnevezünk, hasonlóképpen válik Goethe számára „a világ és az emberiség történelmének igazi, egyetlen és legmélyebb témájává, melynek minden más alá van rendelve, ... a hit és hitetlenség konfliktusa”,³¹ melynek esetében Goethe, személy szerint, mindig, még mielőtt az egyes korszakokat tatalmialag osztályozta volna, előre is a hit mellett szavazott. Számára ugyanis úgy tűnt, hogy a babona, melytől felvilágosodott módon rettegett, a felvilágosodott felfogással ellentétben, közelebb áll a hitetlenséghez, mint a hithez.³²

Továbbá „van a világtörténelemnek két mozzanata, melyek hol követik egymást, hol egyidejűleg jelennek meg, részben külön, elszigetelve, részben pedig nagyobb összefüggésekbe szorosan bekapcsolódva mutatkoznak meg egyéneken és népeken”.³³ Ezek egyrészt a kifejlés és az ész korszakai, melyek befelátnak és anarchiához vezetnek, másrészt a technika, a tudás és az értelem korszakai, melyek kifelé irányulnak és az egyes emberek vagy a tömegek zsarnokságába torkollhatnak. A formálisan egymástól távol tartandó, de facto azonban mindig összekapcsolódó és egymásba fonódó oppozíciók e tanával Goethe kilép a történelemfelfogások hagyományos körforgásából, melyet ugyanis csak lineárisan lehet elképzelni. Ha használja is néha a körforgás vagy a spirál elkopott metaforáit, az ő sokrétű fogalmai arra szolgálnak, hogy minden helyzetet a maga kombinatorikus sokszínűségének megfelelően értelmezzen, és ne kelljen ehhez egy egyenes vonalú irányt feltételeznie.

Mindaz, amit Goethe a személlyel kapcsolatban állít, azaz hogy ez valamiféle entecheiát követhet, ezért rögtön magától lehetlenné válik, ha az egymásnak ellenszegülő erők, egyének, társadalmi rendek vagy népek konfliktusba kerülnek egymással. Strukturálisan, nem pedig egyes eseményeinek sorát tekintve ugyanis az úgynevezett

táktól is), akik a még igazibb szabadság ígéretével kecsegtettek, végül viszont magát a szabadságot korlátozták.

Ne képzeljük, hogy a nyílt társadalom az a határkő, amely az önkényuralmat a szabadságtól megkülönbözteti, miként nem azonos a bizonyos harmadik úttal sem, amelyre oly szívesen lépnének egyesek. Ha ezt keresné Soros, szívből kívánom, hogy ne hívja nyílt társadalomnak.

Tomás Je'ek a Prágai Értéktőzsde elnöke

Soros György tiszteletreméltó személyiség, aki nagy-összegű adományaival hozzájárult a kelet-európai kommunista rendszerek bukásához. Ám így szerzett befolyásával élve olykor különös megállapításokra ragadtatja magát – a közgazdászok és más társadalomtudósok őszinte bánatára. Ha a prágai közgazdaságtudományi egyetemen tanuló diákjaim valamelyike rukkolna ki például az-

zal, hogy Friedrich Hayek a laissez-faire egyik apostola volt, nyomban mókamesterré választanák. Ha Soros írja ugyanezt, az Atlantic Monthly, a Guardian és a Zeit szerkesztői szemrebbenés nélkül adnak teret neki.

Való igaz, Hayek tanulmányozta az emberi megismerés természetét, sosem felejtve el, hogy tudásunk elégtelenségét tapasztalataink esetlegessége tetézi. Ezt írja: „A társadalom egyes tagjainak tudása csak töredéke a társadalom egészében felhalmozódott tudásnak, az egyének pedig alig van fogalma azokról a tényezőkről, amelyekről a közösség fejlődése függ. Fejlettebb társadalmak sajátja, hogy a tudásnak sokkal nagyobb hányadát aknázzák ki, mint amennyire az egyén valaha is szert tehet, ő csupán része az összefüggő rendszernek, anélkül, hogy ismerné annak működési elveit. A civilizáció alapja nem más, mint hogy valamennyien hasznot húzunk abból a tudásból, amellyel valójában nem is rendelkezünk.”

Hayek eszméi feltétlenül hozzájárultak a cseh társadalom átalakulásához, annak ellenére (vagy talán éppen amiatt) hogy mindig is a laissez-faire harcok bírálója volt.

világtörténelem újra és újra megismétli magát, s így minden azon múlik, hogy a régről ismert dolgokat az újban is megtaláljuk, és újra meg is fogalmazzuk őket. „Az újabb korok legeredetibb szerzői nem attól eredetiek, mert valami újat fedeztek föl, hanem csak azért, mert ugyanazokat a dolgokat képesek úgy elmondani, mintha azelőtt sose mondták volna ki őket senki”³⁴ – mindezzel Goethe Lerini Vincének, az ágostai predesztináció-tan egyik ellenzőjének ötödik századi mondását fogalmazhatta át, mely így hangzott: semmi újat ne mondj, de azt újszerűen mondd.³⁵

Erdetesség hát meg, hogy a történelem Goethe számára is jólismert megfogalmazását is egy ilyen képletbe foglaljuk, s ezáltal nyelvileg újrafogalmazzuk: a történelem kockázatokból és visszavetésekből áll, merészségből és megismételhetőségből. E perspektívába szimbolikusan belesűrítendő minden egyedi eset, anélkül, hogy elveszítenek egyediségüket. Goethe az esetleges helyeket, melyek a forradalmi harcok vigasztalan mizériájáról tanúskodtak, a „kortárs világtörténelem szimbólumaként” élte meg – s közben „leghalványabb sejtelmé” sem volt arról, hogy „lesz-e ebből valami jobb, vagy akár csak valami más is még”.³⁶

Itt található a kulcsa annak a régi kérdésnek is, miért mondott le Goethe arról, hogy a politikát, az aktuális eseményeket fel- vagy bedolgozza emlékeitáiba vagy költeményeibe. Abban, hogy tartózkodott a politika feldolgozásától, bizonyára egy adag po-

litikai okosság, és az uralkodója iránti lojalitás is szerepet játszott. Ám irodalmi távolságtartását a politikával szemben aligha nevezhetjük apolitikusnak. Hisz tudta ő pontosan, hogyan lehet a cselekmények láncolatából, kiszámíthatatlanságukból, megismételhetetlenségükből, elégtelenségükből diakrón szabályokat ellesni: „S hogy mit teszel, azt csak a következő nap mondja meg”.³⁷ A magából „kibontakozó világtörténelemnek”³⁸ senki nem vágthat elébe. A történelem cselekvési kényszereinek túlereje az, ami akadályozza a történéseknek a „csinálhatóságát”.

Goethe még egy további ellentétpárt használt, hogy a francia forradalom irreverzibilitását és kikerülhetetlenségét magyarázza, amellyel az emberek által nem irányítható eseménysorozatokat akarta, a maguk abszurd mivoltában, értelmezni: a természet a szabadság ellen. A forradalom Goethe számára „természeti szükségszerűség” volt, mely megáradt folyóként sodort mindent és mindenkit magával, s „melyben elpusztul az is, aki előre látta, ugyanúgy, mint az, aki mit sem sejtett róla. Ebben a rettenetes empiriában az ember csak a természetet láthatja, abból viszont semmi nem látszik, amit mi, filozófusok” – írja Schillernek – „oly szívesen nevezünk szabadságnak”.³⁹ Goethe számára minden forradalom olyan visszaesés a természeti állapotba, mely mindenféle szabadságot lehetetlenné tesz.

De nehogy összetévesztjük a forradalom természeti erejét azokkal a természetes adottságokkal, melyek az egyes történeteket átjárják és létrejönni segítik, s me-

A laissez-faire alapvetően gyakorlatias tézis, a kormányzati túlkapaszkodás elleni tiltakozás volt, a kívánatos modell ismérveit azonban sosem fogalmazta meg.” Hayek kimutatta, a kormány szerepe mennyire kevesebb, amikor a közvagyon kezelésével és elosztásával egyszerűen előírja a közösségi együttélés szabályait is, a társadalom rendjét ugyanis csak ezek fenntartásával őrizheti meg.

Egyetértek Sorossal, amikor azt mondja, hogy a kommunizmus bukását általános kiábrándultság követte, még ha nem is olyan világméretű, mint ahogy ő hiszi. Nem igaz, hogy az emberek csalatkoztak volna a nyílt társadalom és a Hayek-féle liberális társadalmi rend eszméjében. A csalódás inkább a cseh társadalom egy részére (és politikai szószólóikra) jellemző, akik a szabadság helyett a szabályok nélküli szabadság eljövését várták. Persze, a csehek kiábrándultsága saját tehetetlenségükből is ered, képtelenek a liberalizmus (kapitalizmus, politikai szabadság, piacgazdaság és nyitott társadalom) mint szabálygyűjtés befogadására. A '90-es évek közepétől

egyre erősödik az a nézet, hogy a piac leginkább a csalóknak kedvez, akik versengenek a kéméletlenségben, ha érdekeik érvényesítéséről van szó. Soros most ezt a vélekedést támogatta meg, holott az igazi felelős a kormány, amiért rosszul dolgozott. A megoldás mégsem a „kapitalizmus” elvetése, hanem az, hogy a kormány kezdi azt tenni, ami a dolga. Ez az egyetlen reményünk.

Ivan Dejmál
ökológus,
volt környezetvédelmi miniszter

Cikkében Soros György a nyílt társadalomra leselkedő legújabb veszélyek között említi a szabad piac iránti túlzott bizalmat, az élővilág túlélési harcát az emberi nemre is alkalmazható szociál-darwinizmust, és azt a terjedőben lévő nézetet, hogy az egyéni érdekek követése révén a béke és az egyenlőség társadalmá érhető el. A legtöbb ökológus egyet is ért ezek bírálatával, hiszen a nyílt társadal-

lyeket eddig a maguk kettős vagy dualisztikus összeállításában felvázoltunk. A goethei fogalmak kategoriális státusza gyakran változik, mindig attól a metaforikus erőttől és iránytól függően, amelyet Goethe éppen kölcsönöz nekik. De azt ennek alapján bizonyára beláthatjuk, mitől olyan lassúak Goethe memoárjai, regényei, még a drámái is – mert hosszú távra, és ismétlődő szerkezetekre vannak alapozva. Az úgynevezett hősköztől eltekintve a goethei drámái szereplői mind olyan alakok, típusok, akik egy kötegbe fogják külső és belső feltételeiket és azokat tükrözik személyesen, akiknek már személyében megjelenik szociális és társadalmi helyzetük is. Azok a háttérbeli okok és feltételek válnak láthatóvá, mely konfliktusokat ugyan tudnak teremteni, ám megoldani nem tudják őket. De egy másfajta szempontból épp ezért olyan izgalmasak Goethe művei – különösen a történetesek számára –, hiszen egy olyan alapvető feszültséget jelenítenek meg, melyet hasonló módon csak Brecht hoz majd létre. Ez nem valamiféle helyzetből eredő feszültség (ezt Schiller gyakran hiányolta is Goethénél), hiszen Goethénél a konfliktusok nem a politikai tettekből és a belőlük kibontakozó eseményláncokból erednek.

Zárásképpen három példa. Az Egmontban a konfliktushelyzet alapja az a rendi jog- és privilégiumrendszer, mely épp átalakulóban

van az állam és az államegyház hatása alatt. A négy rend, az egyeduralkodó személyéhez kapcsolódó főnemesség, a nemesség, a polgárok és a nép, illetve az első társadalmi rétegek tipizált személyekként lépnek színpadra. Ezért nem is meglepő, hogy azok az analóg konfliktushelyzetek, melyeket Goethe a 16. századból olvasott ki, a francia forradalom előestéjén újra felizzottak, mikor Brabant 1787-ben II. József gyámkodó beavatkozása ellen védekezni kényszerült. Goethe – legalábbis retorikája erről tanúskodik – meglepetéssel fogadta, hogy a „megírt forradalmi jelenetek ... szóról szóra megismétlődtek. Ebből megértettem, hogy a világ mindig ugyanolyan marad, s hogy az én ábrázolásomban bizonyára volt némi élet”.⁴⁰

Goethe fel tudta tehát támi a szociális és politikai töréseket a különféle rétegek között – hasonlóképpen geológiailag is –, melyek, mivel megismételhetők, előrejelző erővel is bírnak, bár minden később megtörténő egyedi esemény megjósolhatatlan marad.

Egészen másképp járt el Goethe a „firenzei állapotok futó felvázolásában”,⁴¹ melyet Cellinijéhez fűzött. Bár egyetlen általa tanulmányozott krónikából sem kapott információkat erre nézve, Goethének mégis sikerült kimutatni azokat a mélybe nyúló, lassan mozgó viszonyokat és az ezekből szövőddött hálót, melyek a firenzei történelem egyediségét magyarázzák. Hogyan ütközött egymással vagy erősítette egymást a világra nyitott polgárok gazdasági érdekeltisége és a katonai alkotmány, a zsoldosérdek és a családi egoizmus, hogyan kapcsolódott össze külső hábo-

mat érő támadásokban a társadalom egészének fenyegettségét látja.

Bátor tett tanúi vagyunk, a nemzetközi pénzügyi elit egyik páratlan szerencsés tagja leplezi le a laissez-faire galádságait. Azzal érvel, a nyílt társadalom történelmileg meghatározott szakasz, amely véget vet tévelygéseinknek, egyszerre megállásra és töprengésre készítet. A piacgazdaságot ért bírálatát viszont a szerző elmulasztja saját okfejtésére is kiterjeszteni, továbbá idealista és irracionális feltevésekkel él. Ráadásul a nyílt társadalom eredetét különös módon éppen a laissez-faire-t megteremtő 19. századi liberalizmusban látja. Az ő nyílt társadalmához hasonlóan ez a fajta liberalizmus is szembefordult a kulturális és vallási alapelvekkel, hogy társadalmi szerződésben erősítse meg a többség uralmát a kisebbség felett. Soros persze tudja, nem okvetlenül igaz az, amit mindenki állít, elgondolásának mottójával („ha az ész összeravardik, a tudatlanság túl diadalt”) is erre int. Rendszerének gyakorlati működéséről viszont nem ejt szót, és végképp hallgat arról, hogy az egyáltalán létrehozható-e.

Más komoly bajok is vannak Soros cikkével. Tévedés, hogy a többség tanulna a saját hibáiból, hisz nincs mód annak kizárására, hogy gátlástalan érdekcsoportok megszerezzék a többség beleegyezését. Az egyetlen elméleti kiút a széleskörű és közvetlen demokrácia bevezetése volna, ezzel viszont aligha jutnánk messzire a modern társadalom útvesztőjében. Bizonyos esetekben a hatalom azáltal hártja el a közvetlen demokráciát, hogy annak érvényesítése nemzeti érdekeket is sérthet. Ráadásul a közvélemény egyre inkább a rámenős érdekcsoportok befolyása alá kerül.

A nyílt társadalom eszméje, amely abból indul ki, hogy az emberek képesek okulni saját vétkeikből, nem számol a természet törékenységével. Számos erőforrás már végleg elapadt, a kihalt fajokat nem tudjuk feltámasztani, miként nem éleszthetjük újjá azokat az ökológiai rendszereket sem, amelyek nem bírják az ember közelségét. Nincs feneketlen pénztárcánk, hogy fizetni tudnánk a társadalom könnyelműségének az árát; amit Soros beszél, közgazdasági nonszensz. Ma már az

rú és polgárháború, hogyan vezetett a vallási fanatizmus kurzusváltáshoz, s hogyan tudott itt mégis egy ilyen páratlan művészet kifejlődni – mindezt megtudja az olvasó egy néhány oldalas bravúros eszme-futtatásból. Ezt ma strukturális elemzésnek nevezzük.

Megint csak másképp jár el Goethe a *Franciaországi hadjáratban*. A Goethe-filológia rég bebizonyította már, hogy a dátumok és nevek tekintetében Goethe szinte mindenhol tévedett,⁴² vagy hogy a korszakalkotó valmi események híres és tankönyvszerű megjósolása szuverén módon lett visszadátumozva. E mű mégis a ma olyannyira keresett mentalitástörténet előképei közé tartozik, melyek később nem nyertek beteljesülést. Önéletrajzi műalkotásába beleszöve Goethe itt egy olyan történelmet mutat be, amely felolvad a benne szereplők és résztvevők észlelésében. A történelem csak úgy történik meg, ahogy a benne szereplők érzékelik, csak így jön létre vagy fulad kudarcba, vagyis csak így mutat hatást bármi is. A *Franciaországi hadjárat* azt mutatja meg, hogyan állnak össze a kollektív ítéletek, melyek majd valóságot teremtenek, miközben el is vétik azt; illetve hogyan is lesz a történelmi valóság ezen ítéleteknek megcsúfolása; hogyan sűrítik magukba az anekdoták az eseményeket, hogyan teszi a háború „mint valami előzetes halál” egyenlővé az embereket,⁴³ hogyan válik folyékonyvá a népjog, és hogyan engedi szabadon pillanatok alatt a fanatikus gyilkolási vágyat, vagyis a polgárháború viselkedési formáit – melyek ellen Goethe mindig bátran kiállt –, s hogy végül mégis

minden tanács tanácstalan lesz; egyszóval, hogy hogyan történnek *in actu* az események és hogyan válnak történelemmé, anélkül, hogy így neveznék őket. Goethe ráadásként még azt is a szereplők és kárvalottak szájába adja, ahogy a kiszámított diplomácia és stratégia csúfos kudarcot vallott – így bűjtatva álrühába saját kritikáját. Goethe nem olyan racionalizálható eseménytörténetet nyújt, mely a terv és a kudarcba fült esemény közti eltérésben nyilvánulna meg, hanem azt mutatja be, hogy a vágyak és kívánások elburjánzanak és nyomorúságos véget érnek, hordozójukat is a halálba döntve.

Goethe arra derít fényt, ami az események mögött rejtőzik. A jakobinus Mainzról szólván (mely, ahogy ő fogalmazott, egyszerre lett kívülről s belülről felőrölve) sem a háborúval okolja meg a végetet, hanem a polgári társadalom felbomlásával, mely már megelőzte volt s aztán kiváltotta a háborút.⁴⁴

Goethe tehát egyszerre volt korszerű is, meg nem is. Mai ítéletünk attól függ, hogy az ő perspektíváját követjük-e, mely az ismétlődő vagy a régóta tartó dolgokat figyeli, vagy megmaradunk amellett a politikai szemlélet mellett, mely nap mint nap irányít bennünket. Ha Heine Goethében ama „korát elutasító zsenit”⁴⁵ látja meg, mely „önmagának végső oka”, akkor csak féligazsá-

utolsó filléreink után kutatunk ennek a tárcának a zugai-
ban, hogy ha mást nem is, legalább a pusztá életünket
mentsük.

Milan Znoj
politológus
Károly Egyetem

Készséggel elismerem, a *laissez-faire* gyakorlata sértheti a demokráciát, Soros György bizonyítékai mégsem győztek meg fő állításának igazáról, hogy tudniillik a szabadversenyos kapitalizmus már a nyílt társadalmat veszélyezteti. Beszélhetünk ugyan a *laissez-faire* ártalmasságáról, de a szabad piac térnyerése nemhogy a nyílt társadalmat nem sorvasztotta el, hanem éppen a *laissez-faire* révén elméletileg is megalapozta azt. Karl Popper meghatározása szerint a nyílt társadalom ellenfelei rendre óvakodnak attól, hogy nézeteiket vagy akár követeléseiket nyílt, tárgyyszerű vitára bocsássák.

Pedig éppen az általuk támadott rendszer az, amelyikben senki sem kérkedhet az igazság monopóliumával, minden bírálatnak helye van, ha észérveken és valódi ismeretekben nyugszik, és csak a viták tisztítóüzét kiállt állításokat tekintik érvényes bizonyosságnak. A nyílt társadalom ellenzői viszont úgy tesznek, mintha ismernék a mindenkiket egyformán üdvöztető megoldás titkát, s ezért fölöslegesnek tartják az egyéni boldogulás feltételeinek további vizsgálatát.

Végül is Sorosnak alighanem igaza van. Habár a piac az áruk hatékony forgalmazója, mégsem tökéletes, a javak igazságos (és a környezetet is kímélő) elosztása aligha jellemezi. A szabad és nyitott társadalom liberális felfogása a civil közösség tudatára épít, az embereket összefűző kötelekre, amely megvédi a piac nyers erőitől. Ez a jövőnk. De hogy elérjük, épségben át kell keltnünk a piac feltétlen uralmának Széküllája és az erkölcsi érzék háborgásának Kharüdisze között.

FORDÍTOTTA HORVÁTH BÁLINT

got fedez fel. Hogy hogyan bontakoznak ki a történelmek, azt Goethe a maga formális ellentétpárjai alapján jobban átlátta, mint a kritikusok, akik azt hiányolták, hogy Mignonja nem esett el 1809-ben a tirolai szabadságharcban.⁴⁶ A goethei eseménytörténet nyitva hagyja a jövőt, de sokrétű feltételei mindig ismét felbukkannak, újra és újra elborítva egymást, anélkül, hogy ettől időtlenné válnának. Másfajta ritmust hoznak létre, mint amit maguk az események megismerni engednének. „Hogy Moszkva leégett, engem cseppet sem érdekel” – írta Goethe 1812-ben Reinhard grófnak, aki két testvérét veszítette ott el. – „A világtörténelemnek még ezután is lesz egy-két szava”. S rögtön eszébe jutott egy új ellentétpár: „Dehli is csak az elfoglalása után pusztult el, de a hődtök által, – Moszkva az elfoglalása után pusztul el, de a legyőzöttek által”. Ha szónok lennének, rendkívül szórakoztatna egy ilyen ellentét felállítása.⁴⁷ Ám Goethe nem szónok volt – sorából egy realista kétségbeesett cinizmusa csendül elő, aki sajnos jobban

tudja a dolgokat, és csak azért ironizál keservesen saját tudása felett, hogy valahogy megfékezze. „A világtörténelem hatalmas kincseket halmoz fel a mi rovásunkra”.⁴⁸ De a Moszkvában eltűnt rokonok és barátok emlékére gyorsan kijavítja magát: „Így aztán persze át-érezzük, milyen korban élünk, és milyen halálosan komolynak kell lennünk ahhoz, hogy derűsek lehessünk, mint régen.”⁴⁹ Ő ahhoz a derűhöz közeledik, melyet az ember csak a szakadék fölött ismerhet meg.

1793-ban, mielőtt a guillotine lecsapta volna a fejét, Vergniaud azért idézte fel a konventben Szaturnusz mítoszát, hogy megpróbálja elhárítani: a forradalom felfalja saját gyermekeit.⁵⁰ Goethének ismernie kellett ezt a kijelentést, mikor egy keserű nüansszal kiegészítve továbbgondolta, nem csak a forradalomról szólván:

„A jó ügyet én olyannak látom,
mint a bűnös Szaturnusz tetteit:
alig jöttek világra, ő máris
felfalja saját gyermekeit”.⁵¹

E sorok egyébként fia lejegyzésében maradtak fenn.

J E G Y Z E T E K

1. Albert Schweitzer, *Goethe, Gedenkrede gehalten bei der Feier der 100. Wiederkehr seines Todestages in seiner Vaterstadt Frankfurt a.M. am 22. März 1932*, München 1932, 50.
2. Friedrich Meinecke, *Die deutsche Katastrophe, Betrachtungen und Erinnerungen*, Wiesbaden 1947, 3. Aufl. 168-175. Jól használható forrásjegyzék található még: Walter Iwan, *Den Manen Goethes*, Gedenkrede von 1832 bis 1949, Weimar 1957. Goethe nemzetiszocialista értékeléséhez: Baldur von Schirach, *Goethe an uns*. Eine Rede, gehalten am 14. Juni 1937 zur Eröffnung der Weimar-Festspiele der deutschen Jugend, in: *Goethe an uns*, Ewige Gedanken des grossen Deutschen, Berlin 1942 (Eher-Verlag). A jelenlegi recepciótörténethez: Karl Robert Mandelkow, *Natur und Geschichte bei Goethe im Spiegel seiner Rezeption im 19. und 20. Jahrhundert*, in: *Geschichtlichkeit und Aktualität*, Festschrift H.J. Mähl, Szerk. K. D. Müller u.a., Tübingen 1988, 69-96.
3. Vö. Karl Löwith, *Mein Leben in Deutschland vor und nach 1933*, Stuttgart 1986, 138. Löwith *Zeit und Geschichte bei Hegel und Goethe* (Von Hegel zu Nietzsche, Sämtl. Schriften, Stuttgart 1988, Bd. 4, S. 263-295) c. írása lenyűgözően logikus és sokatmondó. További tájékoztatásul ajánlható még: Ernst Cassirer, *Goethe und die geschichtliche Welt*, Berlin 1932, és Hans Blumenberg, aki kimutatja, hogy sem a filológiai-kritikai kutatás, sem a tényleges történet nem elegendő ahhoz, hogy megértsük, amit Goethe a történelemről mondott, és ahogy a történelemhez viszonyult. Blumenberg finom elemzésekben a történetiség és a mítosz közti átmenetet kutatja. *Arbeit am Mythos*, Frankfurt am Main 1979, különösen a 4. rész: *Gegen einen Gott nur ein Gott*, 433-604. – Rövid, de teljes áttekintés található – a további utalások helyett –
- Victor Lange, *Goethes Geschichtsauffassung*, Etudes Germaniques, 83. évf., Paris 1983, 3-16. A primer irodalom forrásainak antológiáját ld. Horst Günther (Szerk.), *Goethe, Historische Schriften, eine Auswahl in biographischer Folge*, Frankfurt am Main 1982.
4. Charlotte von Steinnek, 1786. júl. 9/10. *Johann Wolfgang Goethe, Gedenkausgabe der Werke, Briefe und Gespräche*, Szerk. Ernst Beutler, (Artemis Verlag) Zürich 1949 ff., 27 Bde., – továbbiakban mint AA idézve, 18. kötet (Briefe der Jahre 1764-1786), 937.
5. *Wohlgemeinte Erwiderung*, Schriften zur Literatur, AA, Bd. 14, S.58/59.
6. Goethe, *Sämtliche Werke, Briefe, Tagebücher und Gespräche*. Deutscher Klassiker Verlag, Frankfurt am Main, – továbbiakban mint SW idézve, 14. kötet (1986), *Aus meinem Leben*, Dichtung und Wahrheit. Szerk. Klaus-Detlef Müller, 13.
7. *Wilhelm Meisters Wanderjahre*, SW 10. kötet (1989), Szerk. Gerhard Meumann und Hans-Georg Dewitz, 756. Makarien-Archivum 66.
8. Ld. beszélgetését Eckermann-nal, 1824. jan. 4-én. Biedermann F.W. v. (szerk.), *Goethes Gespräche*, Gesamtausgabe, 3. kötet. Leipzig 1910, 2. kiadás. 59-62.
9. *Italienische Reise*, SW 15/1. kötet (1993), Szerk. Christoph Michel und Hans-Georg Dewitz, *Zweiter Römischer Aufenthalt*, Korrespondenz, 1787. Nov. 3. 462.
10. SW Bd. 10, 767. Makarien-Archivum 131.
11. *Maximen und Reflexionen*, 1072, Aus dem Nachlaß, AA, 9. kötet, 635.
12. Wilhelm Flitner utalása a *Wilhelm Meisters Wanderjahren* dtv-kiadása utószavában (2. rész), München 1962, 18. kötet, 234.
13. *Dichtung und Wahrheit*, SW Bd.14, Paralipomena 30, 934.

14. *Gedichte 1800-1832*, SW Bd. 2 (1988), Szerk. Karl Eibl, 765. Nachlese, Invektiven.
15. *Anforderungen an den modernen Bildhauer (1817)*, Schriften zur Kunst, AA, 13. kötet, 742.
16. *Zur Farbenlehre*, SW Bd. 23/1, (1991) Szerk. Manfred Wenzel, 614. Historischer Teil, Abteilung Zwischenzeit.
17. *Tag- und Jahreshefte als Ergänzung meiner sonstigen Bekenntnisse*, AA, 11. kötet, 623.
18. Uo. 846. (1811).
19. Zelternek 1830. febr. 15., idézve: SW 14. kötet, 1035.
20. *Dichtung und Wahrheit*, SW 14. kötet, Előszó, 13.
21. Zelternek 1830. febr. 15., idézve SW 14. kötet, 1034.
22. *Bildnisse jetzt lebender Berliner Gelehrten*, Schriften zur Literatur, AA, 14. kötet, 228.
23. Goethe Lavaternek 1779. okt. 28. AA, 18. kötet, 458.
24. *Maximen und Reflexionen* 807, AA, 9. kötet, 608.
25. *Geistesepochen*, Schriften zur Literatur, AA, 14. kötet, 615.
26. Albrecht Schöne, *Goethes Farbentheologie*, München 1987.
27. *Tag- und Jahreshefte*, 1804, AA 11. kötet, 739.
28. *Zur Farbenlehre*, SW 23/1. kötet, Előszó 13.
29. Schillernek, 1798. jan. 24. *Briefwechsel zwischen Goethe und Schiller*, AA, 20. kötet, 504
30. *Zur Farbenlehre*, SW 23/1. kötet, 613.
31. *Noten und Abhandlungen zum west-östlichen Divan in Goethes Werke*, Erstausgabe Hamburg 1949 ff., 14 kötet, Szerk. E. Trunz – a továbbiakban idézve mint HA – 2. kötet, 207. (Israel in der Wüste)
32. *Zur Farbenlehre*, SW 23/1. kötet, 634. Goethe természetesen sokkal magasabba értékelte a babonásságot, mint a hitetlenséget, mely szerinte a kicsinyesség jele. A babonásság ez esetben antropológiai elv, melyet – Gadamer „előítélet”-fogalmához hasonlóan – nem lehet kikerülni. Vö. *Maximen und Reflexionen* 171 és 500 (AA, 9. kötet, 515. és 9. kötet, 563., valamint a Zelternek írt levelet 1817. máj. 29, AA, 21. kötet, 230.).
33. *Zur Farbenlehre*, SW 23/1. kötet, 613.
34. *Wilhelm Meisters Wanderjahre*, SW 10. kötet, 772. Makarien-Archivum 175.
35. Vincenz von Lerin, *Commonitorium primum*, Migne, Patr.Lat. t 50 (1865) 666.: „Si prophana est novitas, sacrata est vetustas... ut cum dicas nove, non dicas nova”.
36. *Tag- und Jahreshefte*, 1793, AA 11. kötet, 631.
37. *Ilmenau' Gedichte*, SW 1. kötet, (1987), 266. és 2. kötet (1988), 337. Szerk. Karl Eibl.
38. *Campagne in Frankreich 1792*, HA, 10. kötet, 358, Münster November.
39. Goethe Schillernek, 1802. márc. 9., *Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe*, AA, 20. kötet, 885.
40. Beszélgetés Eckermann-nal 1825. jan. 10., idézve: *Dramen 1776-1790*, SW 5. kötet, Szerk. Dieter Borchmeyer, 1244.
41. *Benvenuto Cellini*, Anhang X, AA 15. kötet, 883.
42. Roger Dufraisse, *Goethe und Valmy, zwischen Legende und Wirklichkeit, Goethe in Trier und Luxemburg*, 200 Jahre Campagne in Frankreich 1792, A Stadtbibliothek Trier, a Nationalbibliothek Luxemburg és a Stiftung Weimarer Klassik kiállításának katalógusa, Trier és Luxemburg 1992, 197-206.
43. *Campagne in Frankreich*, HA, 10. kötet, 217., 1792 szeptember 11.
44. *Belagerung von Mainz*, HA, 10. kötet, 395, 1793. júl. 26 és 27.
45. Heine Varnhagennek, 1830. febr. 28. (Brieft ed. F. Hirth, 1, S.426) idézve: Blumenberg, *Arbeit am Mythos* (vgl. Anm. 3), 528.
46. Bettine von Arnim, *Goethe's Briefwechsel mit einem Kinde*, Szerk. Walter Schmitz és Sibylle von Steinsdorff, *Werke und Briefe in 4 Bdn.* Deutscher Klassiker Verlag Frankfurt 1992, 2. kötet, 251 (2. rész 1809. márc. 20).
47. Goethe Reinhardnak, 1812. nov. 14., Goethe und Reinhard, *Briefwechsel in den Jahren 1807-1832*, Szerk. Otto Heuschele, Wiesbaden 1957, 191.
48. A levél vázlatából kitörölt sorok, uo. 477.
49. Uo. 191.
50. Vergniaud, *Les Ides de Mars, séance du 13 mars 1793*, *Les grands orateurs républicains*, tom. III, Vergniaud, ed. Michel Lhéritier, Monaco 1949/50, 187.
51. *Gedichte* SW 2. kötet, 746. Nachlese, 1813/14, s a hozzá tartozó kommentár Eibltől 1247.

A ménsztrím mentén

MERRE SODOR A „FŐSODOR”?

TILLMANN J.A.

Vajon barátja-e a filozófus a zenének is? – teszi fel a kérdést Gilles Deleuze, majd azt feleli: számára biztosnak tűnik, hogy a filozófia, noha nem a hang éneke, valódi ének, és hogy ugyanolyan érzelme van a mozgás iránt, mint a zenének. Bár ez egy éppen tíz éve folytatott beszélgetés közben (a filozófust a bölcsességhez fűződő bensőséges barátság kapcsán) vetődött fel, kérdése mit sem veszített időszertűségéből. Rendre feltűnnek ui. olyan zene-barátságatlan filozófusok (akárcsak bölcsesség-barátságatlan zeneművelők), akik ezt a bensőséges kapcsolatot, nemhogy vitatnák, hanem észlelni sem látszanak. Pedig zene és filozófia „velejéig” menő viszonyára Platon óta megváltozott a rálátásunk, méghozzá szó szerint: amióta az agyunkban zajló folyamatokat ún. képet adó eljárásokkal vizsgálni lehet, mintegy kívülről, „objektíve” is szemlélhető a zene egyedülálló ereje, teljességet megjelenítő mivolta. Néhány év óta különféle készülékeken keresztül is megmutatkozik, hogy zenehallgatás során az agytevékenységet egyedülálló és mindkét agyféltekére kiterjedő intenzitás jellemzi, mi több, a zene integrálja a hemiszfériumok működését.

Így szó szerint beláthatóvá váltak a zene kitüntetett státusával kapcsolatos belátások, és nem egykönnyen tekinthetők pusztá véleménynek az olyan következtetések, mint amire Georg Steiner jutott, aki szerint a zene övezete áll az ember érzelmi tapasztalatainak centrumában, teszi hozzáférhetővé az ember számára a metafizikai tapasztalatot (vagy e téren az önmegtartóztatást). A zene megalkotásának és az arra való reagálásnak a képességében rejlik a *conditio humana* misztériumának alapja. A kérdés, hogy „Mi a zene?” – akár egy variánsa is lehetne annak a kérdésnek, hogy „Mi az ember?” (Real Presences)

A filozófia, kivált a művészetfilozófia feszítvolsága és zene-barátsága szempontjából is figyelemreméltó az, hogy az agykutatók egyetlen kivétel találtak: a zenekritikusokat. Esetükben az agyműködés zenehallgatás közben egyoldalú: csak a baloldali, főként analitikus, beszédért és rész-racionalitásért felelős agyféltekéjük aktív, miközben a tágabb téri viszonylatokat és teljesség-

összefüggéseket reprezentáló ill. teremtő hemiszfériumuk a közönséges halandó zenehallgatókhoz képest szemmel láthatóan jóval kevésbé tevékeny.

Egyfélétekés művészetfilozófia

Meglehet, ez a szakmai ártalom elkerülhetetlen a zenekritika művelői számára, másutt azonban súlyos következményekkel jár. Ezt mi sem mutatja jobban, mint a mai amerikai ménsztrím egyik meghatározó alakjának, Arthur C. Dantonak a művészetfilozófiai munkássága. A pályáját analitikus filozófusként kezdő Danto műkritikusként vált szélesebb körben ismertté; kiállítás-kritikái többnyire a *Nation* hasábjain olvashatók. A közelmúltban művészetfilozófiai tanulmányai és esszéi közül több magyarul is megjelent. (*A közhely természetrajza*, Bp., 1996; *Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet*, Bp., 1997.) Danto művészetfilozófiai fejtegetései mélyreható és pontos, bár gyakran meglehetősen egyhangú elemzésekben bővelkednek; kisebb írásai – különösen kritikái – hatásos retorikát működtetnek, és nagy műveltséget mutatnak. Csillagzó filozófia- és művészettörténeti tájékozottsághoz és kifinomult stílusához képest különösen szembezőkő az az érzéketlenség, amit a művészet „zeneibb” jelenségei és területei iránt tanúsít. Ezek az ő esetében mindazon műveket és művészeteket jelentik, amelyek teljes nyitottságot és részvételt kívánnak a műélvezőtől, így akár a kritikustól is. Danto ezeket „a zavarkeltés, a felkavarás, avagy a diszturbáció művészeteként” jellemzi a *Művészet és zavarkeltés* című esszéjében, „amelyek gomba módra elszaporodtak a művészet hagyományos határai mentén, s amelyek látszólag arra töreksznek, hogy e határokat kitégítsák.”

Danto itt nem pusztán olyan konzervatívnak bizonyul, aki a művészet(fogalom) határvédelmével foglalkozik, hanem – egy retorikai fogással – rögtön denunciólja is a „határsértőket” amikor is hozzáfűzi: „A „diszturbáció” szó természetesen rájátszik rímiszavára, a maszturbációra. Bizonyos értelemben ez a mintája annak is, amire a felkavaró művészet törekszik: egzisztenci-

ális göröcsök kiváltására az életbe behatoló képek segítségével." (Talán nem szükségtelen itt arra emlékeztetni, hogy a protestáns Amerika szexualitás kérdésében hírhedten álszent közegében – és ettől nem mentes intellektuel közönségének – készült e szöveg!)

Mindenesetre önmagában is érdekes az a sajátos szerep, amit a szexus Danto értelmezéseiben játszik. Számomra ez akkor tűnt fel, amikor egy kritikájában Paul Klee *Versunkenheit* (elmerültség, elmélyültség) című 1919-ben készült önarcképéről azt írta, hogy „az ember érzi, hogy csak az erotikus fantázia vehette ilyennyire teljességgel igénybe a képzelőerőt, és hogy ez a titkos igazság lett az archa beleírva: a lehunytt szemek egzaktt módon a vulva formájának felelnek meg, mintha a fejben sztereotíp gondolatok lüktetnének.”

A mondott kép láttán valószínűleg nem én vagyok az egyetlen, aki soha nem jutott volna erre a gondolatra. (Egyáltalán is fölötte kérdéses; s ha már, akkor miért pont a szemek – amiből kettő van, szép szimmetrikusan – amikor ott egy csaknem azonos formájú száj, mely viszont nemileg némileg erőteljesebben konnotált!?). Az átszexualizált értelmezés azért is sajátos, mert néhány sorral arrébb „kontemplatívnek” nevezi Kleet, máshol pedig „miszticizmusáról” beszél – a kontemplatív misztikától pedig a lehunytt szem tudalévően nem áll távol (maga a szó is a szem lehunyásának görög szavából ered).

Ki és minek a papja?

Danto azonban nemcsak oldalvágásokkal illeti az általa nem kedvelt határsértőket, hanem nyíltan kifejezésre juttatja ellenszenvét: „Jómagam nem élvezem a diszturbatív művészetet, talán mivel mindig kívül maradok rajta, és szálnalmasnak s hiábavalónak érzem.”

Ugyanakkor nem tagadja az ilyen művészet erejét: „Mégis, van valami tagadhatatlan erő abban, ha a művészt ősi szertartást celebráló papnak tekintik. Nietzsche minden bizonnyal ezt a bátorságot fedezte fel Wagnerben, s azt remélte, hogy Bayreuth-ban újraéled az ókori Görögország színház előtti, a ráció által meg nem rontott fensége. De a re-kreáció nem volt más, mint – rekreáció. S ha Richard Wagner nem volt képes erre, akkor merem állítani, Laurie Anderson sem lesz képes rá.”

Megnyilatkozásának egyik figyelemreméltó része az, hogy hivatkozott példái, mindkét esetben zeneiek. A másik érdekes mozzanat a művészetnek a reakcióra korlátozott, funkionalista felfogása. Danto láthatóan tudatában van annak, hogy az igazán „diszturbatív” művészet a zene, ezért is űzi ki, ha nem is Államból, miként Platón, de legalábbis érdeklődése köréből. Ami általános érvényre számot tartó művészetfilozófiai fejtegetések közepette elég sajátos, hiszen – régtől fogva máiglan – a zene jelenti a szépművészetek paradigmáját. A zene „a” művészet, melyben – már az agy kutatás belátásai előtt is

nyilvánvalóan – a *harmonia mundi* a legteljesebben megtapasztalható. Ezért is állapíthatja meg George Steiner, hogy *egyetlen ismeretelmélet, egyetlen művészetfilozófia sem tarthat igényt a teljességre, ha mit sem tud mondani a zene a mivoltáról és jelentéslehetőségeiről.*

A Danto által oly előszeretettel emlegetett Brillo-dobozok és a képzőművészeti pop art más műveit jellemző komplexitásfok mellett persze nem vetülnek fel ilyen tágas összefüggések. Ám ha már a pop art papjaként lép fel – állítása szerint ui. „a pop mámorítóan megváltotta a világot!” –, vajon miért pont a képzőművészeti pop art jelenti a legfőbb művészetfilozófiai referenciát? Ha már a pop, akkor a zenei pop sikerült művei nyilvánvalóan sokkal erősebbek és – a korabeliek is! – elevenebbek; köreinkben nem kevésbé, mint más szélességi körökön, a hatvanas évek e mára inflálódott és meglehetősen meghervadt műveinél. Így például akár a korabeli Pink Floyd, Bob Dylan, vagy a mai Laurie Anderson nem egy darabja tárgyalható a harmonia mundi dimenziójában. Ráadásul nemcsak komplexitásuk, hanem popularitásuk foka is jóval magasabb a pop art ideológiáját hirdető teoretikus által gyakran emlegetett műveknél: a képzőművészeti szcénákön messze túlmenő, milliós popularitás a jellemzőjük. (Mely kritérium egyébként Danto érték- és érvrendszerének fontos része: Warhol popularitásáról pl. fontosnak tartja megemlíteni, hogy amikor „Utolsó vacsora”-ját Milánóban egyfajta „Two-Man show” keretében Leonardo műve mellett állították ki, 30.000 ember tódult oda, hogy lássa, és csak kevesen mentek tovább a „másikhoz”...)

Pop-próféciájának érvénytelenségét és a művészet papi szerepéről szóló fejtegetésének tarthatatlanságát éppen kortárs zenei példájával teszi nyilvánvaló: Laurie Anderson ui. – Wagnerrel, a nagy mitizálóval ellentétben – nem a mítoszt celebrálja, hanem mítosztalanít! Így első nagy sikert arató darabjában, az *O Superman* című szerzeményében is mintegy akusztikusan analizálta az ottani pop egyik toposzát: metszően ironikus ódájának tárgya a *Superman*, az amerikai nemzeti mitológia alapeleme. (Mely mitológiában lassanként olyannyira osztozunk, hogy többnyire nem is gondolunk bele szavaik jelentésébe, pedig más nyelvre átfordítván sajátos felhangtartományok válnak hallhatóvá: *superman* = felsőbb ember, *Übermensch*...) Ez a szarkasztikus darab az *United States* néven futó nagyszabású előadássorozatának képezte részét, melyben az újvilági pop-mitológia más elemeit is feldolgozta. (A pop szó eredete a *populus romanus*-ra, a római népre vezet vissza. De nemcsak maga a szó, hanem a mai pop-művészet is a birodalmi tömegművészet, a „kenyér és cirkusz” jegyében működő antik társadalmi intézmények leszármazottja.) Laurie Anderson nem magánmitológiát művel, hanem mítosztalanít. A pop mítosztát is demitologizálja.

A pop art kitüntetett értékelése Dantónál (is) összefügg a művészet funkcionalista felfogásával. A művészetről azt állítja: *nem más mint rekreáció*. Azaz felüdülési funkciók betöltésére hivatott intézmény. Hiszen ha rendeltetése a felhasználó felüdülésének szolgálata, akkor annál teljesebben tölti be funkcióját, minél több fogyasztóra talál. A funkcionalizmus az a felfogás, mely az egyes területeken érvényes rendelkezéseinek, alá- és fölérendeléseinek, funkcionális összefüggéseinek rész-racionalitásait mindenre és a mindenségre kiterjedő mintának tekinti. Ám a technicista mintákat követő, és a tőkeáramlások trendjeivel is konform funkcionalizmus korlátoltsága különösen művészet és filozófiai esetében nyilvánvaló. Mert ha mégoly csillogó intellektussal felszerelve, eszes elemzésekben művelik is, éppenséggel ezek eredményes gesztusát és alapmotívumát: a rácsodálkozást, a rákérdezést, a teremtő tetteket és alkotó különbségeket oltja ki – és oldja föl a funkciók egynemű rendszerében. (A földnek az a funkciója, hogy táplálékot adjon; a folyó áramlásának az a funkciója, hogy levegővel a csapadékot, nedvességgel lássa el a talajt, esetleg vízierőművet hajtson; a tájnak és a kertnek az a funkciója, hogy benne az ember rekreálódhasson, és így tovább...)

A művészetfilozófiai funkcionalizmus számára minden magasabb alkotóművelet a rekreáció egyik részrendszerébe mosódik bele. Ami azért is konfúzióssá, mert erre a *creatio*, a teremtés szavát használja. (E tekintetben figyelemreméltó hasonlóságot mutat egy másik ménsztrímmel: a dekonstrukció is a teremtő mozzanatot törekszik eliminálni: a szerző és értelmezőjének szövegei közti egyenrangúság hirdetésével.)

A ménsztrím és más áramlatok

Danto azt is tudni véli, hogy „a *disztributív művészet a történelem áramával szemben halad*”. Ilyen megállapítás megnyugvással töltheti el az olvasót: íme egy tudós tekintet, aki szemmel tartja a történelem áramát, tudja irányát és észleli sodrát; úgyszólván rajta tartja kezét a történelem ütőerén, és megnevezi az elene ható tisztátalan erőket. Megnyugvás töltheti el azért is, mert ekkorát Európának ezen a felén már nem lehet mondani: ui. ezzel azt állítja, hogy a „disztributív” művészet nem halad együtt a haladással, mi több: reakciós módon szembeszáll azzal! Ezt az eszmét a korabeli helyi „pop art”, a szocreál hirdetői és ítései elég széleskörűen és kizárólagos érvényre hirdették, úgyhogy kellőképpen immúnissá válhattunk vele szemben.

Danto persze nem egészen alaptalanul beszél áramlatról: áramlat kétségkívül létezik: ez a mai amerikai

ménsztrím (aminek a történelmi volta majd „történelmi távlatból” válik megítélhetővé), amelynek sodrásával ő is halad, miközben hullámaint lovagolja, vagy éppen kelti. Csakhogy éppen történelmi (művészet- és tudománytörténeti) tapasztalatok tanítanak arra, hogy a mindenkor ménsztrím milyen mulékony. És „paradigmáinak” változásai nem kis mértékben mindig a „szemben haladók”, a nem hasonlók és a kívülállók aknamunkájának köszönhető.

A ménsztrímmel menők magától értetődően nem veszik tekintetbe a széleket, a töréseket, ahol az áramlás örvényeket vet és valamiféle új, váratlan vagy ismeretlen tűnhet fel. Ennek következményei máris széles körben észlelhetők: „*Néhány évtizeddel ezelőtt* – mondja Vidovszky László zeneszerző most megjelent könyvében – *a mainál lényegesen alacsonyabb életszínvonal mellett is volt az embereknek energiájuk arra, hogy igazi kalandokba bocsátkozzanak, hogy felfedezzenek számukra ismeretlen, akár riasztó jelenségeket. Ma az ismeretlentől mindenki fél, mert meg van győződve arról, hogy az ismeretlen csak rosszabb lehet. A környezet pedig – különböző berendezéseivel, videoklippjeivel – a komfortérzetet maximálisan felerősíti, azt szuggesztálja, hogy minden így jó, legföljebb még egy parabola-antennát kell beszerezni.*” (Vidovszky – Weber: Beszélgetések a zenéről)

Kérész(éltűség) a sodrásban

Úgy tűnik, hogy a mindenkor ménsztrím sodrásának erejével Danto is tisztában van, mivel arról ír (az absztrakt expresszionizmussal szemben fellépő pop art művészek kapcsán): „*fantasztikus önbizalomra volt ahhoz szükség, hogy az ember szembeszálljon az uralkodó doktrínával, és azt mondja: rengeteg út van.*” Ez a pluralitásról szóló esszéjében kerül szóba, melyből egyébként az is kitészik, hogy nem észlelte az azóta bekövetkezett változásokat: nemcsak az általa favorizált pop art művészek és műveik radikális szembenállása lett *passé*, hanem a pluralitás ígérete is kiüresedett – miközben a sokféleségben pompázó posztmodern szalonművészettel „uralkodó doktrínává” vált. A pluralitás azóta merő dekorációvá, egyre üresebb díszletté vált, mely a mögötte egységesedő rendszer egyneműségének színészésére szolgál. A művészet közegében sincs ez másként, mint egyebütt: a globális technológiai és gazdasági rendszer egyre homogénebb tömbjén a politikai pluralizmus is egyre inkább csak egyfajta demokratikus dekoráció. „*Mi más marad meg – kérdezi Hannes Böhringer az Egyszerűvé válni című esszéjében – az egyszerűségtől elszakított és magára hagyott sokféleség, pluralitás fogalmából, mint a pusztán sokféleség zűrzavara és tetszőlegessége, amit szupplementumként lehet bizonyos egységesség és egyformaság mellé helyezni?*”

Úgy tűnik, hogy az egységesség, az „*Egységes Adatstruktúra Kora*” (Ted Nelson kompjüter-proféta) írá-

nyába tartó tendenciákat nemcsak a technológiai hálózatok szabványosodása és a tőkeáramlások logikája erősíti. Paul Virilio már másfél évtizeddel ezelőtt észrevételezte, hogy a jelen emberét az egység kérdése foglalkoztatja: „*az a kívánság, hogy a világ egy legyen*”, s ez szerinte nem egyébről szól, mint „*a konformitásról: a világ legyen egy, egyetlen formájú és én azonosulhassak vele.*” (Virilio – Lotringer: Tiszta háború)

A növekvő konformitás formálásában az új médiumok megjelenítette globális egyneműség mellett az elektronikus egy-idejűség is jelentékeny szerepet játszik. A hálózat egy olyan egy-idejűséget idézett elő, melynek elektronáramlása a korszerűség mintájává, az együttáramlás követelményévé vált. Ez méginkább a ménsztrím mindenhatóságának képzetét kelti, és próbára teszi azokat, akik nem kívánják mintáit feltétlenül követni. Számomra e tekintetben – a léptékkülönbségek ellenére is – az érvényes, amit Szabó Lajos a szűkebb

közösségek „sodráról” mond: „*emberek szellemi teherbírása azon mérhető le, hogy ki milyen kisszámú közösségben bír az ár ellen úszni.*”

Jóllehet az ilyenirányú mozgás nem feltétlen segíti elő az ún. érvényesülést, de nem is feltétlenül önsorsrontás. Az önnön korszerűségét és kizárólagosságát hirdető művészeti és filozófiai ménsztrím hullámverésénél meggyőzőbbek számomra azok a hangok, amelyek máshonnan jönnek. Kivált ha zeneiek, vagy zenészekről erednek – amihez éppen Laurie Anderson szolgál egy figyelemreméltó adalékkal: „*Ami a művészeti avantgardot illeti – mondja egy interjúban – jelenleg nem látok ilyet. A fiatal művészek rövidéletű trendek és divatok foglyainak tűnnek; a legkisebb ötleteket is felnagyítva piacostják. Már hosszabb ideje nem járok galériákba és múzeumokba, mivel szeretném megkardítani magamnak a kérésztűttség e formáival való találkozást. Az avantgárd mindig rejtett helyeken virágzik, a forgalomban lévő sémákon kívül.*”

HELYESBÍTÉS

Szerkesztőségünk sajnálatára több hiba csúszott Deák István *Elnyomás vagy megtorlás? Háborús bűnösök perei a második világháború utáni Magyarországon* című cikkébe, amely folyóiratunk márciusi számában jelent meg.

A fordítást a rövid nyomdai átfutás miatt sajnos nem egyeztetjük a szerzővel. Így olyan tévedések akadnak a szövegben, mint például, hogy Major Ákos népbíró népfőügyész volt, vagy hogy „1944–1945 folyamán Budapest-szerte olvasni lehetett a Vörös Hadsereg parancsnokságának plakátjait, melyek minden egyes szovjet katonára lelövéséért vagy akár csak megsebesítéséért is tíz civil agyonlövését helyezték kilátásba.” Az eredeti szövegben Budapestről szó sem volt. Végül a 9.–11. lánjegyzet összekeveredett, s így azt hihetné az olvasó, hogy Marschalkó Ferenc és Fiala Ferenc szélső-jobboldali magyar újságírók a második világháborút követő franciaországi tisztogatások szakértői voltak.

2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap

LEGYEN ELŐFIZETŐNK! KETTŐT FIZET, HÁRMAT KAP!
KÉRJEN INGYENES MUTATVÁNYSZÁMOT!

Nyájás Olvasó!

Engedje meg, hogy a figyelmébe ajánljuk új előfizetési konstrukciónkat, melynek lényege egy egészen rendkívüli kedvezmény.

Előfizetőink mostantól fogva *minden harmadik lapszámhoz* ingyenesen jutnak hozzá.

Aki tehát félévre fizet elő, négyért fizet, de hatot kap.

Aki egész évre, az nyolc lapszám áráért megkapja mind a tizenkettőt.

A különleges árengedmény mind egyéni, mind közületi előfizetőinket megilleti. Szeretnénk, ha Ön is előfizetne, szeretnénk, ha másoknak is fölhívná figyelmét lapunkra.

(Bizony még iskolai könyvtárak is akadnak, amelyek nem járatták a 2000-t.)

Akár személy szerint Önnek, akár bármely, Ön által megjelölendő címre készséggel küldünk ingyenes mutatványszámot.

Megrendelőlap

Megrendelem egy évre / fél évre (az óhajtott rész aláhúzendő) a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lapot ..... példányban.

Kérem az alábbi címre kézbesíteni:

.....
(Az előfizető személy vagy intézmény neve)

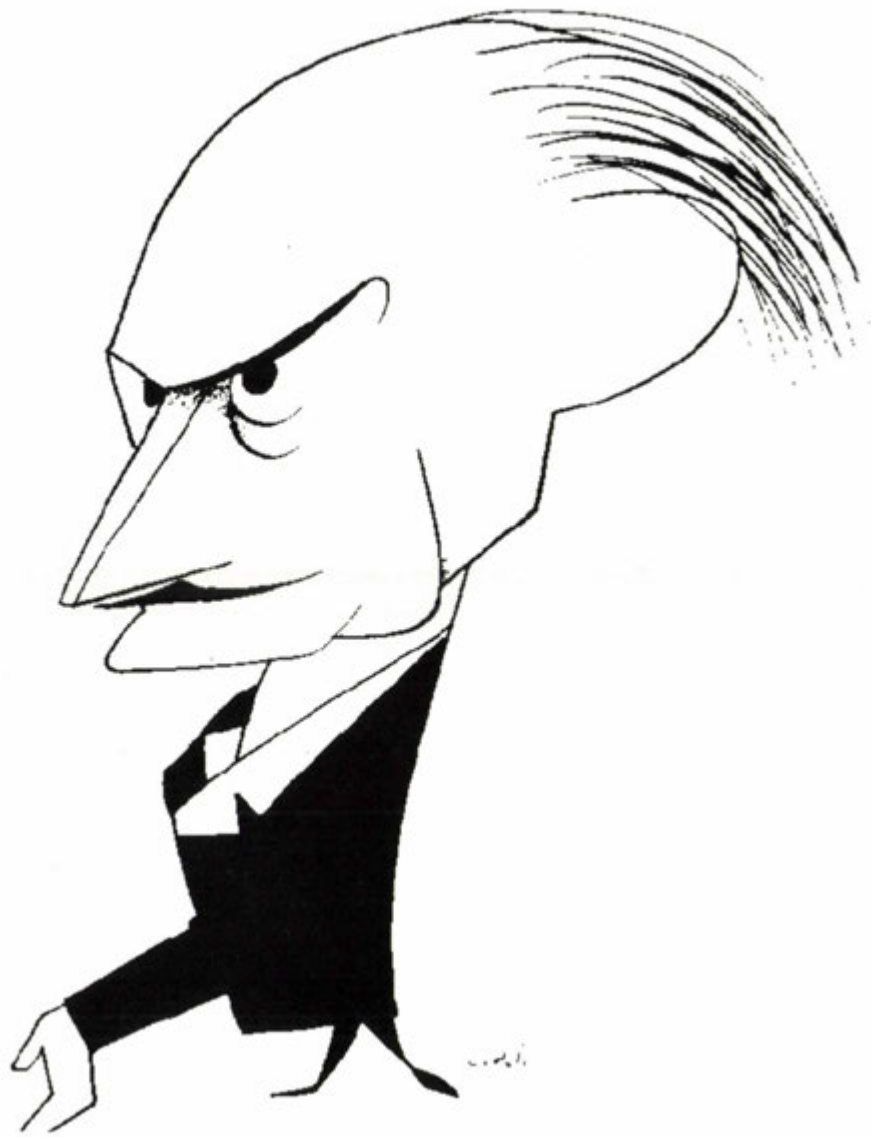
.....
(Az előfizető személy vagy intézmény pontos címe)

Tudomásul veszem, hogy az előfizetés díja egy évre (1788.- helyett) csupán 1192.- Ft,
fél évre pedig (894.- helyett) csupán 596.- Ft.

A megrendelőlapot a következő címre kérjük küldeni vagy faxolni:

A 2000 szerkesztősége, 1133 Budapest, Kárpát utca 17., vagy telefaxon: (1)149-8542.

Magánszemélyeknek csekket, intézményeknek számlát küldünk.

HEIDEGGER

EXTRA UNGARIAM
NON EST VITA

de ha lenne is élet, nem lenne
biztonságban,
ha pedig biztonságban lenne,
nem ennyire!

KÖSSÖN ÉLETBIZTOSÍTÁST
A UNGÁRIA BIZTOSÍTÓNÁL
AZ ALLIANCE CSOPORT TAGJA

Biztosítás mindenkinek, minden módon, minden eshetőségre
FAMÍLIA ÉLETBIZTOSÍTÁS,
HARMÓNIA ÉLETBIZTOSÍTÁS,
ÉLETJÁRADÉK BIZTOSÍTÁS,
LÉPÉSELŐNY ÉLETBIZTOSÍTÁS

*Tájékoztatásért forduljon üzletkötőinkhez a 118-77-21-es telefononszámon
vagy személyesen irodáinkban az ország minden pontján.*

Nem tudja, hogy megéri-e?

Várja Önt a ungaría!

Keresse ÜZLETKÖTŐINKET személyesen irodáinkban
vagy telefonon : 118-77-21